

ANDORRA L'ESTEL I LA MUNTANYA

Isabelle Sandy (1884-1975)

SUMARI

CATÀLEG

Edita:

© Govern d'Andorra

Ministeri de Cultura, Joventut i Esports

Arxiu Nacional d'Andorra

© De les fotografies

Archives départementales de l'Ariège

Arxiu Nacional d'Andorra

Henri Martinie/Roger-Viollet

Jaume Riba Sabaté

© Dels textos

Dúnia Ambatlle Vilasetrú

Roser Calvo Mayor

Jean-Claude Chevalier

Alba Doral Gómez

Yvan Lara Sánchez

Maria Jesús Lluelles Larrosa

Josefina Roma Riu

Claudine Pailhès

Joan Peruga Guerrero

Imma Tor Faus

Arxiu Històric del Comú d'Escaldes-Engordany

Coordinació

Susanna Vela Palomares

Correcció lingüística

Servei de Política Lingüística i Àrea de Llengua Catalana

Coordinació gràfica i disseny

Laura López Martí

Reproduccions fotogràfiques

Isidre Escorihuela Magrinyà

Dipòsit legal: AND.450-2018

ISBN: 978-99920-0-864-5

Imatge de la portada : Isabelle Sandy (circa 1930)

© Henri Martinie/Roger-Viollet

Primera edició: desembre del 2018

Sota les sancions establertes per les lleis, queda rigorosament prohibida, sense l'autorització per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment –inclosos la reprografia i el tractament informàtic– i la distribució d'exemplars d'aquesta edició mitjançant lloguer o préstec públics.

EXPOSICIÓ

Títol

Andorra: l'estel i la muntanya. Isabelle Sandy (1884-1975)

Comissària

Susanna Vela Palomares

Lloc

ARTALROC. Sala d'exposicions del Govern. Escaldes-Engordany

Data

24 de gener del 2019 – 24 de març del 2019

Disseny

Stodium

Producció

DEC

Indústries Farga SL

Govern d'Andorra

ANDORRA

L'ESTEL
I LA MUNTANYA

Isabelle Sandy (1884-1975)

Presentació

La tasca de recuperació de fons documentals que l'Arxiu Nacional d'Andorra porta a terme té per objectiu, a banda de conservar-los i preservar-los, difondre'ls i facilitar-hi l'accés de les persones que els vulguin consultar.

Aquesta vegada es tracta del magnífic fons d'Isabelle Sandy, recuperat el 2016 a partir del dipòsit fet per la Biblioteca Comunal de la Massana i de la donació feta pel professor Jean-Claude Chevalier, especialista en l'obra de Sandy, que completa el fons que l'Arxiu ja conservava, dipositat per Daniela Sirés el 2001.

Si "voyager en Andorre, c'est voyager dans le temps encore plus que dans l'espace" (Sandy, 1928), amb aquest catàleg fem un recorregut per la diversitat de gèneres literaris que va conrear com a poeta, periodista, novel·lista, dramaturga i contista, així com per la seva faceta política relacionada amb el moviment regionalista francès de Charles Brun (1870-1946), intensament actiu a la dècada del 1920 i que defensava el desenvolupament cultural autònom de les regions.

Sandy va ser l'ambaixadora literària d'Andorra amb *Andorra o els homes d'aram*, una novel·la documental estranya i apassionant que s'ha traduït a l'anglès, a l'italià, al suec i al japonès.

Amb la novel·la, retia homenatge a les muntanyes i a la vida pastoral pirinenca i Andorra quedava inscrita en la geografia literària de la literatura francesa, juntament amb la Còrsega de Mérimée, la Provença de Mistral i les Illes Balears de George Sand. L'altra novel·la, *La nouvelle Andorra*, contindrà els elements essencials del seu testament espiritualista. Sandy havia afirmat que Andorra podia tenir a Europa un doble paper "espiritual" i "econòmic"...

L'any 1941, el productor i realitzador de cinema francès Émile Couzinet va encarregar a Isabelle Sandy el guió de la pel·lícula que després tindrà el mateix títol que la novel·la. El 22 de juliol de 1942, el Comitè d'organització de la indústria cinematogràfica la va visionar al Galia Palace de Tolosa i es va estrenar el 27 de juliol al Casino municipal de Royan.

Agraeixo sincerament la generositat del professor Jean-Claude Chevalier, gran estudiós i coneixedor de l'obra de Sandy, per compartir amb tots nosaltres el reconeixement i el respecte de la figura d'Isabelle Sandy, i al Comú de la Massana que hagi possibilitat el treball conjunt d'aquest fons documental i bibliogràfic.

Vull donar les gràcies també als autors i col·laboradors que han fet possible l'edició d'aquest esplèndid treball.

Us convido a la descoberta de l'obra de l'escriptora Isabelle Sandy, un viatge que ens porta a descobrir una Andorra que per a ella va ser el paradís perdut, font d'inspiració i l'excusa ideal per a la seva reflexió filosòfica, política i moral.

OLGA GELABERT FÀBREGA

Ministra de Cultura, Joventut i Esports

Pròleg

Aquest és el catàleg que acompanya i complementa l'exposició *Andorra: l'estel i la muntanya. Isabelle Sandy (1884-1975)*.

L'ingrés del fons d'Isabelle Sandy (1884-1975) a l'Arxiu Nacional d'Andorra es va dur a terme en tres etapes. La primera, l'1 de febrer del 2001. És una donació de Daniela Sirés, bibliotecària i dona de cultura. Quinze anys més tard, en el decurs del mes de març del 2016, ingressa la resta de la documentació. El dia 17 de març, el Comú de la Massana diposita la documentació que conservava la Biblioteca de la Massana des del 1998. I el 24 de març del mateix any el professor Jean-Claude Chevalier, especialista en l'obra de l'escriptora, fa una donació dels documents que formaven part del llegat d'Isabelle Sandy i que recupera entre els anys 1970 i 1989.

Aquest fons personal abasta un segle d'història (1880-1980). Inclou més d'un miler d'unitats documentals, entre les quals es poden trobar unes 200 fotografies. Instantànies en blanc i negre, negatius, etc., sobre la vida personal d'Isabelle Sandy i sobre la seva imatge pública.

La resta són manuscrits, mecanoscrits i publicacions de les seves creacions literàries (novel·les, poemes, contes, cròniques i altres escrits), acompanyats d'alguns escrits del seu marit, l'advocat i poeta Pierre Xardel (1887-1960). També hi trobem correspondència comercial i personal, així com un gran nombre d'articles de premsa: notícies, crítiques literàries i comunicats que formen part de la seva vida i de la seva obra prolífica com a escriptora i animadora de ràdio.

Amb aquests fons es completa el coneixement que tenim de l'obra i de la vida d'Isabelle Sandy i que coneixíem amb el llegat de Sandy que es conserva a l'Arxiu Històric del Comú d'Escaldes-Engordany i ens permet tenir una visió àmplia del seu treball, i una documentació que ha permès organitzar activitats i accions culturals de difusió de l'obra i de la persona que va ser, indiscutiblement, l'ambaixadora literària d'Andorra.

El catàleg que teniu a les mans compta amb un seguit de textos escrits per diferents autors que contextualitzen la persona, les seves diferents facetes i l'obra d'Isabel Sandy. Obren el catàleg unes notes biogràfiques a partir del treball del doctor en lletres i lingüística Jean Claude Chevalier. Imma Tor, professora de lletres, a "Isabelle Sandy viatgera: la descoberta del país del Pirineu", ens descriu els viatges que l'escriptora emprèn el 1922 i com "l'Andorra que descobreix Isabelle Sandy és el paradís perdut, aquell lloc utòpic on les forces del mal portades pel progrés, les que produeixen "l'efervescència i el desordre dels esperits", encara no s'han instal·lat. Segueix Jean Claude Chevalier amb "Pel que fa a un dels temes més rellevants de l'obra novel·lesca i poètica d'Isabelle Sandy: l'Andorra eterna", que glossa el treball de Sandy centrant-se en *Andorra o els homes d'aram* (1923), la primera entrega d'una trilogia andorrana original: 1923, 1938, 1949, tres dates en la carrera literària d'Isabelle Sandy que tenen un valor simbòlic: tres anys que no solament són les pàgines més glorioses de la novel·lista sinó que també defineixen el regionalisme històric i espiritual de l'escriptora, mitjançant temes dramàtics vinculats íntimament amb la sang i la terra del país andorrà, el concepte clau de la seva reflexió regionalista moral i metafísica.

Segueixen dos textos de context històric: "La terra d'Arieja (1884-1975)", de Claudine Pailhès, conservadora de patrimoni cultural, ens evoca i descriu el context històric, social i econòmic de la terra que la va veure néixer i que ens ajuda a entendre la passió pel seu país: "Al final de la seva vida, Isabelle Sandy pot veure créixer en els ariegesos, com els que anaven a visitar el seu país, una passió per la seva història, per tots els que havien viscut a les muntanyes de l'Arieja i que ella havia celebrat tan profundament." Maria

Jesús Lluelles, doctora en geografia i història, a “Tres moments d’Andorra viscuts per Isabelle Sandy: 1922, 1941 i 1965”, ens explica l’Andorra i les dècades de la seva transformació, la imatge real d’una Andorra contrapunt de l’Andorra idealitzada per Sandy.

Dúnia Ambatlle, professora de literatura francesa, amb “La poesia d’Isabelle Sandy”, analitza la poesia humanista de Sandy “perquè l’argila que Sandy afaïçona pertany a l’universal, a l’atemporal”, i Roser Calvo, llicenciada en filologia catalana, amb “L’ Andorra d’Isabelle Sandy”, analitza l’entorn literari de l’autora per entendre l’estructura i les característiques de les seves novel·les de temàtica andorrana; “l’obra de Sandy [...] forma part d’un corpus anomenat literatura pirinenca i que no entén de fronteres”.

Continua l’anàlisi de la figura de Sandy amb els aspectes periodístics i polítics. La periodista Alba Doral, amb “Isabelle Sandy: el periodisme i els matisos del gris”, contempla “els matisos del seu pensament, les reflexions que li provoquen els temes més diversos” i com els seus textos periodístics reflecteixen l’època que va viure, “amb infinits canvis socials i dos guerres de desastroses proporcions”, i Yvan Lara, llicenciat i màster en ciència política, amb “Més enllà del regionalisme. Una aproximació al pensament polític d’Isabelle Sandy”, examina els elements fonamentals del seu pensament polític “un punt eclèctic”, les seves influències i filiacions i el seu comportament polític, que d’una “escriptora de novel·les per entregues no implica, ni molt menys, un pensament polític simple”.

La doctora en antropologia Josefina Roma, a “Isabelle Sandy. Fent camins d’espiritualitat”, fa una reflexió sobre l’espiritualitat viscuda per Sandy, que anem trobant al llarg dels seus escrits, des d’una forma implícita fins a una revelació mística.

Segueix Cinta Pujal, arxivera de l’Arxiu Nacional que ens narra la història de l’adaptació cinematogràfica d’*Andorra o els homes d’aram* d’Émile Couzinet, productor i distribuïdor francès, que li encarregarà el guió del film i això serà motiu de conflicte i es convertirà en un maldecap econòmic i judicial per a Sandy en relació amb la gestió dels drets d’autor, un llarg litigi entre els anys 1943 i 1958. L’escriptor Joan Peruga, amb “Pels escenaris dels homes d’aram”, ens condueix per un breu recorregut literari per alguns dels escenaris dels *homes d’aram* i ens convida a acompanyar-lo a trobar “encara el rastre d’una petjada sobre el paviment, l’eco d’una veu en un callís o la silueta darrere d’una finestra que em transporti a aquella Andorra”.

El catàleg seria incomplet sense els textos de Júlia Fernández, responsable de la Biblioteca Nacional, en què es presenta el catàleg de l’obra bibliogràfica de Sandy, i el de l’Arxiu Històric del Comú d’Escaldes-Engordany, que ens mostra el fons documental conservat per l’Arxiu, la descripció tècnica del fons, així com la metodologia de treball seguida en la descripció del fons. Per finalitzar, la classificació i l’inventari del fons, elaborat per Antònia Fantova, arxivera de l’Arxiu Nacional.

SUSANNA VELA PALOMARES

Cap de l’Àrea d’Arxius i Gestió de Documents

ABREVIATURES

ACCR Arxiu Casa Cremat

ADA Arxius Departamentals de l'Arieja

AHCEE Arxiu Històric del Comú d'Escaldes-Engordany

ANA Arxiu Nacional d'Andorra

CR Casa Rossell

CRA Casa Rafaeló

FBUI Fons Builles

FGP Fons Guillem de Plandolit

FIS Fons Isabelle Sandy

FJO Fons Josep Olivella

FP Fons Fèlix Peig

Notes biogràfiques d'Isabelle Sandy

15 de juny de 1884, Còs (Arieja)

Naixement d'Isabelle Dieudonnée Marie Fourcade.

[Hivern de 1886]

Accident domèstic que la marcarà per sempre: una cremada a la galta esquerra i al coll que no cicatritzà bé.

1909

Descoberta de París sota la protecció de la família de Théophile Delcassé, diputat de l'Arieja i ministre d'Afers Estrangers (1898-1905).

[1909-1910]

Després d'una conversa amb l'escriptora Sidonie-Gabrielle Colette (1873-1954) adopta el pseudònim de Sandy, testimoni de la seva admiració per l'escriptora George Sand (1804-1876).

1911

Publica l'obra poètica *L'Ève douloureuse*.

Premi literari regional de l'Acadèmia de Jocs Florals de Tolosa.

Juliol de 1914

Retorn a l'Arieja, a la casa dels Delcassé a Acs.

El 28 de juliol de 1914 esclata la Primera Guerra Mundial.

1917

Retorn a París acompanyada de Léontine Fourcade, la seva mare.

Escriu la novel·la *Chantal Daunoy*, premi Montyon atorgat per l'Acadèmia Francesa (1922).

Inicia les cròniques als diaris: *Le Matin*, *Le Journal*, *L'Écho de Paris*, *L'Illustration*, *l'Intransigeant* i *Le Rappel* (1913)

1921

Coneix Charles Brun (1870-1946), fundador del moviment regionalista Federació Regionalista Francesa; l'escriptor i filòsof francès Henri Bergson (1859-1941) i Maurice Barrès (1862-1923), polític, novel·lista i periodista francès.

1921-1939

Col·laboració amb *Le journal*, *L'Avenir politique, littéraire, commercial et hebdomadaire* i *La Dépêche du Midi*.

1922

Premi Nacional de les Lletres amb la novel·la *Dans la ronde des faunes*.

Març de 1922

Primer viatge a Andorra.

1923

Publicació d'*Andorre ou les hommes d'airain*.

12 de gener del 1924

Casament a París amb Pierre Xardell, advocat i regionalista de la Lorena.

1926

Adaptació teatral d'*Andorre ou les hommes d'airain* per Jean Camp (1861-1968), escriptor i dramaturg, i música d'escena del compositor francès Marc Delmas (1885-1931). Aquesta obra no serà representada.

10 de juny de 1926

Naixement d'Olivier Xardel Sandy.

1931

Rep la condecoració oficial de la Légion d'Honneur i membre del Comitè des Gens des Lettres.

1934

Premi Minerva de literatura.

1935

El llibre sobre el comtat de Foix (1934) obté el premi Fabien-Artigue de l'Acadèmia dels Jocs Florals de Tolosa.

1938

Publicació de *Nuits andorranes*.

27 de maig de 1938

Emissió de l'adaptació teatral d'*Andorre ou les hommes d'airain* de Jean Camp per Radio Eiffel, a París.

1939

Retorn definitiu a l'Arieja.

Esclat de la Segona Guerra Mundial l'1 de setembre de 1939, invasió alemanya de Polònia i les declaracions subsegüents de guerra del Regne Unit i França.

Notes biogràfiques d'Isabelle Sandy

El 10 de maig de 1940 es produeix l'ocupació alemanya de França.

22 de juliol de 1942

Visionat de la pel·lícula *Andorra ou les hommes d'airain*, d'Emile Couzinet, a Tolosa.

1946

Presideix el secretariat de la Fondation des Écrivains Méridionaux.

1948

És guardonada amb el premi Alice Louis Barthou pel conjunt de la seva obra literària.

1949

Publicació de *La nouvelle Andorra*.

1956

Premi de Literatura regionalista.

1959

Premi Maurice Rollinat pel recull de poemes *Angoisse*.

Desembre de 1960

Defunció de Pierre Xardel.

1964

És nomenada cavaller de l'Ordre de les Arts i de les Lletres de França.

1965

És escollida consellera municipal de Saint Martin de Caralp (Arieja).

7 de maig de 1975

Mor a Foix.

Ex-libris del gravador francès Robert Saldo (1887-1950)
Evoca el regionalisme espiritualista: la muntanya i l'estel,
la natura i l'ideal, la força dels llocs elevats.

Isabelle Sandy viatgera: la descoberta del país del Pirineu

IMMA TOR FAUS

Al segle XIX i principi del segle XX, molts francesos descobreixen les valls andorranes i comenten les seves experiències en relats de viatge publicats sovint en diaris i revistes a l'abast del gran públic. Aquests textos tenen valor de documents sobre la història, les institucions, els costums d'Andorra. Els seus autors observen els llocs, els fets, la gent, i els donen a conèixer. Però, moltes vegades, Andorra no els interessa en ella mateixa. El país que, al contrari de França, encara no ha conegut les primeres manifestacions del progrés, és el pretext ideal per a una reflexió política, social, moral i filosòfica. Gairebé sempre, es tracta de textos de "viatgers que escriuen" —i molt ocasionalment, "d'escriptors que viatgen".¹ Isabelle Sandy és una d'aquests.

Quan, l'any 1922, descobreix Andorra, ja és una escriptora de cert renom: dos de les seves novel·les, *Chantal Daunoy* i *Dans la ronde des faunes*, han obtingut respectivament el Prix Montyon atorgat per l'Acadèmia Francesa i el Prix national des Lettres.

Nascuda Isabelle Fourcade, l'any 1884, al llogaret de Còs, prop de Foix (Arieja), Isabelle Sandy viu a París, on freqüenta el petit món periodístic i literari de la capital francesa. Tot i haver nascut, i passat la infantesa i l'adolescència molt a prop d'Andorra a vol d'ocell, no hi ha posat mai els peus. Val a dir que en aquells temps les valls andorranes, envoltades d'alts cims i ports perillosos, eren un territori inhòspit: des del nord, només s'hi podia penetrar a peu o al llom d'una mula. Era, a més, aconsellable emprendre el viatge a l'estiu, ja que durant els llargs mesos d'hivern, la neu i el gel tancaven el país amb pany i clau. La primera carretera entre França i Andorra no es va inaugurar fins al 1933.

Com és, doncs, que en ple hivern del 1922 Isabelle Sandy va decidir emprendre el viatge cap a Andorra? Jean-Claude Chevalier, en la introducció a *Andorra ou les hommes d'airain*,² relata una conversa de l'autora amb Maurice Sarraut, cap dels serveis parisencs del diari *La Dépêche du Midi*. Segons explica, ell li va dir: «Per què no escrius un article sobre els contrabandistes? Als francesos, això els agrada. Els encanta a tots fer frau quan poden.» Sembla, doncs, que Isabelle Sandy va viatjar a Andorra per lliurar un reportatge periodístic centrat en aquesta activitat tradicional més o menys il·lícita en un país de

Retrat d'Isabelle Sandy (1920) a *Andorra o els homes d'aram*. Editorial Promocions Literàries, Andorra, 1986.

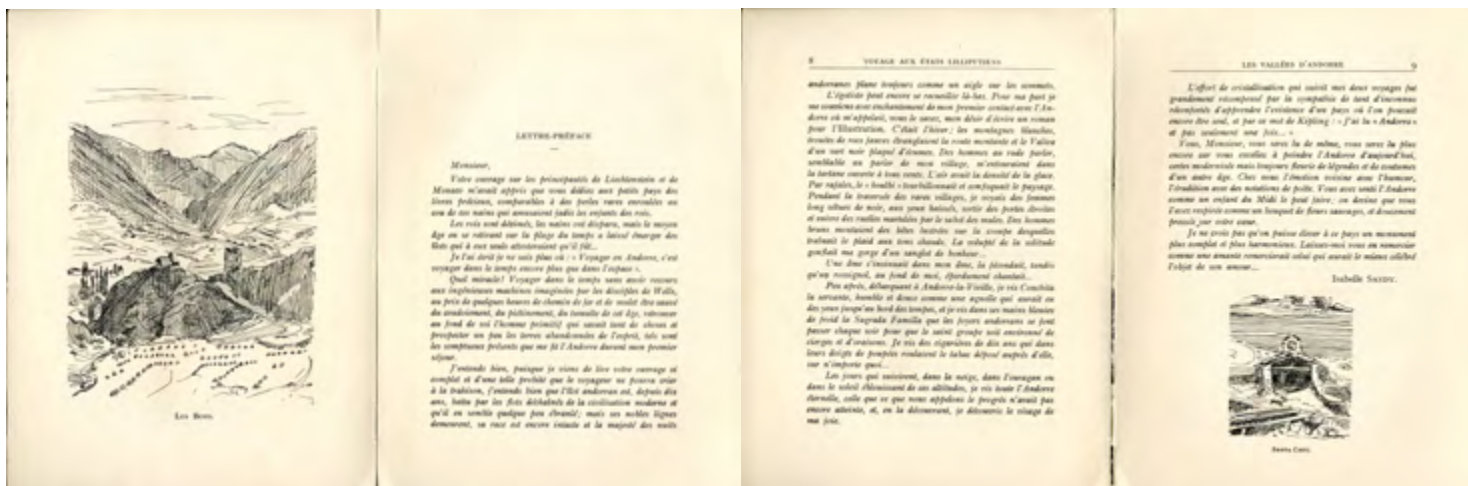
fronteres: el contraban. El reportatge no va veure mai la llum, però en les seves novel·les andorranes més conegudes, *Andorra ou les hommes d'airain* (1923) i *Nuits andorranes* (1938), diversos personatges són contrabandistes, i aquesta activitat té un paper clau en la trama narrativa de la primera novel·la.

És obvi que, anant a Andorra, Isabelle Sandy buscava sobretot la inspiració per a futures novel·les. Dotze anys més tard, en el pròleg a l'obra de Gaston Combarous *Voyage aux états lilliputiens*, menciona el seu «primer contacte amb Andorra, on [la] cridava el desig d'escriure una novel·la per a *L'Illustration*»³. Amb el pas del temps, Isabelle Sandy analitzarà els motius reals i profunds del primer viatge.

1 Memòria de DEA, *Du voyageur écrivain à l'écrivain voyageur. Le récit de voyage en Andorre jusqu'en 1933, évolution du genre*, Imma Tor Faus, Université Paris IV-La Sorbonne, 2000.

2 *Andorra o els homes d'aram*, Ed. Promocions literàries, Andorra, 1986.

3 «Je me souviens avec enchantement de mon premier contact avec l'Andorre où m'appelait mon désir d'écrire un roman pour *L'Illustration*». (Pròleg a *Voyage aux états lilliputiens*, Gaston Combarous, 1933.)

Carta-pròleg al llibre de Gaston Combarrous *Voyage aux états lilliputiens*. Édition les Chênes verts, 1933, p. 7-9.

Del desig de conèixer les particularitats andorranes per donar-les a conèixer a França i inspirar-se'n per a futures ficcions, a l'anhel de conèixer-se millor ella mateixa, de retrobar-se en el mirall que li presentava l'Andorra del 1922: aquesta és la interpretació que ella mateixa dona de la seva expedició andorrana, molts anys més tard, en l'article «Le Bonheur par la montagne» publicat el 1974 a la revista *Andorra Magazine*: «Fa més de trenta anys, amb el desig de trobar-me i després, d'expressar-me, vaig decidir marxar cap a Andorra.⁴»

Com a bona reportera, doncs, Isabelle Sandy prepara acuradament la primera expedició i és molt probable que llegís el relats de viatge *L'Andorre, le pays, les habitants, l'état politique et social. Une excursion aux vallées neutres* de Marcel Monmarché (1903), un professional del turisme que dirigia la col·lecció de guies Joanne, i que havia conegut el 1911, quan ell tornava del seu tercer viatge a l'Arieja i Andorra. Segons Jean-Claude Chevalier,⁵ també havia llegit els relats de viatges publicats a finals del segle XIX per Paul Baby, Léon Bassereau, Elie Berthet i Marcaillhou d'Aymeric,⁶ aquells científics, aventurers o simplement, curiosos, que havien recorregut les Valls. Ella mateixa, en un article publicat a *L'Écho de Paris* el 3 de desembre del 1922, cita els historiadors d'Andorra Vilar i Brutails.⁷ Però com que els llibres no poden substituir mai del tot l'experiència humana, Isabelle Sandy, ens diu també Jean-Claude Chevalier,⁸ s'havia posat en contacte amb la responsable dels correus francesos a Andorra la

Vella, una francesa casada amb un andorrà, la Sra. Riberaygua, que li va donar força consells pràctics per facilitar el viatge.

Primer viatge... La mateixa autora, en el capítol dedicat a Andorra de l'obra *Le Comté de Foix* (1934), el situa al març del 1922. El relata en dos episodis, dos breus articles publicats a *L'Écho de Paris*, respectivament el 30 de novembre i el 3 de desembre del 1922. Curiosament, en aquests dos textos, parla més del trajecte que de la mateixa Andorra. El que sembla més interessant és la dificultat d'accés al país, com si es tractés d'una d'aquelles contrades misterioses que només existeixen en els contes: de París, arriba en tren fins a la Cerdanya, a Puigcerdà; d'allà, després d'una llarga espera, agafa un autocar fins a La Seu d'Urgell, on passa la nit. L'endemà, diumenge, una tartana «amb la coberta de tela»⁹ estirada per dues mules la porta fins a Andorra, en companyia de «cinc o sis desconeguts».

El segon viatge, el realitza l'agost del mateix any: «Vaig voler tornar a veure Andorra a l'estiu.»¹⁰ L'emprèn des de l'Arieja i el descriu en *Le Comté de Foix*. Aquesta vegada, el tren la deixa a L'Ospitalet, on ha d'esperar unes quantes hores «dos mules i dos guies adolescents, dos andorrans»¹¹ que li ha enviat la Sra. Riberaygua. La nit passada en una fonda de Canillo li deixa tan mal record que molts anys més tard, en un dels articles publicats el 1974 a *Andorra Magazine* menciona encara aquell «àpat sense nom», amb «oli ranci fins al cafè»¹² que li havien servit abans de fer-la dormir a la sala comuna dels traguiners.

4 «Il y a plus de trente ans, désireuse, moi aussi, de me trouver, puis de m'exprimer, je résolus de partir pour l'Andorre.»

5 Tesi *Le Régionalisme spiritualiste dans l'œuvre d'Isabelle Sandy, femme de lettres ariégeoise*, Jean-Claude Chevalier, Université de Toulouse-Le Mirail, 1983.

6 Paul Baby, *Le Touriste de l'Ariège et l'Andorre* (1890), Léon Bassereau, *La République d'Andorre* (1886), Elie Berthet, *Le Val d'Andorre* (1843) i Marcaillhou d'Aymeric, *Excursions botaniques en Andorre* (1907).

7 André Vilar, *Un État ignoré, l'Andorre* (1886) i Jean-Auguste Brutails, *La Coutume d'Andorre* (1904).

8 Jean-Claude Chevalier, Pròleg a *Andorra o els homes d'aram*, Ed. Promocions literàries, Andorra, 1986 (p. 379).

9 «la tartane au toit de toile que deux mules attelées à la Daumont vont entraîner sur la route d'Andorre» *L'Écho de Paris*, 3-12-1922, p. 4.

10 *Le Comté de Foix*, p. 151: «Je voulais revoir l'Andorre l'été».

11 «Deux mulets et deux guides adolescents, deux Andorrans, vinrent me prendre à l'Hospitalet, dernier village français vers l'Andorre», *Le Comté de Foix*, 1934.

12 «Innommable repas», «de l'huile rance jusque dans le café», «Le Bonheur par la montagne - 2», *Andorra Magazine*, abril del 1974.

Un mulater a Ordino, al llibre d'Isabelle Sandy *Le Comté de Foix*.
Ed. J. De Gigord, 1934, p. 143.

Si el primer viatge era el d'una periodista, el relat del segon és ja el d'una novel·lista, una creadora amb molta imaginació que transforma la realitat. El pas per Envalira li deixa el record de la contemplació del bestiar en l'època de la transhumància, una visió fantàstica que recorrerà tota la seva obra andorrana, autobiogràfica o fictícia: «de sobte, milers d'ovelles blanques, milers de mules negres i de toros daurats saltaren dels cims. Corrien tots en un núvol de pols de diamant que el ponent tenyia de rosa. Corrien lleugers com fulles que s'emporta el vent [...] i sobre els seus passos, [...] el cant de les esquelles sacsejava el silenci diví dels cims.»¹³ L'espectacle, visual i auditiu, esdevé un motiu gairebé obsessiu: en la novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*, Nyerro, el fraticida, fuig cap a França enmig del «fum brillant», de la «pols aixecada pel ramat» i del «soroll de les

esquelles, portat pel vent».¹⁴ Molts anys més tard, el 1974, en l'article d'*Andorra Magazine*, la visió es transforma en el mític relat dels amors frustrats d'Herculi i Pirena, origen llegendari del Pirineu: «[les bèsties] aixecaven un núvol de pols platejada que el ponent tenyia de porpra i, evocant la llegenda, pensava que en els temps més llunyans, hordes de llops i de bèsties salvatges devien fugir així davant de l'incendi encès per un amant destrossat pel dolor.»¹⁵

El títol genèric dels articles publicats a *Andorra Magazine*, «Le bonheur par la montagne», és revelador del lirisme que Isabelle Sandy associa al Pirineu, i a Andorra en particular, com a essència i condensació del Pirineu: el paisatge andorrà esdevé «muntanya - estat d'ànim».¹⁶ Una imatge inspirada probablement del comte Henry Russell-Killough, el fundador del moviment excursionista i literari conegut com a «Pyrénéisme» ("Pirineuisme"), que havia publicat el 1866 els primers itineraris per les muntanyes andorranes.¹⁷ Isabelle Sandy havia conegut el comte Russell a Argelès Gazost quan era adolescent i aquella trobada, relatada també en *Le Comté de Foix*, va alimentar la seva visió romàntica del Pirineu i de la muntanya andorrana.

La descoberta d'Andorra durant els dos viatges fundadors del 1922 satisfà tant la Sandy reporter, com la Sandy, escriptora, amant de la muntanya, que hi troba la inspiració, i la Sandy adepta segons la tesi de Jean-Claude Chevalier del «regionalisme espiritualista». Però què té Andorra que no tingui la seva Arieja natal? Quina és l'especificitat andorrana? Què és el que fascina més l'escriptora? Sens dubte, és el fet que Andorra sigui un país, el país del Pirineu, amb la seva gent i la seva llengua particulars, qualificats a *Le Comté de Foix* d'«ibèrics», i sobretot, amb les seves institucions i els seus usos i costums ancestrals.

Andorra interessa Isabelle Sandy com a vestigi de l'edat mitjana: en el pròleg a l'obra del jurista Jean Bacquer, que duu precisament per títol *La Co-principauté d'Andorre, dernier état féodal* (1959), es compta, com el mateix Bacquer o com Brutails, entre els «apassionats de la supervivència de l'edat mitjana en l'enclavament pirinenc».¹⁸ Aquesta fascinació recorre tota l'obra,

13 « Deux mulets et deux guides adolescents, deux Andorrans, vinrent me prendre à l'Hospitalet, dernier village français vers l'Andorre », *Le Comté de Foix*, 1934.

14 « Le troupeau devait être proche. Sur le ciel, tout en haut, voletait en fumée brillante la poussière soulevée par lui. Le bruit des sonnailles, porté par le vent tournant, arrivait par saccades. », *Andorra o els homes d'aram*, Ed. Promocions literàries, Andorra, 1986 (p. 379).

15 « [les bêtes] soulevaient un nuage de poussière argentée que le soleil couchant teintait de pourpre, et évoquant la légende, je pensais qu'au fond des temps, des hordes de loups et de bêtes sauvages devaient s'enfuir ainsi devant l'incendie allumé par un amant déchiré de douleur », « Le bonheur par la montagne - 2 », *Andorra Magazine*, abril del 1974.

16 « Il ne s'agit point ici de la montagne historique, de la montagne géographique, de la montagne touristique mais de la montagne état d'âme », « Le Bonheur par la montagne », *Andorra Magazine*, març del 1974.

17 *Les grandes ascensions des Pyrénées d'une mer à l'autre*, Hachette, 1866.

18 « tous ceux que passionne la survivance du Moyen âge dans l'enclave pyrénéenne », *La Co-principauté d'Andorre, dernier état féodal* (1959), Pròleg d'Isabelle Sandy.

tant autobiogràfica com fictícia, i és el fil conductor del capítol de *Le Comté de Foix* dedicat a Andorra, el títol del qual, «Una vassalla del Comtat de Foix», parla per si mateix. El text, l'escriu entre el 1933 i el 1934, moment en què les valls andorranes es comencen a obrir al progrés: obertura física, amb la inauguració de la carretera per anar a França, obertura social arran de les vagues de FHASA promogudes pels primers treballadors estrangers, obertura política, amb la instauració del sufragi universal masculí, i obertura econòmica amb la facilitació del comerç i l'arribada de turistes. Lluny de veure aquests avanços com a positius, Isabelle Sandy, com els més conservadors del país, té por que Andorra perdi la seva «ànima». El capítol es clou justament amb la menció dels «nombrosos andorrans nostàlgics del passat. No només el passat proper, sinó aquell que pacificaren durant tants segles els senyors que s'havien donat».¹⁹ Un fet significatiu és que en les edicions posteriors del *Comté de Foix*, el capítol dedicat a Andorra desapareixerà completament com si el país que Isabelle Sandy havia conegut també hagués desaparegut del mapa...

Parlant d'Andorra, Isabelle Sandy expressa les seves idees conservadores, la seva hostilitat al progrés polític i social, la seva adhesió a un ordre antic que fa molt de temps que ja no existeix a França i que a Andorra, a partir dels anys 30, progressivament es va esvaint... I a la reflexió política s'afegeix una reflexió moral: l'Andorra que descobreix Isabelle Sandy és el paradís perdut, aquell lloc utòpic on les forces del mal portades pel progrés, les que produeixen "l'efervescència i el desordre dels esperits",²⁰ encara no s'han instal·lat.

L'obra andorrana d'Isabelle Sandy aplega tots els tòpics dispersos en els relats dels viatgers francesos del segle XIX i principi del XX: exploració i descoberta d'un país que ha viscut protegit per majestuoses muntanyes, font d'inspiració i pretext ideal per a la reflexió filosòfica i moral.

19 *Le Comté de Foix*, p. 155 : « Malgré leur richesse inattendue, nombreux sont les Andorrans qui regrettent le passé. Non seulement le proche passé mais celui que pacifièrent pendant tant de siècles les seigneurs qu'ils s'étaient donnés ».

20 « Mais il est symptomatique que l'effervescence et le désordre des esprits qui marquent l'après-guerre aient pénétré dans ces vallées avec ce que nous nous obstinons à appeler le *Progrès*, avec le tourisme, avec l'usine et une assez nombreuse population ouvrière. » *Le Comté de Foix*, p. 146.

Pel que fa a un dels temes més rellevants de l'obra novel·lesca i poètica d'Isabelle Sandy: l'Andorra eterna

JEAN CLAUDE CHEVALIER

Andorra o els homes d'aram (1923), la primera entrega d'una trilogia andorrana original

1923, 1938 i 1949, tres dates en la carrera literària d'Isabelle Sandy que tenen un valor simbòlic: tres anys que no són solament les pàgines més glorioses de la novel·lista, sinó que també defineixen el regionalisme històric i espiritual de l'escriptora, mitjançant temes dramàtics vinculats íntimament amb la sang i la terra del país andorrà, el concepte clau de la seva reflexió regionalista moral i metafísica: una muntanya d'humor, original i regeneradora, punt omega de la corba on es trobaran més endavant, lluny del materialisme amenaçador, tots els corrents espirituals orientals i europeus, en una era joànica de pau i d'amor.

És l'oportunitat d'Andorra de continuar pertanyent a aquest paisatge de Gènesi recolzat sobre una pantalla negra de muntanyes retallades en dents de serra, al peu de les quals somien els petits llacs de pedra de lluna. Com a recordatori, destaquem que les tres dates citades anteriorment corresponen a les tres obres següents:

1923: *Andorra o els homes d'aram*

1938: *Nits andorranes*

1949: *La nova Andorra*

En aquest article liminar, la primera obra andorrana serà l'únic objecte de la nostra reflexió, potser també perquè és la gran obra d'Isabelle Sandy, i l'homenatge més bonic al Principat d'Andorra.

Andorra o els homes d'aram és la primera novel·la andorrana escrita en francès? És una pregunta que ens podem fer actualment, gairebé un segle després de la publicació de la novel·la d'Isabelle Sandy.

Si consultem les nombroses bibliografies d'obres franceses que tracten sobre Andorra, hi trobarem, de vegades sense el nom de l'autor, un relat novel·lístic publicat el 1823, inclòs en una obra històrica més antiga sobre el Principat —possiblement— titulada *De l'Andorre*, impresa a Tolosa i signada per Pierre Roch de Roussillou.

Lluny de manllevar a la novel·la d'*Andorra* el benefici de l'originalitat, la història d'Anton i de Maria escrita per aquest veguer d'Andorra (de 1820 a 1823) dona a l'obra d'Isabelle Sandy el segell

Retrat d'Isabelle Sandy, 1914. ANA/FIS, s/n. Autor desconegut

de l'autenticitat històrica. Mateix marc, mateix context medieval, mateixa estructura familiar religiosa i rural, la prova absoluta d'un model andorrà al qual no pot resistir-se cap observador exterior. En aquest punt em sembla necessari condensar la narració del cavaller de Roussillou amb la finalitat exclusiva de comparar-la amb la novel·la d'Isabelle Sandy.

L'Anton, fill petit d'una de les principals cases d'Andorra, havia rebut de la natura tots els avantatges exteriors. Com que no era cap de casa, tota la seva educació es limitava a saber llegir i escriure. També dominava acceptablement el francès i el castellà. D'estatura normal, flexible i gràcil, amb el rostre bru però encès, l'Anton, als divuit anys, era un noi guapo de qui es parlava al llogarret.

Prop de casa seva, en una granja aïllada hi vivia una vídua rica que tenia dos filles. La Maria, la més gran, segons les lleis del país i les disposicions del seu pare, havia de convertir-se en l'hereva de la casa. La Maria també era guapa, la qual cosa era ben convenient. Com en tots els contes de fades, el bell Anton es va enamorar de la bella Maria. Res de més natural.

La passió ben aviat va esdevenir recíproca. Però la mare de la Maria aviat va tenir un altre marit, un altre cap de casa del qual depenia, des de llavors, la felicitat de la Maria. Aquest home altiu assegurava que el jove Anton li havia faltat al respecte. Així doncs, el casament de la Maria i l'Anton era impossible.

Van passar dos anys, i després tres. El pare no canviava de parer i la Maria s'obstinava a refusar els pretendents que li presentaven. Corria l'any 1794. França i Espanya estaven en guerra, la Cerdanya espanyola estava ocupada pel general Charlet, que vivia a Puigcerdà. Volia dirigir-se cap a la Seu d'Urgell i, per facilitar la presa del fort, volia fer passar tropes per Andorra.

Els andorrans, avisats a temps, van delegar la gestió a l'Anton perquè sabia parlar amb els estrangers. Ell va defensar la causa de la neutralitat d'Andorra amb tant d'èxit que tots els consellers d'Andorra li van fer justícia. El pare de la Maria, membre del Consell, va exaltar el mèrit de l'Anton... però continuava sense voler saber res del casament. Els esforços havien estat debades! Caldrà esperar a la viduitat del germà de l'Anton perquè pugui convertir-se, per fi, en cap de casa, gràcies a l'enllaç doble entre les dos germanes i els germans. Sembla que aquesta història va ser certa. L'autor afirma inclús que la Maria el 1823 encara vivia envoltada de diversos fills. Curiosament, cent anys més tard es publicarà la segona obra novel·lística que va impulsar el turisme de l'Andorra contemporània.

Però avui en dia podem afirmar, segons les darreres investigacions, que no hi ha cap relació entre el relat del veguer d'*Andorra* del 1823 i la novel·la històrica d'Isabelle Sandy. No hi ha cap «contaminació històrica» possible entre les dos obres, perquè una correspondència privada, del 25 de març de 1960, indica que l'autora d'*Andorra* no es va assabentar del relat de Roussillou fins a aquesta època, en què va ser copiat literàriament amb l'assistència del majoral del Felibrigi Domergue Auguste, domiciliat a Besiers.

El punt de partida de la novel·la d'*Andorra* es remet més aviat a una reflexió que José Germain va fer en veu alta a les oficines de redacció del *Journal*, el 1922, a l'atenció d'Isabelle Sandy: «I per què no fas un article sobre els contrabandistes? Als francesos els agraden! Els encanta defraudar sempre que poden!». Aquesta reflexió gratuïta va donar fruits en una nit.

L'endemà, Isabelle Sandy redactava un esbós de novel·la titulat *Els contrabandistes*. Un manuscrit inacabat i gargotejat. A continuació va anar a la Mazarine per informar-se millor sobre el

tema i va trobar un mapa antic d'Andorra a les enciclopèdies. L'atzar de la seva recerca acabava de donar a Isabelle Sandy una base real per a la seva novel·la, i també la idea d'un reportatge exclusiu en terra andorrana.

Seguint els consells de Maurice Sarraut, que era el cap dels serveis parisencs de *La Dépêche du Midi*, i gran amic de Louis Barthou i de Théophile Delcassé, va organitzar amb cura el seu viatge a Andorra, va posar-se en contacte amb la gent del país i, en particular, amb la cap de Correus d'Andorra la Vella, la Sra. Riberaygua, una francesa casada amb un andorrà. Un matí de primavera, quan la neu feia impracticable el port d'Envalira, va arribar a Andorra pel camí més llarg: el de la Seu d'Urgell.

Viatge memorable que l'autora adornarà, en la seva vellesa, amb detalls cada vegada més nombrosos i cada vegada menys verídics. El que és segur és que aquell any va fer dos expedicions: una, durant el desgel de la neu i, una altra, en ple estiu.

Isabelle Sandy a Andorra la Vella, 21 de gener del 1934. ANA/FIS, s/n. Autor desconegut

Igualment, és segur que des de la tartana oberta als quatre vents la novel·lista va saber apreciar l'amabilitat discreta però curiosa dels seus companys de viatge. Però el drama punyent no el va concebre fins més tard, a París, al petit apartament del carrer Lemercier.

Durant el primer viatge, Isabelle Sandy considerarà Andorra, país en el qual hi passa tant de fred, com el gresol ideal de la seva concepció regionalista de l'art. Ella hi veu un atànor capaç de transmutar tot el misteri de les seves experiències passades. Aquest oasi patriarcal ignorat el 1922 per l'Occident tumultuós, en el qual res no ha canviat des del famós pacte de 1278, que arbitra un tradicionalisme esquerp teixit de costums gairebé bíblics, serà propici per al desenvolupament de les seves veus interiors. Aquests dos viatges en terra andorrana seran decisius.

Des d'aquell moment, la República d'Andorra va quedar inscrita per sempre més en la geografia literària de la literatura francesa, fent companyia a la Còrsega de Mérimée, a la Provença de Mistral i a les Balears de George Sand.

Isabelle Sandy no es va equivocar, la novel·la *Andorra o els homes d'aram* va tenir un gran èxit des de la primera publicació en quatre fascicles per a la Il·lustració.

La història dels Xiriball, travessada de gelosies assassines, de conflictes fratricides, va valdre a l'autora l'acceptació del gran públic. La premsa va ser unànime, tant la francesa com l'estrangera. Als EUA, les crítiques del *New Republic*, el *Philadelphia Record*, el *Milwaukee Sentinel* i el *New York Herald* van mostrar entusiasme; a Itàlia, *La Stampa* va dedicar vint línies a aquest esdeveniment literari; a França, va ser Henri Bordeaux qui va marcar el to: tots els crítics van parlar del lirisme d'*Andorra*, del seu estil patètic, acolorit i potent, del «talent masculí» de la novel·lista —fet que sempre la feia riure quan, quaranta anys més tard, evocava amb els seus amics aquestes reflexions crítiques. No obstant això, podem lamentar que els dibuixos de l'il·lustrador André Devambez (1867-1943) hagin estat mal reproduïts en l'edició original de la Il·lustració.

Els mitjans tècnics de reproducció de l'època van perjudicar lleugerament aquest pintor de gènere de gran talent, premi de Roma l'any 1889. Si sabem que va ser l'il·lustrador talentós de determinades obres d'Émile Zola, de Claude Farrère, sap greu constatar que en la novel·la d'Isabelle Sandy els efectes de clarobscur s'hagin vist privats de la intensitat dramàtica pròpia del gran artista i que les planxes no siguin més que una reproducció tova i grisa oferta al públic.

Aquestes consideracions purament crítiques no alteren gens l'obra de la novel·lista Isabelle Sandy.

Andorra o els homes d'aram és l'obra d'una encantada, d'una fada una mica bruixa que sap que els Pirineus porten dins el seu si de color maragda no únicament el Greal, sinó un espai de terra bíblica que porta per nom «Andorra».

Fa més de mig segle que es va escriure aquesta novel·la. I, tanmateix, sembla que no hagi envellit. Malgrat els retrets que els contemporanis li hagin pogut adreçar per, diguem-ne, vici de forma pel que fa a alguna escola literària, *Andorra o els homes d'aram* supera la literatura de consum. Porta implícit el furor de viure en els anys vint i la marca d'una literatura compromesa del període d'entreguerres. En resum, el ritme dels seus temps i les circumstàncies d'aquesta nova edició signifiquen per a l'obra i per a la seva autora la prova de la immortalitat.

El Signe ha caigut de la muntanya. El Mestre de Caralp ha ressuscitat

Més enllà de la Barguillère, en «l'esplendor de les nits d'Andorra, el present dona pas a l'eternitat». Aquest vespre la muntanya andorrana es gela amb un color malva evanescent. Els homes d'aram en divisen les estrelles.

El petit principat andorrà ha retrobat el seu guia. Es diu Isabelle Sandy per a l'eternitat. Isabelle Sandy va rebre el premi Fenice, el Gran Premi de literatura, i va ser membre permanent del Comitè de la Société des gens des lettres, Oficial de la Legió d'Honor, Cavallera de les Arts i de les Lletres i Mestra dels Jocs Florals a Clémence Isaure.

Jocs florals a Clémence Isaure (circa 1920).ANA/FIS, s/d. Autor desconegut

Amb motiu de la visita que el copríncep francès, François Mitterrand, va fer al Principat l'octubre de 1986, vam demanar-li de fer un pròleg per a l'obra de la seva il·lustre compatriota. Mitjançant el seu veguer, Louis Deblé, ens ha fet arribar una amable carta de felicitació i d'encoratjament per la nostra tasca literària i aquestes línies introductòries a l'obra de l'autora:

“Nascuda a l'Arieja, andorrana de cor, la senyora Isabelle Sandy va consagrar diverses obres a les Valls del principi de segle, que coneixia perfectament per què les havia recorregudes i havia compartit la vida dels seus habitants.

A través de la història d'una família de pagesos, els Xiriball de la Solana, afligida per un assassinat fratricida, elabora una escena

realista i commovedora de l'Andorra austera i orgullosa dels dallaires, dels mulers i dels passadors de tabac dels anys vint. Muntanyencs de costums rudes i esquerps, que sacrificaven la seva sang per l'honor de la llar”.

La reedició en francès i en català d'aquesta obra, que s'assimila a la tragèdia antiga, constitueix per a les generacions joves una monografia preciosa de les valls d'Andorra durant l'època d'aïllament.

Retrat d'Isabelle Sandy, 1960. ANA/FIS, s/n. Autor desconegut

La terra de l'Arieja, 1884-1975

CLAUDINE PAILHÈS

L'obra d'Isabelle Sandy no es pot entendre sense el vincle amb l'Arieja, la terra que la va veure néixer, on es va formar i on va tornar, després de trenta anys de vida parisenca, que van servir per reforçar encara més l'amor passional del seu país.

Un país de muntanya

L'Arieja és diversa i plena de contrastos, pels seus paisatges, alts pics pirinencs a la plana de Tolosa. Però, sens dubte, és la muntanya la que ocupa l'espai. Alguns viuen a l'interior, al fons de les valls, altres als seus peus o als turons del piemont; per als homes de la plana i la ciutat, és l'horitzó immutable.

La civilització tradicional

A l'Arieja, on va néixer i es va criar Isabelle Sandy, hi domina la vida rural, però també és el marc d'una intensa activitat industrial.

La muntanya és el país dels poblets, agrupats dins les valls o sobre les solanes. L'entorn és hostil, el clima rigorós, els hiverns llargs, els freds tardans, els sòls pobres, els pendent forts que impedeixen l'ús d'equips moderns, de vegades fins i tot els animals de tir, les pluges col·lapsen les parets de les terrasses i cal refer la terra amb la mà. Les pràctiques comunitàries suavitzen la duresa de la vida rural, però el rendiment segueix sent incert. Cereals, vinya, llegums i verdures, és només una agricultura de subsistència. La ramaderia és la que produeix ingressos. Les extenses zones de pastura, llocs de transhumància, són la fortuna dels grans propietaris de terres; als pagesos se'ls permet engreixar els seus ramats o els dels propietaris de la plana que tenen els ramats en gasailhe. Aquesta és la seva única font de diners en efectiu. Els drets d'ús dels boscos i les aigües (tala, caça, pesca...) proporciona bons ingressos addicionals.

La muntanya és rica en mines, i la més important és la gran mina de ferro del Rancié. Des de l'edat mitjana, l'Alta Arieja processa el mineral de ferro i ha esdevingut el país de les fargues, alimentades per l'aigua dels seus rius, la llenya dels seus boscos... i els braços dels seus pagesos, que la llarga temporada d'hivern manté allunyats dels seus camps o de les seves pastures d'estiu i els transforma en obrers especialitzats.

El Pre-pirineu i la Baixa Arieja són països de llogarets i de granges aïllades, on el pagès és sovint un llogater o parcer d'un gran propietari i on domina el conreu de cereals, clapejat de vinyes, horts i hortes. El bestiar nascut a la muntanya o el de la Gascunya o del Llenguadoc s'hi engreixa durant l'hivern. L'abundància d'aigua,

Miners del Rancié, s/d. ADA, 4FI 190

de fusta i la mà d'obra ha propiciat múltiples activitats industrials i molt disperses: mines, pedreres, guix, marbre, maó, ceràmica i rajoles, activitats de la fusta (serradores, transport fluvial, boteria), les papereres de Saint-Gironnais, les cristalleries de les valls d'Arize i de Volp, la indústria tèxtil de Volvestre, de la regió de Foix i especialment del País d'Olmes, les indústries originals del pinte i dels objectes d'atzabeja d'Olmes, els martinets on el ferro produït per les fargues es transforma en estris: la Barguillère, el país d'Isabelle Sandy, és així el domini dels claus.

A l'encreuament dels rius i de les valls, als punts de contacte entre muntanyes i turons, els llogarrets concentren l'activitat dels artesans, dels advocats i dels metges, els serveis públics, mentre que els mercats, les fires i hostals són llocs de comerç i d'intercanvis. Matèries primeres i productes acabats són transportats per carro en les carreteres obertes al trànsit a motor, en rucs o a d'altre lloc a l'esquena d'home. Els camins vertiginosos de muntanya i de la frontera encara els utilitzen les caravanes de mules, els carreters o portadors al coll, els treballadors emigrants i els pastors nòmades... i els contrabandistes.

La vida del pagès obrer de l'Arieja és dura i els recursos són escassos. Però és rica en moments de trobada. Hi ha els moments quotidians: les llargues tardes amb els veïns, durant les quals generació rere generació es transmet el saber del poble (contes, cançons, contes, refranys i jocs), la missa del diumenge, els temps agrícoles en què tothom s'ajuda (el farratge, la collita i la verema, el guaret de cànem i lli, l'esporgada del blat de moro, la recollida dels feixos de llenya, la tria dels fesols... i per descomptat la matança del porc). Hi ha el temps de les reunions familiars per un bateig,

un casament, un funeral. I hi ha els moments més destacats de l'any: la fira, la festa patronal, un pelegrinatge, el carnestoltes... tots esdeveniments que acaben amb un ball o al cabaret.

Malgrat la intensitat de la vida agrícola i pastoral, tot i la multiplicitat d'activitats industrials o comercials, la majoria dels *arieguesos* són pobres. Des de fa temps, les migracions estacionals fan marxar els homes cap a Espanya o al Llenguadoc per treballar els camps, la mina o les fargues; després van arribar els petits oficis que fan de l'Arieja un lloc pintoresc: els artesans itinerants, dels esmoladors als destil·ladors, els venedors ambulants, els falsos comerciants de pedra, els portadors de gel, les mainaderes de Bethmale i, sobretot, els domadors d'ossos del Couserans. Tots ells recorren els camins dels Pirineus, després els de França i d'Europa i acaben creuant l'Atlàntic.

Esmolant a Auzat cap a 1900. ADA, 4FI 185r

Per fer front a la misèria, la migració estacional és un primer pas. Uns recursos molt magres, una població massa nombrosa, les crisis de subsistència, la decadència de la metal·lúrgia tradicional porten a una emigració definitiva. Els arieguesos emigren a les grans ciutats del sud, Tolosa, Marsella i Bordeus, i després cap a l'Amèrica del Sud, després als Estats Units, el Senegal... Entre 1846 i 1911, l'Arieja va perdre el 26% de la població. I això encara no s'ha acabat...

L'Arieja de 1914

L'Arieja *tradicional* és la que crida l'atenció dels viatgers i dels estrangers, i de ben segur és la que alimenta la nostàlgia dels que van marxar.

Però en aquests principis del segle XX, l'Arieja no és un pastor a la muntanya, la vetllada familiar o el domador d'ossos. L'Arieja s'obre al món i al progrés.

Les carreteres avancen. Després de la creació de la xarxa de camins de gran i mitjana comunicació, els esforços es dediquen a desenclavar els pobles i llogarets. La carretera que uneix Tolosa a Acs arriba al Pimorent el 1870 i al Pas de la Casa el 1909.

El ferrocarril va arribar a Foix el 1862, a Acs el 1888 i a Saint Giron el 1866. Més tard es feia realitat un gran somni: Delcassé, diputat de l'Arieja i ministre d'Afers Exteriors, va aconseguir que una ruta internacional passés pel Pimorent i, el 1908, es posa en marxa la construcció del Transpirinenc.

El desenvolupament de les vies de comunicació beneficia, òbviament, les activitats econòmiques. Les explotacions agrícoles de la plana són el lloc d'experimentació en cultius així com en eines i maquinària. La indústria metal·lúrgica prospera a Tarascó i especialment a Pàmies, on la Societat Metal·lúrgica de l'Arieja dona feina a gairebé mil treballadors. La Societat de Talc de Luzenac acaba de constituir-se. La indústria tèxtil del País d'Olmes, ara ja mecanitzada, i les papereres de Saint Gironnais es troben en plena expansió. Gràcies a un nou recurs local, l'energia hidroelèctrica (la central establerta a Orlu el 1910 és la més important dels Pirineus),

Acs és el 1888 una de les primeres ciutats electrificades de la regió i la conca de Tarascó-Videssos esdevé un dels principals centres francesos de producció d'alumini amb la instal·lació

Théophile Delcassé (1852-1923), diputat per l'Arieja i ministre d'Afers exteriors francès (1898-1905)

a Auzat, el 1908, d'una fàbrica de la societat Pechiney. La instal·lació de rampes i després de cables permet l'explotació de les mines de muntanya.

El món rural també canvia. Molts van marxar, i els que es van quedar es concentren en les millors terres, els recursos són suficients, els salaris augmenten, les condicions de vida milloren i aquest país d'emigració esdevé una terra d'immigració.

Entre llars burgeses i edificis públics, les ciutats s'embelleixen. Els estrangers porten una vida mundana en els balnearis d'Acs i d'Aulus i els primers esquiadors s'arrisquen en els pendents del Chioula.

L'escola de la República dona els seus fruits: els fills de pagesos saben llegir i escriure, molts arriben a ser funcionaris... i se'n van.

L'Arieja és republicana des de 1877. Dins de l'elit, els advocats, metges, notaris o periodistes han substituït els propietaris de terres. El gran personatge és Théophile Delcassé, diputat de l'Arieja des de 1889, successivament ministre de les Colònies, d'Afers Exteriors, de l'Armada, i ambaixador entre 1894 i 1914. És ell qui acompanyarà Isabelle Sandy als cercles literaris parisencs.

Drames i esperances del segle XX

Com a tot França, aquesta època relativament pròspera acaba en tragèdia del 1914 al 1918. Els homes van a l'infern de les trinxeres, les dones sostenen el país en braços, les fàbriques es mobilitzen per a la guerra i viuen amb la por de l'espionatge en aquesta terra de frontera. Entre sis mil i set mil *ariegesos* no tornaran i molts altres ho fan ferits, gasejats, mutilats i traumatitzats. Entre el 1911 i el 1921, el departament torna a perdre el 12% de la població.

En les dècades següents es produeix la desaparició de les indústries tradicionals, la mina de Rancié tanca el 1929, però les produccions modernes han pres el relleu. La vall de Vicdessos es converteix en la *vall Pechiney*, la fàbrica de Pàmies, sota la tutela del grup Commentry-Fourchambault-Decazeville, en els anys 30 està en ple creixement, com ho estan també el tèxtil, el paper i el talc. El Transpirinenc s'inaugura el 1929 i la carretera que arriba a Andorra la Vella, el 1935.

La treva dura poc. A partir del 1936, l'Arieja, fronterera de l'Espanya en guerra, veu arribar refugiats. L'hivern de 1939, milers d'espanyols que fugen dels bombardejos franquistes passen els colls de la muntanya i el camp de Vernet acull els supervivents de l'exèrcit republicà. És aleshores una nova guerra, un país derrotat, sotmès a una ocupació enemiga, amb el suport d'un règim de col·laboració, de policia i d'exclusió. Com els altres francesos, els ariegesos es veuen forçats a una supervivència quotidiana, al ritme de les restriccions, de les requisicions, de l'afluència de refugiats, de la vigilància policial, de l'opressió

política, de les execucions, dels assassinats, de l'incendi i de les ruïnes de pobles màrtirs, de l'horror de l'assetjament racista, de la deportació als camps d'extermini. Però l'Arieja té una especificitat: és una terra de frontera. Els refugiats espanyols són nombrosos, molts estan amuntegats al camp de Vernet, que s'ha convertit en un camp d'internament per als *estrangers indesitjables*; també són *treballadors estrangers* en les obres forestals o en les preses de l'alta muntanya, són sobretot els *guerrilleros*, ànimes de la resistència i dels maquis. La frontera és també la porta de la llibertat per a tots els anomenats *evadits de França*: militars i resistents que volen unir-se a la França lliure, aviadors caiguts durant missions a França, civils amenaçats per la mobilització i després pel Servei de Treball Obligatori (STO), jueus perseguits. Xarxes de passadors s'estableixen de Tolosa als Pirineus per creuar la frontera en condicions sempre difícils, a vegades dramàtiques.

I després la vida torna a la normalitat. L'èxode rural, sobretot muntanyenc, continua encara un temps, el Couserans perd el 14% de la població entre 1936 i 1946. El primer cens positiu és el de 1968, un augment degut més a la immigració que a un equilibri natural. L'hemorràgia finalment és aturada, però en 120 anys, l'Arieja ha perdut la meitat dels habitants...

Trilla a Auzat cap a 1900. ADA, 4FI 187

Cereals i oleaginoses són la producció de la Baixa Arieja, mentre que l'alt país segueix sent el domini dels pastius i la silvicultura. La productivitat de la indústria de l'Arieja —metal·lúrgica, de l'alumini, tèxtil, del paper, del talc— aconsegueix el seu punt màxim en les *Trente Glorieuses* abans de veure's greument afectada per la crisi dels anys 70-80.

Finalment es dipositen grans esperances en el turisme, en ple desenvolupament des de 1950: turisme verd, turisme social, esports d'hivern, desenvolupament de les comunicacions amb Andorra i Espanya, important avantatge en el context d'economia europea, i turisme cultural amb la reivindicació d'un ric patrimoni històric i prehistòric.

Acabarem sobre aquest patrimoni. Al final de la seva vida, Isabelle Sandy pot veure créixer en els ariegesos, com els que anaven a visitar el seu país, una passió per la seva història, per tots els que havien viscut a les muntanyes de l'Arieja i que ella havia celebrat tan profundament. Per sobre de tot, per Montsegur i el seu seguici de destins tràgics que, en els anys 60-70, atreu un flux constant de visitants a la recerca d'una espiritualitat que ella mateixa va viure tan íntimament: sobre el pog mític dels Pirineus ariegesos "monte une construction invisible dont le soubassement est l'Histoire et le faite l'avenir".¹

1 Sandy, I. Montsegur. Foix: 1962, p. 9.

Tres moments andorrans viscuts per Isabelle Sandy: 1922, 1941 i 1965

M. JESÚS LLUELLES LARROSA

Any 1922, l'Andorra eterna

A excepció d'alguns vestigis del passat, l'Andorra del anys vint del darrer segle no guarda cap similitud amb l'actual. El país que descobreix Isabelle Sandy, l'any 1922, tant al mes de febrer com a l'estiu, deixa en l'autora una especial empremta. La tesi doctoral de Jean-Claude Chevalier ens aproxima a les vivències utòpiques de l'escriptora quan descobreix, per primera vegada, un país ancorat en l'edat mitjana; la primera vegada que visita Andorra, al mes de febrer, entra en tartana des de la Seu d'Urgell, perquè el port d'Envalira està intransitable, mentre que a l'agost del mateix any ho fa des de França, al llom d'una mula, utilitzant les rutes d'alta muntanya emprades pels contrabandistes.¹

Quan prologa el llibre de Gaston Combarous, l'any 1933, l'autora demostra haver copsat l'essència d'un territori aïllat que ella descriu com un vestigi del passat, quan afirma que viatjar a Andorra ha estat més un desplaçament en el temps que en l'espai. Destaca, de manera especial, la magnificència del paisatge que li permet gaudir d'un gratificant sentiment de solitud, perquè el progrés encara no hi ha fet acte de presència. També remarca l'esperit religiós dels andorrans, que es proclamen catòlics i practicants, i comenta que viuen en condicions bastant primitives.²

Les activitats agropecuàries i la recessió econòmica que s'arrossega des del darrer terç del segle XIX, amb una economia sense capacitat de creixement, marquen els trets de la societat andorrana de les primeres dècades del segle XX. A manca d'altres dades, Fernando de los Ríos Urruti proporciona el cens de 1917, any en què el país compta amb 4.309 habitants, dels quals tan sols un 5% són estrangers, amb una taxa de natalitat del 31 per mil i una taxa de mortalitat del 20 per mil.³ El comportament demogràfic d'Andorra, amb un creixement anual negatiu durant les primeres dècades del segle XX, és similar al que experimenta el conjunt de la serralada pirinenca.

En aquest context, la capacitat d'inversió pública és escassa i les infraestructures, deficientes, com correspon a una economia de trets rurals. La pagesia, que complementa les seves exigües

rendes amb el cultiu del tabac i el contraban, es veu obligada a treballar durament durant tot l'any i, fins i tot, a emigrar per buscar feina. L'emigració, temporal o definitiva, era la solució més simple a la duresa de les condicions de vida, al mateix temps que feia disminuir la pressió demogràfica sobre el territori i constituïa una font suplementària d'ingressos, a través dels emigrats, per als membres de la família que es quedaven. A més, el diferencial de serveis públics entres les zones de muntanya i les urbanes actuava d'incentiu en el procés migratori. Els que marxaven es dirigien a zones relativament properes, com ara Barcelona o els departaments de l'Arieja, l'Aude i l'Herault, on treballaven com a assalariats del sector agrícola. D'altra banda, la insuficiència dels recursos naturals i la situació geogràfica feien del contraban una llei natural que, igual que l'emigració, complementava les exigües rendes familiars. Aquesta visió sobre el contraban andorrà, com a activitat econòmica lícita per un petit país enclavat entre dos de grans, és acceptada per Isabelle Sandy, sempre que es faci dins uns marges raonables.

El Consell General es planteja el repte d'aturar l'emigració i revertir la situació econòmica: davant la manca de recursos propis, vol atraure capital estranger i veu en les concessions un mitjà per aconseguir les inversions necessàries per abordar la modernització del país. En contraposició, el turisme dels anys vint, constituït per capes socials benestants, atret per les aigües termals d'Escaldes i l'excursionisme, s'enlluerna amb el paisatge natural i unes formes de vida ancorades en el passat. Entre els amants de l'excursionisme, destaca Marcel Chevalier, professor de geografia física de la Sorbona, que visita el país en diverses ocasions i escriu un interessant llibre sobre Andorra, l'any 1925. Chevalier comenta que, exceptuant alguns hotels d'Escaldes, en la majoria de localitats tan sols hi han fondes poc confortables en les què només es pot demanar pa, pernil cru, ous i vi.⁴

Les condicions específiques de l'economia andorrana, de les primeres dècades del segle XX, estaven determinades per les possibilitats de comerciar amb els països veïns. Espanya havia derogat les franquícies als productes andorrans de forma unilateral, l'any 1887, fet que afecta negativament els intercanvis comercials, que no es normalitzen totalment fins al 1922, però a condició de limitar les quantitats objecte d'intercanvi, sota

1 Chevalier, Jean-Claude (1983). *Le régionalisme spiritualiste dans l'œuvre d'Isabelle Sandy, femme des lettres ariégeoise*, tesi doctoral, Université Toulouse-Le Mirail.

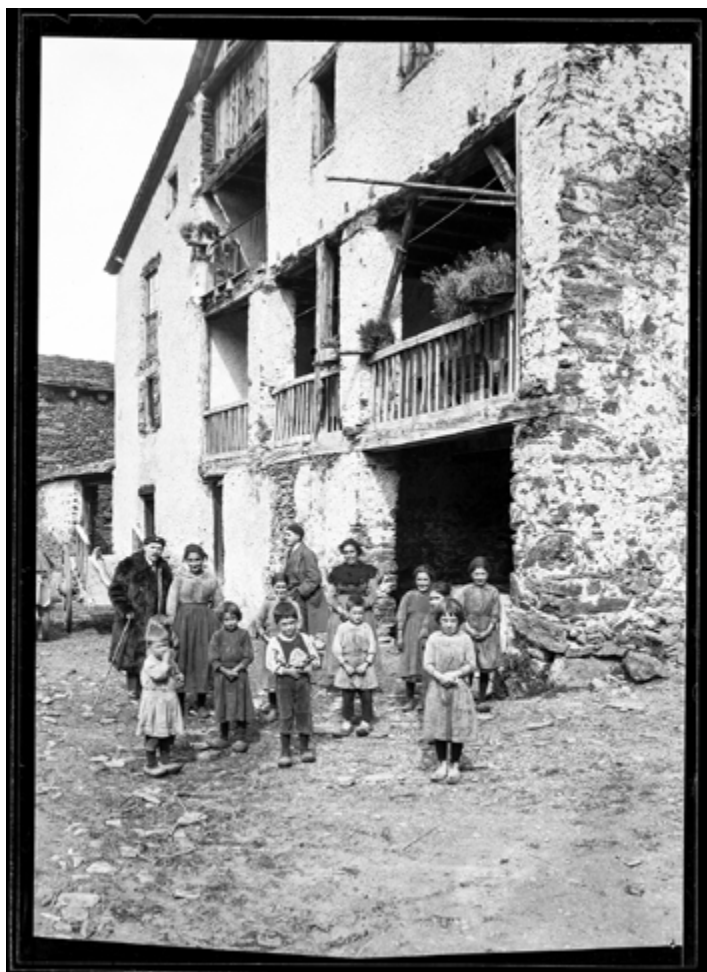
2 Combarous, Gaston (1933). *Les Vallées d'Andorre. Voyage aux états lilliputiens*. Montpellier.

3 Ríos, Fernando de los (1920). *Vida e Instituciones del pueblo de Andorra. Una supervivencia señorial*. Madrid.

4 Chevalier, Marcel (1925). *Andorra*. Chambéry. París.

les mateixes premisses que regien amb França, amb la finalitat d'evitar el contraban. Andorra exportava bestiar i fusta i, a canvi, importava cereals, vi i farratge. Aquests intercanvis donen una idea aproximada de l'estructura productiva del país que exporta els excedents agropecuaris i, en contrapartida, importa productes de primera necessitat, adreçats al consum intern.

Malgrat les dures condicions de vida, quan Sandy visita Andorra per primera vegada el 1922, el país ja aprofita els recursos que li oferien els rius per produir energia elèctrica a petita escala. Alguns autors constaten l'existència de generadors de corrent continu, acoblats a molins fariners o serradores, que donaven servei nocturn als principals nuclis de població, i destaquen la importància de Tabacalera Andorrana, que, des de l'any 1909, produeix energia suficient per donar llum als pobles més importants.

Turistes visitant Soldeu, 1911-1930. ANA/FBUI 0157. Autor: V. Builles

A canvi d'una hipoteca sobre els recursos naturals del país, el Consell General vol sortir de l'aïllament i obrir-se a l'exterior, procés que exigeix millorar les infraestructures viàries, aspiració que no es materialitza fins als anys trenta. No obstant això, amb el canvi de segle, la corporació ja havia afrontat la millora de les vies de comunicació amb la construcció del tram de carretera entre Soldeu i el Pas de la Casa i la carretera que unia Encamp i

Escaldes. Per dur a terme aquesta empresa, el Consell grava la importació de mercaderies, taxa que esdevindrà la peça clau del sistema fiscal andorrà durant bona part del segle XX, i demana emprèstits als comuns, que, a més, pagaran anyalment impostos proporcionals a la seva riquesa, alhora que obliga la població masculina a contribuir amb jornades de prestació al manteniment de camins i carreteres o a pagar 5 pessetes anuals.

L'esforç titànic de l'Administració es complementa amb el suport financer d'Espanya i, l'any 1913, el bisbe Benlloch inaugura la carretera que uneix la capital amb la Seu d'Urgell, finalitzant així l'obra iniciada una dècada abans pel bisbe Laguarda. Pel que fa a la comunicació francoandorrana, des de 1911, es constata l'existència d'una carretera entre l'Ospitalet i el Pas de la Casa, apta per a la circulació rodada. El viatger anglès Charles L. Freeston (1912) confirma haver entrat, l'any 1911, amb un vehicle de la marca Doriot, Flandrin & Parant, pel Pas de la Casa i haver arribat a Soldeu, localitat on acaba la carretera.⁵

Malgrat els esforços, les comunicacions viàries dels anys vint deixaven molt a desitjar, amb l'agreujant que la comunicació amb França quedava interrompuda per la neu durant els mesos d'hivern. Aquest fet condicionava que la major part de l'aprovisionament exterior d'Andorra es fes des de la Seu d'Urgell per la facilitat de les comunicacions, mentre que les parròquies de la conca del riu Valira del Nord es comunicaven amb les parròquies centrals a través de camins rals i el transport interior de mercaderies s'efectuava en mula.

Any 1941, el progrés amenaça la tradició

El context social i econòmic de penúria d'Andorra que Sandy ha conegut als anys vint ha variat en dues dècades. Com relata Jean-Claude Chevalier, quan l'escriptora retorna, el 13 d'agost de 1941, per col·laborar en el rodatge d'exterior de la pel·lícula basada en la seva novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*, viatja en tren a la Tor de Querol i, des d'aquesta localitat, es desplaça en autobús fins a Andorra, passant per la Seu d'Urgell; finalment, s'allotja amb el seu fill a l'Hostal Valira d'Escaldes, hotel modern i confortable, inaugurat el 1933. En aquesta ocasió, el viatge a través d'Espanya resulta menys agradable que el del febrer de 1922, a causa dels controls que porten a terme els falangistes de les persones que circulen per la zona. Sandy romandrà al país fins al 2 de setembre.⁶

En aquesta ocasió, Isabelle Sandy vol retrobar l'Andorra eterna i autèntica i, com destaca Chevalier, defuig l'Andorra del turisme i de les querelles polítiques. Tant l'escriptora com l'equip de

5 Freeston, Charles L. (2a edició 2009). *Els passos dels Pirineus*. Col·lecció l'Andorra dels viatgers. Govern d'Andorra. Andorra.

6 Chevalier, Jean-Claude (1999). Andorra. *Une époque, un film, des homes dans la tourmente vert-de-gris*, 1940-1944. Volum 1. París.

rodatge consideren Andorra un oasi de pau, malgrat que el país es troba afectat pels conflictes bèl·lics dels veïns, acabada la Guerra Civil espanyola i començada la Segona Guerra Mundial. No ha variat la població, que és similar a la de la primera visita, però amb una presència superior d'estrangers, que s'acosten al mig miler d'espanyols. En la distància, Sandy ha mantingut un vincle intel·lectual que l'ha fet interessar-se pels esdeveniments d'Andorra en reiterades ocasions; demostra una especial sensibilitat davant les inundacions d'Encamp de 1937 i el drama humanitari dels refugiats de la Guerra Civil espanyola. En diversos articles publicats a la premsa francesa valora enormement el paper humanitari que Andorra té durant el conflicte espanyol; el febrer de 1939, amb motiu de l'èxode republicà, descriu el país com un paradís a les portes de l'infern, als ulls dels refugiats que escapen de les tropes franquistes.

A més, la dècada dels anys trenta havia estat l'escenari d'un procés de canvi social i econòmic mai vist fins aleshores, com les obres per bastir la central hidroelèctrica, la construcció i millora de gran part de la xarxa viària, així com les reivindicacions polítiques d'un sector de la societat andorrana influït pels corrents ideològics imperants en els països veïns. Les noves perspectives econòmiques havien provocat una inversió dels fluxos migratoris, materialitzada tant en l'afluència d'estrangers per treballar en les concessionàries com en la presència de refugiats que fixen la seva residència amb motiu de la contesa espanyola.

El moviment excursionista, que va contribuir al coneixement d'un territori fins aleshores força desconegut, havia col·laborat en el descobriment del gran potencial hidroelèctric que representava el Pirineu. Com en altres valls pirinenques, també a Andorra es bastia una gran infraestructura per obtenir energia hidroelèctrica a gran escala i transportar-la als centres fabrils de l'àrea industrial de Barcelona. El país, vist en termes de recurs energètic, vivia en pocs anys una transformació del paisatge mai viscuda fins aleshores. El Consell acordava, el 1929, una concessió a la societat FHASA per produir energia elèctrica aprofitant els recursos hídrics del país, fet que exigia la construcció d'una central, canalitzacions, preses i línies d'alta tensió. En contrapartida, els concessionaris s'obligaven a bastir una xarxa de carreteres que, a banda de cobrir les necessitats de la mateixa empresa, milloraria i completaria la xarxa existent, així com a proporcionar electricitat a tot el país a un preu assequible. FHASA havia fet les obres en un temps rècord per als mitjans de l'època: el 1933 ja era operativa la comunicació amb França i dos anys després es lliuraven al Consell les noves carreteres que unien els principals nuclis habitats. La capital quedava connectada amb els països veïns a través d'unes carreteres modernes, que feien d'Andorra un territori permeable.

Per tant, l'any 1941, Andorra ha sofert grans transformacions d'ençà els viatges que Sandy va realitzar als anys vint, tot i que, malgrat la irrupció de la modernitat, el país conserva

part de la seva autenticitat que encara perdurará un temps. El desenvolupament econòmic i institucional que experimenta el país als anys trenta requereix la dotació d'una sèrie de serveis públics per atendre les necessitats d'una societat que comença a modernitzar-se. Especial rellevància va tenir la creació d'un cos professional de policia per vigilar els elements estrangers, perseguir delictes i complir els decrets dels veguers, ja que el sometent havia esdevingut insuficient per a una societat en procés de canvi.

Primer cos de policia d'Andorra (ca. 1930) ANA/ Fons Parisel.
Autor: Joan Sala

En aquesta ocasió, l'escriptora també descobreix l'impacte paisatgístic causat per les grans obres de FHASA i l'espectacular edifici de l'emissor de Ràdio Andorra a Encamp; dels paisatges que havia conegut a la primera visita, es manté l'església de Santa Coloma, però les gorges de Sant Antoni han estat modificades per la nova carretera i pels túnels que comuniquen les parròquies del riu Valira del Nord amb la capital, i que deixen en desús l'antic camí ral. Per als andorrans de l'època, aquests canvis representaven un avenç i un pas cap a la modernitat, però possiblement la percepció de l'escriptora era una altra. Així, l'autor francès Pierre Barbier, admirador confès de Sandy, lamenta que la fàbrica elèctrica enlletgeixi el paisatge i que, de mica en mica, els turistes envaeixin el país. De ben segur, aquesta visió també era compartida per l'escriptora.⁷

Entre les novetats que devia descobrir l'escriptora, també es comptabilitzen les dues entitats bancàries, nascudes una dècada abans, vinculades a la creixent activitat econòmica dels anys trenta. Així mateix, l'any 1941, l'eminent cirurgià Dr. Joaquim Trias, refugiat espanyol a França, es trasllada a Andorra per instal·lar un centre quirúrgic a casa Guillemó d'Andorra la Vella, on obre un consultori i una petita clínica per practicar cirurgia, ja que l'aïllament del país feia molt penós el trasllat dels pacients que havien de ser operats. A més, l'any 1941 funcionen

⁷ Barbier, Pierre (1938). *La coutume privée d'Andorre*. París.

i conviuen al país tres xarxes telefòniques sense connexió entre elles: la francesa, entre el Pas de la Casa i Andorra la Vella, que es va crear per a ús exclusiu de la Gendarmeria francesa; la del copríncep episcopal, recentment instal·lada, d'Espanya fins a Andorra la Vella; la pública del Consell, que funcionava a l'interior del país. El Consell decideix enllaçar les tres línies que actuen independentment, creant un servei públic andorrà i reservant una xarxa particular per a ús oficial de les vegueries. L'any 1939, el Consell ja havia instal·lat centraletes telefòniques a Canillo, Encamp, Ordino, la Massana, Sant Julià de Lòria i Escaldes, que quedaven unides a la central d'Andorra la Vella.

Any 1965, el progrés esborra el passat

Quan l'autora octogenària visita per última vegada el país, l'any 1965, es troba amb un territori que ha sofert una transformació tan profunda que no guarda paral·lelisme amb el que la va captivar en la primera ocasió. La població, que s'ha triplicat en quatre dècades per l'afluència d'immigrants, compta amb 13.583 habitants, el 63,5% dels quals són estrangers, majoritàriament espanyols. Un bon nombre d'andorrans emigrats abans de FHASA i alguns dels seus descendents retornen atrets per les bones condicions econòmiques d'Andorra, que viu un període de prosperitat. El tradicional equilibri demogràfic entre parròquies s'ha trencat a favor de la capital i d'Escaldes-Engordany, les localitats més urbanes del país. Si el turisme és el fenomen econòmic més important dels anys seixanta, l'arribada de mà d'obra forana és el factor clau per entendre la dinàmica de la societat andorrana.

L'escriptor Lluís Capdevila comenta que Andorra ha esdevingut una curiosa barreja d'elements ancestrals i moderns i que la capital, plena de basars i cases confortables de cinc pisos, ha estat víctima del virus de la civilització, com també ha succeït en altres pobles del país. Remarca que, entre Andorra la Vella i Escaldes, en lloc d'arbres i camps, ara hi ha hotels, botigues i, fins i tot, una plaça de braus. No obstant això, per l'autor encara resten racons on es poden trobar paisatges i gaudir de l'encís de la solitud.⁸ De la mateixa opinió és Isabelle Sandy, que considera que Andorra conserva intacta la seva essència a l'abast de qui sigui capaç de mirar més enllà del comerç i el turisme que l'envaeixen.

Quan l'escriptora arriba, en aquesta ocasió, més d'un milió i mig de turistes visiten també el país, procedents d'Espanya i França en proporcions similars. El Consell General es declara a favor del sector turístic i creu que Andorra ha de desenvolupar encara més els esports i el turisme d'hivern per tenir una economia sòlida, perquè la temporada d'estiu resulta insuficient per garantir el benestar i la prosperitat nacionals. L'estació d'esquí del Pas de la

Casa-Grau Roig és una realitat des de finals dels anys cinquanta; l'estació de Soldeu s'inaugura el 1964 i el 1965 l'esquí és declarat esport nacional.

Les importacions de mercaderies, adreçades preferentment al consum turístic, incrementen els valors de forma continuada i, com a conseqüència d'aquest augment, creixen també els ingressos de l'Administració en concepte de taxes a l'entrada de mercaderies i carburants. El valor dels productes francesos importats multiplica per quatre el valor dels espanyols. Entre els visitants, predomina el turista comprador atret, en el cas francès, pel diferencial de preus i, en el cas espanyol, per la carestia de certs productes al seu país. El sector comercial està marcat per l'estacionalitat, com ho demostra el fet que la meitat de les vendes s'efectuin durant els tres mesos d'estiu.

Mentre en el primer viatge de l'escriptora Andorra tan sols disposava d'uns quants hotels, en aquesta ocasió el país compta amb més d'un centenar d'establiments i unes 8.000 places. Als anys seixanta, el centre format per Andorra la Vella i Escaldes concentra la majoria d'habitants i de serveis del país i aplega els dos terços de la indústria hotelera. La creació d'aquest nou sector es fa, en bona mesura, gràcies a la reconversió d'altres sectors productius, especialment el primari, que propicia l'aparició de petits hotels d'estructura familiar, alguns dels quals tan sols obren de forma temporal. Paral·lelament, el sector de la pagesia passa a ser residual i sobreviu gràcies a les subvencions atorgades amb l'objectiu d'augmentar els seus ingressos i no cedir a l'especulació urbanística. Sandy creu que, malgrat la profusió d'hotels moderns i de botigues, cal ser indulgents amb un territori que és la joia dels Pirineus, i afirma que el progrés no ha matat Andorra.⁹

En l'àmbit de la radiodifusió, Ràdio Andorra afronta importants inversions per competir amb Ràdio de les Valls, que havia iniciat les emissions el 1958 amb el nom d'Andorradio i que, l'any 1964, inaugura l'espectacular emissor del pic Blanc. També es reben amb regularitat les emissions televisives franceses i espanyoles, i l'any 1965 s'inaugura el primer centre repetidor, situat al pic de Carroi, que cobrirà la major part del territori.

Durant aquesta vertiginosa dècada, gràcies als ingressos proporcionats per les taxes de consum, el Consell assumeix de forma decidida la política social, mentre que els comuns queden relegats a un segon pla com a prestadors de serveis. Els països veïns ja disposen de sistemes de cobertura sanitària i els nous corrents polítics europeus obliguen a incrementar les prestacions socials. L'augment de la població infantil promou l'ampliació de les infraestructures educatives i es creen nous centres escolars a totes les parròquies. Es reorganitza el servei de bombers,

8 Capdevila, Lluís (1970). *Llibre d'Andorra*. Editorial Andorra. Barcelona.

9 Chevalier, Jean-Claude (1983), op. cit., p. 142 i seg.

s'amplien els efectius i les dotacions amb la construcció d'una nova caserna i l'adquisició de material. El nombre de vehicles en circulació es multiplica per quatre en deu anys i s'incrementa l'afluència de vehicles estrangers; tot plegat obliga a ampliar la xarxa viària i a afrontar nous projectes de comunicació per fer més permeable el territori. D'altra banda, es vol perfeccionar els serveis públics existents i crear-ne de nous, com una nova central telefònica automàtica, un hospital i un forn incinerador d'escombraries.

Avinguda Meritxell, Andorra la Vella (1960-1965). ANA/FP 65632.
Autor: Fèlix Peig.

En conclusió, Isabelle Sandy, apassionada d'Andorra, és testimoni dels grans canvis que en el decurs de quatre dècades transformen el país i dilueixen unes formes de vida antigues que l'havien captivat. Als anys seixanta, la pobresa i l'emigració de principis de segle ja han passat a formar part del record, tot i que alguns encara temen que puguin tornar. L'opulència i la riquesa, que fins i tot generen desconfiança entre els vells andorrans per manca d'una base productiva sòlida, irrompen amb tanta força que transformen, a velocitat de vertigen, l'escenari idíl·lic que va conèixer. No obstant això, Sandy considera que el progrés, malgrat canviar la fisonomia del país, no ha aconseguit destruir l'essència andorrana, que encara perdura en el seu paisatge, i creu que cal saber mirar més enllà per retrobar l'Andorra eterna. Respecte al futur, afirma que Andorra pot fer a Europa un doble paper, espiritual i econòmic, sense cap contradicció.

La poesia d'Isabelle Sandy

DÚNIA AMBATLLE VILASETRÚ

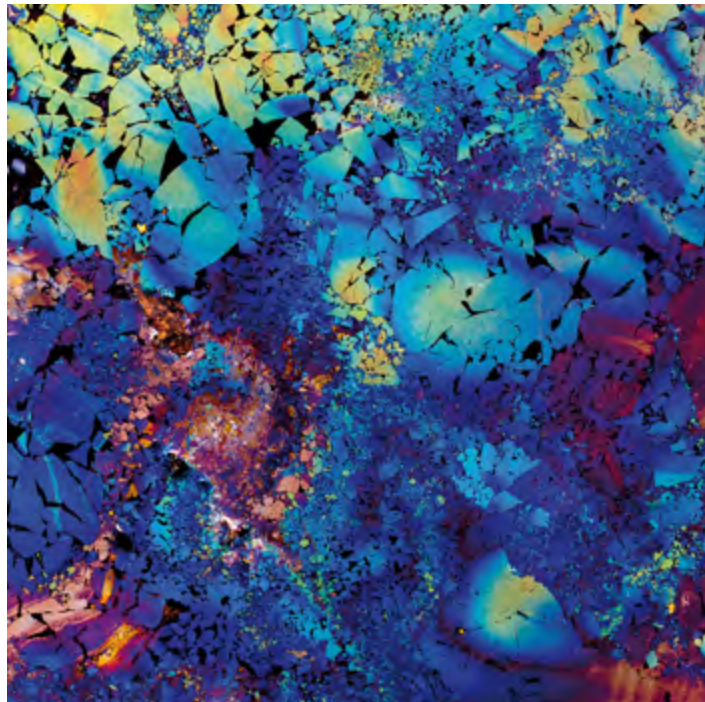
Alguns coneixem Isabelle Sandy perquè, inspirada per les dones, els homes i els paisatges del nostre país, els dedicà una novel·la, *Andorra o els homes d'aram*. Per a d'altres, Isabelle Sandy només és un perfil sobre un segell o, simplement, el nom d'un carrer. De manera peculiar, queden gairebé ignorats tots els reculls de poesia que, vers a vers, dibuixen més fidelment el retrat de l'autora. Intentem, doncs, esvair per un instant el gruix de silenci que emmudeix l'univers poètic de Sandy.

Cada recull és un jaló per al lector, una etapa en el camí transcorregut per la dona, Isabelle, però també per l'autora, Sandy. Les tres obres són testimonis d'evolucions diverses, sense cap dubte, de transformacions, com les que donen cos a qualsevol vida. No obstant, a través de la lectura, es perfila l'esbós d'un ésser fet essencialment de contradiccions. Dona esquinqada, dona de rostre doble, Janus femení? Però més enllà de les metamorfosis, un desig únic, una fidelitat perenne, es deixa esbrinar.

Perquè siguin palesos alhora l'esquing i la constància, ens endinsarem en tres reculls en particular. Tres llibres que marquen tres moments importants en la vida i l'obra d'Isabelle Sandy.

L'Ève douloureuse fou publicat per l'autora als 28 anys. Jove encara, però rica d'un passat que deixà empremtes. Retrobem l'autora als 40 anys, en un recull titulat *Sauvageries*, com una pausa al zenit de la drecera. Finalment, *Angoisse* sembla que tanca aquesta mena de trilogia amb poemes nascuts d'una ploma de 76 anys. Tres etapes, tres cruïlles.

L'Ève douloureuse es llegeix com un primer capítol que dona el nom a l'obra, com és habitual en un llibre de relats curts. Així doncs, poesia i narració s'encavallen i ofereixen al lector cinc retrats de dones que pertanyen a diverses mitologies, Eva, Agar i Dalila. Feminitat present, el "jo" dels poemes és alhora el del personatge, el de l'autora, el de la lectora i, per què no, el del lector, que revisiten els mites de la mà de Sandy. L'obra és un mirall on es reflecteixen, en una mena de trencadís, els perfils diversos de la dona. Rostres de puresa, de fidelitat o de traïció. Rostres contradictoris i primera paradoxa. Donar la paraula a Eva és iniciar el lector a l'oposició, entre el "lys blanc" i la flor de sang de la sensualitat, entre innocència i irremeiable taca, tema essencial dins l'obra de l'autora i no tan sols en aquest primer recull. Set poemes en aquest primer capítol, set textos com una creació dins la Creació, set moments en què Eva ens parla del dolor de l'inevitable desig, de la joia però també de l'angoixa de

L'obra és un mirall on es reflecteixen en una mena de trencadís, els perfils diversos de la dona. Autor: Jaume Riba

ser mare, la mare primera, ja que donar la vida significa condemnar a mort sense fuga possible. El poema "Héritage" desglossa l'angoixa d'una consciència que sap:

"Et vous sentirez tous au fond de ma matrice
Ce frisson inconnu qui monte du Néant..."

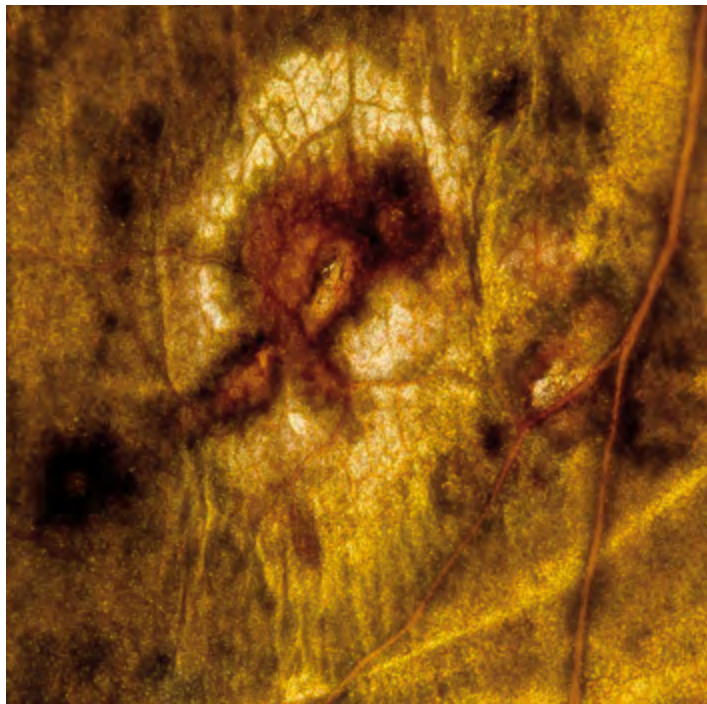
La lluita entre puresa i pecat, entre desig vital i mort, són temes essencials en el recull, però no tan sols en aquest recull, ja que, com un eco constant, viatjaran dins l'obra completa de l'autora. Tanmateix, altres temàtiques més actuals neixen aquí per ser reivindicades de llibre en llibre, com ara la voluntat d'una igualtat dels sexes. Deixem parlar Isabelle Sandy en l'últim vers del poema "Égalité":

"Et nous marcherons de pair sur le chemin du monde!"

Així doncs, sembla que contradicció i permanència són l'empremta de Sandy. El segon recull, *Sauvageries*, ens porta vers la segona paradoxa de l'obra.

Molt sovint, dins la imaginació col·lectiva, el poeta es dibuixa com un ésser desfermat de la realitat d'una època, endinsat dins una munió de somnis personals, individualista de mena que

menysprea el quotidià. Per a alguns, és el que li dona la força d'emergir de la massa confusa de la cronologia, per a d'altres és el que malauradament l'aïlla. No obstant, nombrosos han estat els autors per als quals la poesia esdevingué una arma de reivindicació. La lira d'Orfeu també pot ser una arma singular. Pensem en Victor Hugo o en el poema "Liberté" de Paul Eluard.

... com un monstre devorador que empresona els ideals humanistes i la pau primitiva. Autor: Jaume Riba

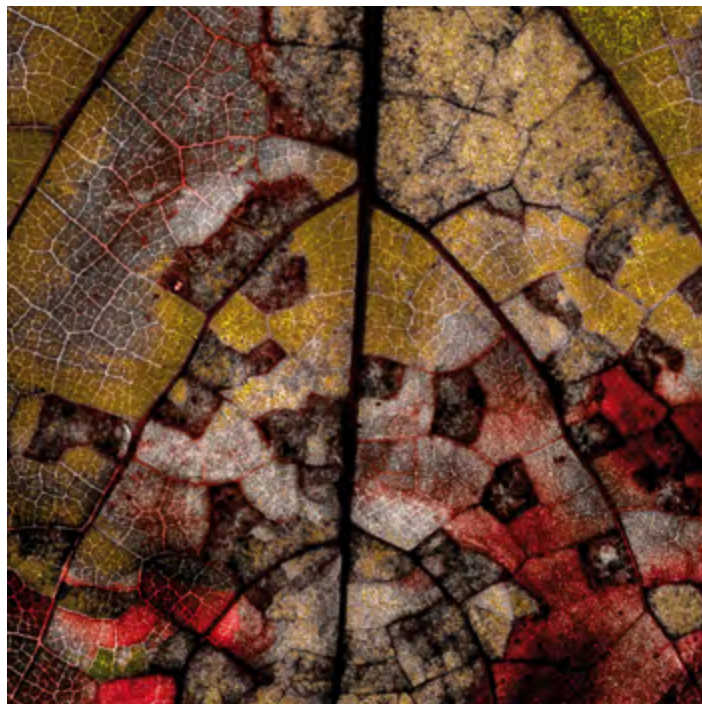
Sandy va publicar el recull *Sauvageries* el 1924. La Primera Guerra Mundial sembla que s'allunya però les cicatrius són vives i la premonició del que vindrà flota com un murmur abans del clamor. Tanmateix, el títol de l'obra es podria explicar a partir de la polisèmia de la paraula escrita en plural. *Sauvageries* pot evocar la deshumanització que representa la guerra, quan l'home retorna a un estat salvatge proper a la violència animal. De manera peculiar, és la ciutat, imatge de civilització, que l'autora presenta de manera totalment negativa en el primer text del recull, "Liminaire", com un monstre devorador que empresona els ideals humanistes i la pau primitiva. L'adjectiu *salvatge* esdevé pejoratiu en aquest sentit. Però aquesta imatge de bestialitat urbana defineix parcialment el títol, i dona només una de les dos explicacions possibles. També és "salvatge" el que pertany a la natura, a una mena d'Edèn primitiu on l'home semblava en perfecta harmonia amb els elements. És potser per això que, en aquest mateix primer poema, l'autora parla amb nostàlgia de soledat, del diàleg secret i gairebé perdut entre els homes i el món. Aleshores, la paraula *sauvagerie* es pot traduir com una necessitat de retorn, si no al passat, almenys a la pau i el silenci. Sandy, poeta humanista, es fa ressò de l'humanista Montaigne i analitza la paraula *barbare*. I alhora, Sandy, com Baudelaire

a "Correspondances", escolta i ens transmet el xiuxieig de la natura al fil de la seva ploma.

"La Nature est un temple où de vivants piliers
Laissent parfois sortir de confuses paroles;
L'homme y passe à travers des forêts de symboles
Qui l'observent avec des regards familiers."

La primera estrofa del poema de Baudelaire ens guia cap a la segona paradoxa de Sandy. Si per a la poetessa el Déu bíblic és una evidència i s'expressa a través de la seva creació, el "temple" de bellesa i serenitat que representa la natura, cadascun dels elements naturals, cel i muntanyes, arbres i rius, encobreix la presència de divinitats mítiques vingudes d'un passat politeista, entitats amigues, "esguards familiars". Pan i Jahvé habiten simultàniament l'ànima del món, panteisme i monoteisme dialogant en l'escriptura d'Isabel Sandy sense que l'amor de l'un impliqui l'abandó de l'altre. Amb una pinzellada d'humor i molta tendresa l'autora, ella mateixa, analitza aquesta doble inclinació en el poema "Dimanche des Rameaux":

"C'est pourquoi, c'est pourquoi, Seigneur, dans ton église,
Ma pauvre âme païenne et mystique à la fois,
Vidant jusques au fond la coupe qui la grise
Adora la Nature immensurable, et Toi!"

Pan i Jahvé habitem simultàniament l'ànima del món...
Autor: Jaume Riba

De fet, les dues aparents contradiccions inherents a l'escriptura i a la personalitat de Sandy s'expliquen mutualment. Per una part, Pan representa la natura lliure, el desig allunyat de la culpabilitat judeocristiana, la voluptuositat dels cossos. D'altra banda, la natura

creada pel Déu bíblic és la perfecció d'abans del pecat de carn, i demana l'esguard extàtic i la soledat de l'ermita. En un viatge que ens torna a portar d'Eva pecadora a Maria verge, els versos de Sandy es revelen com el resultat d'aquesta tensió perpètua.

És la inestabilitat d'aquest equilibri, la seva precarietat, que insufla vida a una forma de poesia sempre en evolució i obsessivament perenne. Els temes, les metàfores saltaran els anys de recull en recull, sota diverses formes i amb la mateixa força evocadora. Per aquesta raó els retrobem en l'obra *Angoisse*, publicada el 1960. Als 76 anys, Isabelle Sandy sembla que escrivia una mena de testament literari, però més enllà d'una síntesi del que ha sentit i viscut, l'autora no es limita a mirar cap al passat. La musicalitat d'Orfeu resta, la lira continua declinant versos i paraules, no obstant sembla que Sandy rebutja el gest òrfic del primer poeta, aquella mirada enrere que li va fer perdre el que més s'estimava.

És un viatge que ens torna a portar d'Eva pecadora a Maria verge ...
Autor: Jaume Riba

L'angoixa reflectida en el títol encobreix alhora un sentiment individual però també col·lectiu. Dues guerres han passat, la humanitat ha demostrat que era capaç del millor però sobretot del pitjor. Què representen les paraules, els mots que revestien els valors humans quan s'han obert les reixes, les portes sinistres dels camps nazis, deixant sortir l'horror i la barbàrie? Què es pot dir, com es pot dir?

La mirada de Sandy sembla més dura. Com a l'entrada de l'infern de Dante, l'autora i, amb ella, la humanitat d'un segle XX amputat, sembla que hagin abandonat tota esperança. La crítica social es fa més acerba, la paraula acusa la desigualtat, les injustícies, les guerres, la violència. Però la paraula sembla que ressoni aïllada

en la vacuitat del món dels homes, amb un regust d'incredulitat o potser d'escepticisme. I els poemes esdevenen cada volta més curts, arrebegats sobre ells mateixos com animals amagats. El discurs s'esvaeix davant els fets. L'Eva dolorosa dels començaments reapareix premonitòria, revoltada i víctima.

Però l'angoixa de Sandy també és personal, la mort volta, irremediable, i la por l'acompanya. Vellea i ombres, els poemes declinen les cendres del més enllà i l'enyorança d'una vida que s'acaba.

No obstant, és en el si d'aquest recull que es fa palesa l'última paradoxa de l'autora. Al final del camí, la imatge del Déu creador, del pare sever i omnipotent, es desdibuixa lentament, deixant sorgir l'empremta de la creu. El fill, perquè també fou home, sembla més proper, capaç d'acollir la por i la derrota, els dubtes i les nostàlgies. La vellesa fa por, com fa por la mort, i el crit d'angoixa dels homes, reprès en eco per l'autora, ho clama. *Angoisses* podrien ser les paraules trenades en una llarga nit al Mont dels Olivers. Però qui sap si aquest crit no és sinó el preludi d'un esclat de riure? Isabelle Sandy, en el poema "Seuls", com Gide a *Les Nourritures terrestres*, ens exhorta a abandonar els llibres i a gaudir de la vida com un regal diví:

"Ah! Que demeure en nous l'enchantement de vivre!
En nous les ignorants et les gueux du savoir;"

La madona de cabells blancs ... Autor: Jaume Riba

De l'Eva dolorosa a la Madona de cabells blancs, el "jo" omnipresent de la poetessa ens ha revelat les contradiccions i alhora la unitat d'una obra, d'una autora i d'una dona. Poesia de la feminitat? Sens dubte, no. Seria massa reductor. Però sí poesia humanista, perquè l'argila que Sandy afaïçona pertany a l'universal, a l'intemporal.

L'Andorra d'Isabelle Sandy

ROSER CALVO MAYOR

A la parròquia d'Escaldes-Engordany trobem un carrer anomenat Isabelle Sandy, si cerquem informació sobre ella, sabrem que era una novel·lista, poetessa i periodista francesa de l'Arieja, i si bé, és evident que entre Andorra i França hi ha hagut al llarg de la història una relació política, econòmica i social molt estreta, no acabarem d'entendre que hi fa el nom d'una escriptora francesa a Escaldes. Potser el fet que durant la primera meitat del segle XX publicàs tres novel·les, *Andorre ou les homes d'airain* (París, 1923), *Nuits andorranes* (París, 1938) i *La nouvelle Andorra* (París, 1949)¹ amb una clara referència al Principat d'Andorra, ens pot deixar lleugerament satisfets d'haver-ne trobat la relació. Però quina relació hi ha entre Andorra i la literatura d'aquesta autora?

El lligam entre la literatura i la identitat d'un poble ja va ser reconeguda per la UNESCO en establir el patrimoni immaterial de la humanitat, on s'hi inclouen les tradicions populars de tipus oral, escènic, festiu, pràctiques i institucions socials, com a mostres d'una realitat viva. I és en aquest sentit, en el del patrimoni cultural que hem d'emmarcar el concepte de literatura, ja que forma part d'una identitat pròpia, d'un patrimoni concret, el patrimoni d'un poble que viu i/o se sent d'Andorra:

"El patrimoni literari és un referent indispensable per a la configuració i definició de l'imaginari col·lectiu d'una cultura, que hauria de tenir el mateix tractament per part d'estudiosos i l'administració, que els patrimonis culturals tradicionalment reconeguts i protegits com ara el patrimoni arqueològic o l'arquitectònic. El llegat d'un escriptor està format per un patrimoni material intangible, que pot contenir la seva bibliografia, la biblioteca personal, els manuscrits o arxius digitals que s'hagin conservat de la seva obra o del procés de redacció de la seva obra i, a més a més, tota la documentació (en formats i suports diversos escrits, àudios, imatges...) relacionada amb el seu món personal i laboral. També hi tindria cabuda tota la bibliografia i documentació crítica sobre l'escriptor i la seva obra que s'hagi produït durant la seva vida posterior"².

Visita d'Isabel Sandy a Andorra, el 1934. ANA/FIS, 014. Autor desconegut

Si bé és cert que quan parlem de literatura³ andorrana no podem incloure obres en una altra llengua que no sigui la catalana, ni incloure obres d'autors que no visquin o se sentin d'Andorra, hi ha una producció literària anterior que forma part d'aquest patrimoni literari andorrà. L'any 1992 surt a la llum un llibre intitulat *Andorra cap a la literatura* de Miquela Valls, en el qual ja es fa referència a un corpus literari que si bé no es pot considerar pròpiament literatura andorrana, sí l'hem de tenir en compte:

1 Les citacions i referències d'aquest estudi sempre fan referència a l'edició bilingüe que en van fer l'Editorial Andorra i la Universitat d'Andorra. (2009): *Andorre ou les hommes d'airain*. *Andorra o els homes d'aram*; *Nuits andorranes* – *La nouvelle Andorra*; (2013).

2 Aguiló, A. (2010): "L'educació en el paisatge a través del patrimoni literari", p. 21, dins *Manual de la gestió del patrimoni literari de l'Alt Pirineu i Aran*. Tremp. Edicions Garsineu.

3 Conjunt de produccions literàries d'un poble, d'un període, destinades a un públic determinat. Institut d'Estudis Catalans.

“... inviten a incloure dins la “literatura andorrana” aquells autors, no-andorrans i no sempre bons, de guies turístico-literàries, florents a la segona meitat del segle XIX, de novel·les ubicades a les Valls, de poesies inspirades per la puresa dels cims o la frescor fugaç de les grandalles. Amb desigualtats cridaneres, mediocritat generalitzada i alguna espurna de geni, han configurat una imatge d’Andorra des del defora, que l’Andorra de dins, delerosa de projecció, no pot ignorar.

Això fa que, prenent en compte la creació oral, considerant el tractament del tema andorrà als escrits forasters i valorant els anys recents de producció pròpia, sí que se li ha de reconèixer a Andorra una literatura.”⁴

Isabelle Sandy basteix les seves narracions de temàtica andorrana a partir d’escriptors francesos coneixedors d’Andorra per la seva afició als viatges o per una vinculació personal o professional al Principat d’Andorra, com Gaston Combarous⁵, qui prologa la primera edició d’*Andorre ou les hommes d’airain*, o Jean Auguste Brutails.⁶

Un cop establerta la vinculació de Sandy amb el corpus cultural andorrà, cal veure l’entorn literari de l’autora per entendre l’estructura i característiques de les seves novel·les de temàtica andorrana.

Isabelle Sandy mostra ja de ben jove inquietuds literàries expressades en forma de poemes i en les seves col·laboracions periodístiques, però la seva activitat com a novel·lista de temàtica andorrana, es concentra entre els anys 20 i els 40 del segle passat. Quin és l’ambient literari que es viu en aquesta època?

Entre finals del segle XIX i la primera meitat del segle XX, la literatura francesa i europea en general, s’expressa en una gran varietat de formes, així, podem trobar des d’una literatura marcada pel simbolisme de Baudelaire fins a obres experimentals ja més properes a les avantguardes que inicia, entre d’altres, André Breton. Però on hem d’emmarcar les novel·les de Sandy és en el ruralisme, una moda molt estesa durant la primera dècada 1900 – 1910 i de clara influència romàntica, que fa que comencin a aparèixer un gran nombre de narracions curtes i novel·les de tema rural.

Aquesta moda de la novel·la rural es veu recolzada per l’impuls definitiu que viu la novel·la publicada en forma de fulletó⁷, en capítols successius, a la premsa, motivat, per una banda, per la visió empresarial de les editorials que veuen la literatura com un negoci, i per altra part, la possibilitat que aquesta novel·la de fulletó i una activitat periodística permeten a l’escriptor una certa estabilitat laboral.

Aquestes narracions se centren exclusivament en drames rústics⁸ que, protagonitzats per personatges pintorescos, tenien lloc en uns escenaris muntanyencs, generalment sense fer referència als conflictes europeus del moment; i que donaven una visió pintoresca i folklòrica del camp, visió que es vol perpetuar, ja que suposa una manera de viure virtuosa. I no és aquesta la descripció de les novel·les de Sandy?

Les novel·les de temàtica andorrana de Sandy no s’han de confondre, però, amb les novel·les de temàtica rural del modernisme català, posem per exemple, *Solitud* de Víctor Català. Sí bé és cert que el Nyerro, personatge d’*Andorre ou les homes d’airain* comparteix similituds amb el personatge de l’Ànima⁹ de *Solitud*, el tractament del ruralisme és molt diferent. La novel·la rural que produeix Sandy manté moltes coincidències amb la novel·la costumista la qual conviu amb una novel·la rural, la produïda per Víctor Català, que reacciona violentament contra la visió pintoresca i folklòrica del camp, de la muntanya.

En aquest sentit els personatges de les novel·les de Sandy assumeixen les condicions, gairebé desgràcies, de la vida que els hi toca viure. En el cas de la novel·la modernista de temàtica rural, els personatges que hi apareixen es mostren inquiets i revoltats contra la realitat que li toca viure. Per exemple, la Coloma es resigna al seu destí que encavalca una desgràcia darrera l’altra i que finalment l’acaba convertint en pubilla rica dels Asnurri; la Mila, protagonista de *Solitud* de Víctor Català, s’allibera del seu destí fugint de la muntanya on li ha tocat viure.¹⁰

La trilogia andorrana de Sandy, a diferència de la novel·la rural de Víctor Català, aconsegueix les característiques de la novel·la costumista:

7 *Andorre ou les hommes d’airain* apareix en quatre números setmanals de *La Petite Illustration* núm. 59- 60- 61 – 62, 25 d’agost – setembre de 1923; així com *Nuits andorranes* publicada també en forma de fulletó a *La Petite Illustration*, núm. 891, el 15 d’octubre de 1938.

8 Miquela Valls ja apuntava en el seu estudi sobre literatura andorrana, la relació entre l’obra de Sandy i el dramatisme primitiu d’Elie Berthet (Limoges, 1815 – París, 1891)

9 Tant el Nyerro com l’Ànima són personatges malvats i violents, descrits amb característiques gairebé animals.

10 Els paral·lelismes i diferències entre dues escriptores contemporànies com Sandy (1884 -1975) i Víctor Català (1869 – 1966), tot i salvant les diferències, podrien ser el punt de partida d’un estudi sobre la novel·la rural d’arrel costumista i la novel·la rural d’arrel modernista.

4 Valls, M. (1992): *Andorra cap a la literatura*. Editorial Maià. Andorra. p. 9

5 Gaston Combarous (1892 – 1987) viatger francès contemporani de Sandy, especialitzat en illes i petits països com Andorra que l’any 1933 publica *Les vallées d’Andorre*.

6 Jean Auguste Brutails (Viviers, 1859 – Bordeus, 1926) gran coneixedor d’Andorra per la seva tasca de jutge del Tribunal Superior d’Andorra, que el 1904 *La coutume d’Andorre*, que va esdevenir referent legislatiu a Andorra.

“la que pren com a matèria primera els costums d’una societat en un temps històric determinat, amb una intenció fonamentalment descriptiva i una marcada tendència a fer els elements de ficció subsidiaris d’un interès documentador o testimonial. Gèneres ben diversos, de tot temps (cròniques memòries, llibres de viatges...) s’acolliren a aquesta definició.”¹¹

La novel·la costumista fa una sàtira dels costums estrangers que en les obres de Sandy es concreta en la caracterització dels personatges que apareixen marcats per la procedència andorrana o forastera dels seus progenitors, fins al punt que aquest origen foraster justifica els trets negatius com és el cas del Nyerro a *Andorra o els homes d’aram*:

“la teva primera dona no era andorrana i el Nyerro s’hi assembla en tot”¹²

com també la Conxita Asnurri, filla de mare espanyola,

“Però la Conxita era més forta; destapà el rostre glaçat i el besa bojament.

Que poc s’assemblava, tot d’una, a les serioses i decents andorranes, aquella noia apassionada! Òbviament la sang d’Espanya que li havia donat la seva mare l’empenyia a ser fol·la i impúdica a l’hora de confessar el seu amor.”¹³

o l’obsessió d’en Targa a *La nova Andorra* per obtenir el passaport andorrà:

“El Targa ho sentia vivament sense saber-ho expressar o, més ben dit, només expressava la seva idea fixa: ser andorrà, tenir una pàtria!”¹⁴

Un altre element de la novel·la costumista que podem trobar en l’obra de Sandy és l’especial atenció que fa a elements pintorescos de la realitat, tot i descrivint el retrat dels costums de la societat andorrana de començaments del segle XX amb la intenció de perpetuar un tipus de societat típicament rural amb un entorn muntanyenc que gairebé té la força d’un personatge que intervé en l’acció. La novel·la s’inicia amb una típica escena de la quotidianitat rural que serveix per presentar els personatges, la família Xiriball i el motor de la trama, la lluita per l’herència del patrimoni familiar:

“Quina manera més planyívola de gemegar, aquest vent!”
—digué la Conxita, que era la Concepció Asnurri, la filla petita d’un cabaler d’Andorra, és a dir, pobra entre els pobres.

A aquell comentari tan encertat, els altres hi van contestar amb un cop de cap. Aquell vespre, la cuina gran de la Solana aplegava, en una actitud d’angoixa i d’espera, a l’entorn del vell amo, l’Anton Xiriball, el seu fill únic, Joan, i el fill que aquest havia tingut del primer matrimoni, un xicot de vint-i-cinc anys, esprimatxat, amb uns ulls de diferent color l’un de l’altre, que anomenaven Nyerro, o també el Conco, és a dir, el fill solter que havia quedat a la casa pairal. Un malnom donat massa precipitadament, perquè encara no s’havia decidit davant notari que havia de ser l’hereu dels Xiriball, i tant podia ser el Nyerro com qualsevol dels fills fruit del segon matrimoni del Joan.”¹⁵

Aquesta descripció pintoresca de la realitat fa que les seves novel·les també recullin petites coses o fets insignificants, com per exemple, la gastronomia, element que també podem trobar en les novel·les d’arrel costumista:

“La Maria Xiriball acabava de preparar el sopar: a la paella, on es fregien uns talls de pernil, hi afegia un raig de vinagre i una cullerada de mel, segons la recepta de les rostes amb mel, plat que es menjava molt a Andorra.”¹⁶

Dona amb traginer, viatjant de la mateixa manera que ho va fer Isabel Sandy. ANA/FGP 03552

Isabelle Sandy a banda de ser l’autora de la trilogia, participa activament en la narració com a testimoni. Sandy per influència de la seva tasca com a periodista, pren com a narrador trets propis del relat d’experiències i de la novel·la costumista. El punt de vista que fa servir és el de narrador-testimoni, fins al punt que apareix directament en l’acció, a la manera dels narradors del llibre de viatges:

11 Cassany, E. (1986): “El quadre de costums”, p. 365, dins *Història de la literatura catalana*, volum 7. Editorial Ariel. Barcelona.

12 (2009): 69

13 (2009): 53

14 (2013):149

15 (2009): 21

16 (2009): 55

“L'autora d'aquest llibre va tenir com a guia, a Andorra, un mulater de quaranta-cinc anys, d'expressió dolça i subtil, que contestà així a una reflexió sobre el cansament de les mules: És que ahir van anar a Espanya, pel contraban, i demà hi tornaran! Bé hem de viure, que jo sóc pobre...”¹⁷

La incorporació d'un diàleg viu, real, atansa un altre cop la narració de Sandy a la novel·la costumista, a diferència de la novel·la històrica on predomina el monòleg. Tanmateix, així com la novel·la costumista utilitza un llenguatge molt dinàmic, amb girs populars, frases fetes, expressions dialectals ..., els personatges de Sandy s'expressen amb un estil més propi de la novel·la romàntica que la d'un personatge real de l'Andorra del segle passat. Vegeu el diàleg entre la Coloma, criada a l'hospici de La Seu i la seva mare biològica, la Conxita Xiriball a *La nova Andorra*

“La Coloma aparegué al llindar de la cuina. Portava a coll una nena de sis o set anys, el pes de la qual semblava esgotar-la.

Coloma! –cridà la Conxita inquieta-. Que està malalta?

No... dorm... Torneu-me a agafar a la Solana, no puc més!

La noia allargà aquell dolç farcell a la Conxita Xiriball i es deixà caure en una cadira baixa a la vora de la llar.

Que és bufona, la nostra Soledat! –digué tendrament la senyora, tot apartant del jove front els cabells d'un bonic color castany daurat.

Filla meva... –digué fervorosament la Coloma alçant patèticament la cara desencaixada-. Senyora, deixeu-me quedar aquí com abans!

Coloma... Què passa? Déu meu!...

Oh! No res... la vida! Només la vida –féu amargament la noia. I reprengué de sobte, amb una còlera sorda: –Em va casar a divuit anys amb un vell...

Coloma! Era un home de bé, ric, considerat, filla meva! –digué enèrgicament la senyora Xiriball.

Un vell! Desitjàveu tant aquesta unió, l'Àngel Xiriball i vós... Calia un protector i un nom per a la criatura sense cognom, no? Però em va sacrificar.”¹⁸

Igualment es produeix un tractament romàntic en la descripció de la natura, molt abundant en totes tres novel·les, que gairebé ens porta al paisatge bíblic del Paradís:

“Us parlaré de l'esplendor de les nits andorranes quan el segle les cedeix a l'eternitat: que cap soroll de motor no amagui el plany dels torrents i el pas descompassat de les mules guarnides amb picarols de coure.

Quan el passat indòmit, calçant un coturn rústic però altiu, camina d'un poble a un altre, entre pel llindar gastat de les cases mil·lenàries, ensuma l'olor de les llars de foc que s'escampa per estranys conductes còncics fets amb trossos de pissarra apilats; quan el passat, miraculosament intacte en aquest paradís pirinenc, vola de cim a cim tot escoltant la gran veu de Carlemany...”¹⁹

No obstant la descripció idíl·lica del paisatge andorrà predomina al llarg de tota la trilogia, la natura també, en ocasions té paper simbòlic que acompanya als sentiments i experiències dels personatges, a la manera de fer de la novel·la modernista:

“Ara bé, tot canvia amb la desgràcia: el fet esgarriós tingué lloc un vespre d'abril, quan el temps, encara incert, dubtava entre la violència i la suavitat. El desgel feia petar les branques. Hordes negres que el vent aplegava ficaren a la tomba el sol. La muntanya canvià la cara: livideses, negrors, perfils de roques llefiscoses enmig de núvols que s'arrosseguen com serps, tot aquest aparell de gran tempesta substituï l'eclosió de l'aurora gebrada.”²⁰

I es converteix en personatge aliat o antagonista,

“L'Àngel hi insistí inútilment. Sota el sol de migdia, que semblava estovar els esquisos i les lloses, el Joan tornà agafar la destrat. En realitat, la muntanya no li volia cap mal, amb dos Xiriball ja en tenia ben bé prou, dos homes plens de futur, no li feia cap falta, un vell.”²¹

Però no oblidem que l'Andorra que ens presenta Sandy té una forta influència del romanticisme més pròpia dels viatgers del segle XVIII que de la novel·la costumista i/o modernista, fins arribar a l'extrem de presentar el contraban com un ofici identitari del país:

“Quan sis homes s'esmunyen en plena nit amb el contraban a l'esquena, no se sap què cal admirar-ne més, si la lleugeresa del seu pas desafiant la verticalitat dels pendents o la seva disciplina.”²²

i en què l'autora hi pren part defensora amb base historicista:

“Arribats en aquest punt, ens cal fer un aclariment. Es parla molt dels contrabandistes andorrans i el cert és que qualsevol altre poble, situat en les mateixes condicions geogràfiques i econòmiques faria contraban.

19 (2013): 37

20 (2009):181

21 (2009): 265

22 (2013): 37

17 (2009): 33

18 (2013): 165

Andorra no té duanes. Ofereix, doncs, un lloc de troballa lliure, entre els dos cordons duaners de França i Espanya, per als productes de les dues nacions, assenyala precisament un historiador d'Andorra, que afegeix: Les mercaderies dels dos països veïns s'acumulen a les valls i esperen l'ocasió propícia per passar, fraudulentament, la frontera contrària al seu lloc d'origen. [...]

Lluny de ser temibles i sanguinaris, els contrabandistes són bons pagesos, ben honestos, que es guanyen la vida amb penes i treballs.”²³

Il·lustració colorada recentment de Gaston Vuillier, “Las Escaldas” a: *Le tour du monde. Nouveau journal des voyages*. Paris : Librairie Hachette, 1988, p. 96. Biblioteca Nacional d'Andorra.

La novel·la del segle XX es presenta en una gran varietat de formes i estils producte dels fets historicosocials que es viuen. La trilogia novel·lística de Sandy, no n'és pas una excepció, ni tampoc

la mateixa Andorra ja que no és igual l'Andorra que coneix Sandy en la seva primera novel·la del 1923 i l'Andorra dels anys 40 amb la incursió dels interessos econòmics de FHASA, que malgrat Andorra veu amb bons ulls la mateixa Sandy veu com un perill a l'Andorra que ella coneix,

“Us parlaré de l'esplendor de les nits andorranes quan el segle cedeix a l'eternitat: que cap soroll de motor no amagui el plany dels torrents i el pas descompassat de les mules guarnides amb picarols de coure.”²⁴

El que sí és cert, és que l'obra de Sandy malgrat o gràcies a les influències del romanticisme, el costumisme o les noves tendències de la literatura que es donarà durant la segona meitat del segle XX, és a dir, la novel·la moderna, forma part d'un corpus anomenat “literatura pirinenca” i que no entén de fronteres:

“L'Alt Pirineu no constitueix una simple extensió cap al nord de, sinó que constitueix, una entitat geogràfica, històrica i cultural, i sòcio-econòmica diferenciada. Per això mateix, la literatura pirinenca no consisteix simplement a aplegar els títols escrits per escriptors nascuts providencialment a les comarques de muntanya: és literatura pirinenca perquè té un caràcter profundament pirinenc. Els escriptors pirinencs escriuen des del Pirineu (perquè hi són nats i criats), sobre el Pirineu, per al Pirineu, i en “pirinenc” (l'ús i la dignificació de les formes de la parla local és habitual en la majoria d'autors). No es tracta, però d'una literatura de caràcter costumista o localista. És una obra universal adreçada a tots els lectors de la nostra llengua, però amb una forta personalitat pròpia, amb una sensibilitat específica.”²⁵

I que segueix produint literatura, la literatura del Pirineu que va de l'Arieja de Sandy fins arribar a Andorra i continuar.

23 (2009): 31

24 (2013): 37

25 Campillo, X. (1993): *Literatura pirinenca contemporània: una antologia*. p. 20. Tremp. Biblioteca Pirinenca. Edicions Garsineu.

Isabelle Sandy: el periodisme i els matisos del gris

ALBA DORAL GÓMEZ

“Le jour de l’élection, avec cette incapacité totale de m’énrégimenter, de condamner ou de haïr pour une différence d’opinions, j’échange des propos courtois avec telle ou telle personnalité politique, quelle que soit sa couleur [...] Je suis daltonienne.” És 1965. A Isabelle Sandy l’han convençut —“Tant de devoirs!”— per integrar-se en una llista electoral. Figura al costat de “les plus beaux noms de la Résistance. Des femmes d’haut mérite m’accompagneront.” La narradora, poetessa i periodista de l’Arieja menysprea “toutes les racailles quelles que soient leurs couleurs” i els polítics “de bas étage”. No obstant, si més no fins a aquest moment, a ella la història li havia assenyalat el seu lloc. En uns temps, els posteriors a la guerra, que necessitaven delimitar clarament el blanc del negre, ignorar els matisos, a ella la van assegurar al bàndol perdedor. Segurament no van ser alienes proclames com la que el 1941 llançava en un article²: “Grâce à vos efforts, Monsieur le Maréchal, nos enfants plus heureux que nous trouvent déjà un asile dans cette France spirituelle que vous leur rebâissez.” El règim del mariscal Pétain havia cristal·litzat les idees i els principis de l’Action Française de Charles Maurras, una visió d’extrema dreta molt propera a la que avui ha heretat el Front Nacional. Vol dir això que Sandy havia estat una col·laboracionista, una dona de pensament ultraconservador? “Isabelle Sandy va ser una dona del seu temps, a qui ens hem de representar en un ambient polític i social concret: el del pensament correcte”, respon Jean-Claude Chevalier,³ biògraf de l’autora de l’Arieja. Una dona que va fer el seu propi camí, cert que en els marges del regionalisme espiritualista i cert que mai una novel·la seva va xocar amb l’estament eclesiàstic, però al mateix temps es va mantenir com “un model de dona lliure”, insisteix Chevalier, “malgrat l’estricta educació religiosa que va rebre i malgrat haver estat casada amb un home de fe, de dreta, rígid”, Pierre Xardel. Però fins i tot dins del marc d’unes creences fermes, “va ser una dona d’espiritualitat oberta, que es va interrogar profundament sobre la fe catòlica fins al punt que al final de la seva vida va aparèixer el catarisme”, recorda l’estudiós de la seva trajectòria, vital i literària.

És així, amb tots els matisos del gris al cap, que convé submergir-se en l’obra periodística de Sandy. La seva carrera com a articulista va començar a *Le Rappel* el 1913, impulsada per Théophile Delcassé, ministre i personatge destacat de la vida política i social parisenca. També en aquell París boig previ a la guerra, la jove Isabelle Fourcade coneix la llibertària i escandalosa Colette, deu anys més gran que ella. Es fan amigues: “L’una, dona alliberada. L’altra, més jove, reservada, pietosa, que està descobrint París i la seva vida desbocada”, recorda Chevalier. I és Colette, que segueix l’estela de l’amoral George Sand, qui suggereix a la petita Fourcade, que li agrada, un nom de batalla com a escriptora, un nom amb “olor de sofre” al qual afegeixen la Y que evoca la passió pels autors anglesos i l’anglomania del moment. Però, tot i l’admiració per un parell de dones trencadores, Sandy manifesta, novament, la postura *correcta* sobre el rol femení: “Je me soucie assez peu de l’admission des femmes à l’Académie Française, mais j’attends impatiemment leur entrée au Palais Bourbon. Pour quoi? Parce que la femme député pourra enfin mener le bon combat anti-alcoolique, soutenir les oeuvres sociales, protéger l’enfance, consolider le foyer menacé, car, si paradoxal que ceci paraisse, j’estime que la femme de lettres doit aider l’homme à défendre le foyer, par la plume et par les actes.”⁴ Una visió conservadora però que no li impedeix advocar per una dona intel·lectualment preparada, llesta per enfrontar-se als nous temps: “Des îlots émergent ça et là, une élite se forme dont l’intelligence s’affirme plus aigüe, la sincérité plus farouche, le cœur plus viril, la sentimentalité plus contenue.”⁵

Armada amb el *nom de plume* que homenatja la transgressora escriptora parisenca, iniciarà la carrera com a periodista que és l’objecte d’aquest article, en què intentarem contemplar els matisos del seu pensament, les reflexions que li provoquen els temes més diversos. Els textos de Sandy reflecteixen l’època que va viure, amb infinits canvis socials i dues guerres de desastroses proporcions: “*Kaali* pose le problème de la responsabilité du savant devant les guerres chimiques”,⁶ exposa en un article; unes dècades després apareixerà la bomba atòmica i ella tornarà sobre el tema. Escriu sobre els soldats que el 1918 tornen terriblement desfigurats i mutilats del front, sobre l’abandó del camp i la vida a les ciutats; amb una visió moral en certs moments no exempta

1 Article “Les impressions d’une candidate”. Datat 1965. Retall sense capçalera. Arxiu Històric del Comú d’Escaldes-Engordany.

2 “Lettre d’une mère au Maréchal”. 5 de maig de 1941. Sense capçalera. ANA/FIS 730.

3 Jean-Claude Chevalier és autor d’una tesi doctoral sobre Isabelle Sandy, així com del llibre *Guerra, terra i estrelles* (Editorial Andorra, 2001). Les manifestacions aquí recollides procedeixen d’una conversa amb l’estudiós en el procés de redacció d’aquest article.

4 Entrevista a Isabelle Sandy publicada el 26 d’octubre de 1926 a *Le petit Niçois* i signada per Théo Martin.

5 Afirmacions expressades com a part d’un reportatge publicat el 15 d’agost de 1926 sota la rubrica *Les grandes enquêtes d’Ève*. ANA/FIS 526.

6 “La guerre des gaz se prépare”. 12 de juliol de 1930. *L’Est républicain*. ANA/FIS 572. A l’article fa referència a la novel·la que acaba de publicar, *Kaali*.

Isabelle Sandy, la segona a l'esquerra, signant el llibre *La simple vie des hommes*, a la llibreria Flamarion al boulevard dels Italians, 21/06/1930. ANA/FIS, s/n. Autor: Henri Manuel

d'ironia: hi ha qui a les veus dels ancestres "préfèrent la voix de leur banquier".⁷ Es preocupa per problemes socials: de l'atur a la protecció de la infància o l'alcoholisme. Expressa de manera constant el seu amor pels animals. Postula quin ha de ser el compromís moral de la premsa i la literatura. O s'interroga sobre els avenços científics i tecnològics que amenacen l'home modern, "persecuté par les énergies qu'il a libérées, n'est que trop devenu une machine à rendement à qui le temps de la réflexion n'est plus donné".⁸ Escriu sobre tot allò que es posa davant els seus ulls. Però tot el treball periodístic de l'escriptora de l'Arieja estarà esquitxat per un tema que no l'abandona: el país que va conèixer el 1921, en un viatge amb el viceveguer Joseph Carboneil i Charles Romeu, Andorra.

'L'Andorre, fille de France'

"Il y a cinquante ans... Un soir de l'été 1922, un beau soir épuisé de chaleur, couronné d'or et chaussé d'améthyste par la Valira, une jeune fille inconnue descendait de mulet devant l'auberge de Canillo."⁹ És el juliol de 1972 quan una Isabelle Sandy ja gran, que viu retirada del món a la Barguillère, recorda aquell viatge de joventut amb imatges precises, les mateixes que l'han acompanyat tota la vida i que ha deixat fluir per la seva obra, de ficció i periodística, en contes i narracions, i en articles, conferències, entrevistes. Andorra és el seu Camelot, allà on es materialitza l'ordre humà i diví idealitzat. "Un silence presque religieux accompagne ce soir magnifique, ce soir d'un autre âge, sans machines, sans bruits, sans vitesse, offert à

l'home à l'heure du repos." I s'hi endinsa "pressentant qu'un monde inconnu ou plutôt méconnu, oublié au fond des siècles" l'espera. Al final del viatge "la voyageuse devine que le Moyen Age se dresse devant elle non dans les pages d'un livre mais dans le regard et le comportement des hommes et des femmes d'Andorre".

Hauran passat cinc dècades des d'aquell viatge iniciàtic i algunes coses romanen immutables, malgrat les amenaces del temps: "Charme et magie que le progrès inévitablement combat mais ne peut chasser ensuite dans les hauts lieux livrés aux vents sans poussière, aux grands troupeaux sans contraintes, aux horizons dont la seule limite est la cime, c'est-à-dire, la noblesse, l'élan vers l'étoile." És un país, el que recorda la Sandy ja anciana i que mai no ha abandonat la seva memòria i pensaments, on és conscient que "les touristes d'outremer envahissent ce pays neuf à force d'être vieux". La preocupació perquè aquest ordre idíl·lic no sigui alterat s'ha fet palesa en ocasions anteriors. El 1946¹⁰ ja advertia que "il y a, en Andorre, une grâce austère que le flot de la civilisation disperse et va emporter" i clamava perquè "il serait temps de créer un comité d'urbanisme andorran qui, sans chercher à maintenir arbitrairement un passé que la civilisation condamne, sauve de ce passé ce qui peut en être sauvé et assure à nos méditations un cadre qui leur soit propice".

A l'estiu de 1922 Sandy va franquejar la serralada pirenenca amb l'encàrrec del director de *La Dépêche*, Maurice Sarraut, d'escriure un reportatge sobre el contraban. Enfilada a lloms d'una mula descobria pas a pas el paisatge, "toute pénétrée par l'auguste paix de ce pays", on "méditer, prier, rêver devenait le lot de chaque jour". I ho feia guiada per un home, un contrabandista, que es convertiria en figura recurrent a la seva producció posterior, de ficció i periodística.

"Y a des entrepreneurs dans mon village qui ne laissent pas les hommes chômer.

-Des entrepreneurs...?

-Hé, oui! C'est eux qui gagnent gros! C'est les patrons! Et ceux qui passent la montagne chargés des fois de 25 litres d'absinthe, c'est les ouvriers. Ils ne deviennent jamais riches ceux-là! Ah, carai!"¹¹

Caràcter dur, fort, auster, el del guia, que rememorarà en nombroses pàgines. No sempre, però, combregarà amb la rudesia que en altres moments lloa: no són els pagesos, i menys els contrabandistes, ànimes que es deixin sentir pels animals que els envolten de la mateixa manera que la sensible

7 "De Delphes à nos jours". 24 d'abril de 1920. *Les chroniques du Rappel*. ANA/FIS 379.

8 "L'homme machine". 20 de maig de 1931. No hi figura capçalera. ANA/FIS 604.

9 Article "L'Andorre... il y a cinquante ans. Tout le charme du Moyen Age". *La Dépêche*. Suplement Variétés Régionales. 23 de juliol de 1972. ANA/FIS 819.

10 Article "L'Andorre il y a 23 ans". Sense data ni capçalera. ANA/FIS 755.

11 Article "Mourillo, chien de contrebandier". *Le Matin*. 8 d'agost de 1924. ANA/FIS 496.

poetessa. Així que quan en una trobada posterior ell explica que va sacrificar el seu gos, Mourillo, ferit pels trets d'un gendarme, Sandy confessa que "Je n'ai plus voulu de Beppo pour passer la montagne. J'avais peur de lui comme d'un assassin d'homme"¹².

La dona de lletres, encara aleshores periodista debutant i escriptora novella, va creuar una frontera que "n'était en somme qu'une frontière atténuée; celle qui unit plus qu'elle ne sépare la France de son fief féodal", en un viatge on, n'era conscient, "je ne quittais pas la France mais le siècle".¹³ Trepitja per primer cop les Valls i glossa un paisatge que la meravella, un comportament humà que descriu tenyit per l'ideal i que uns anys després¹⁴ la farà assegurar que "Le meilleur de moi même est resté dans cette Andorre que la civilisation guette hélas! mais qui hors les routes tracées est demeurée l'un des rares paradis de ce temps".

L'experiència andorrana és recordada un cop i un altre i no es deixa embrutar per les incomoditats que va suportar, incomoditats pròpies dels viatges en temps de viatgers i no de turistes. "Dans les gorges de Sant Antony nous avons été pris par le boubli [...] c'est le nom qu'on donne aux tourbillons de neige [...] qui vous aveuglent, vous enveloppent, vous cernent, vous arrêtent..."¹⁵ És el que narra temps després durant una entrevista, juntament amb l'anècdota d'haver dormit en un alberg, a Canillo, on li van proposar compartir l'habitació comunitària; en demanar un allotjament més privat, la van conduir al graner:

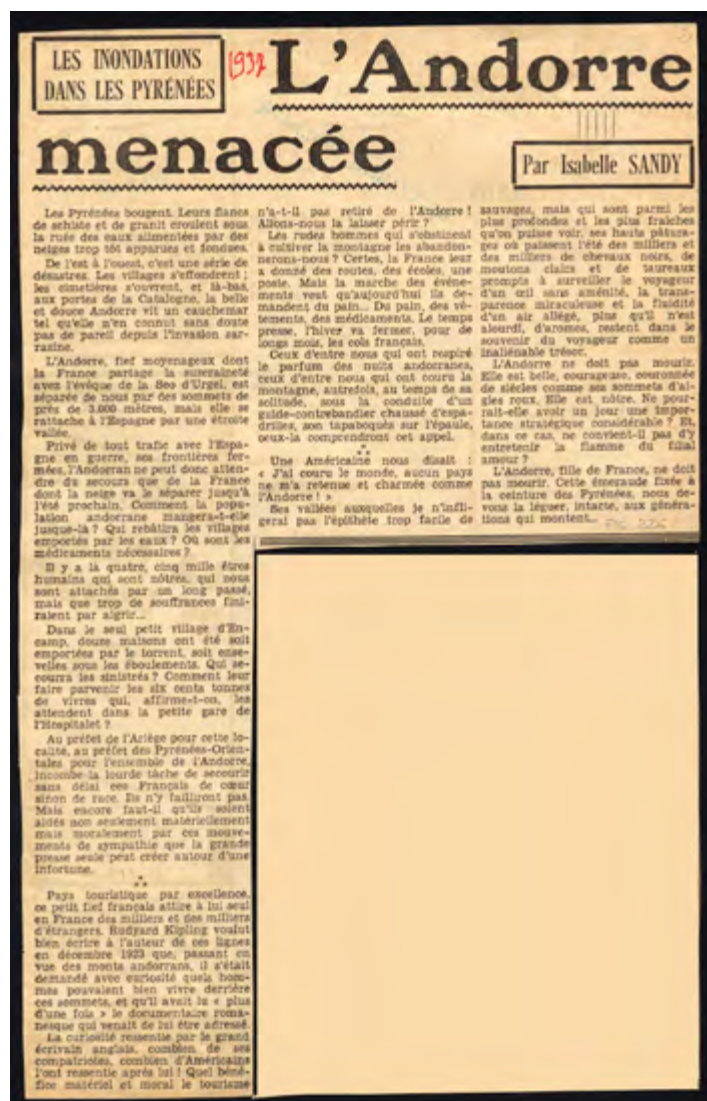
"-Il devait y avoir des rats!", s'exclama l'entrevistador(a).

"-Énormes! Ils se sont battus sur mon lit [...] et par les trous du toit tombait la neige fondue."

El periple de l'any següent, el 1924, l'abordaria des de la Seu d'Urgell. Igualment penós, per trobar-se que la tuberculosi havia fet presa fàcil en els habitants d'aquest "haut pays trop pauvre".¹⁶

Les penalitats i vicissituds del país que poblava el seu imaginari estan presents a la producció articulística de Fourcade. Les inundacions del 1937 la fan aixecar un crit d'alerta, una crida a auxiliar els habitants de les Valls. "De l'est a l'ouest, c'est une série de désastres. Les villages s'effondrent; les cimetières s'ouvrent, et là-bas, aux portes de la Catalogne, la belle et douce Andorre vit un cauchemar tel qu'elle n'en connut sans doute pas de pareil depuis l'invasion sarrazine".¹⁷ Terrible situació, la que descriu. Però encara és pitjor, avisa, la manca del tan necessari socors: "Privé de tout

trafic avec l'Espagne en guerre, ses frontières fermées, l'Andorran ne peut donc attendre du secours que de la France dont la neige va le séparer jusqu'à l'été prochain. Comment la population andorrane mangera-t-elle jusque-là? Qui rebâtera les villages emportés par les eaux? Où sont les médicaments nécessaires?"¹⁸ Sandy exhorta les autoritats franceses a ajudar a pal·liar els efectes de la riuada atès que a les Valls hi ha "quatre, cinq mille êtres humains qui sont nôtres, qui nous sont attachés par un long passé".¹⁹ És al prefecte de l'Arieja, considera, a qui incumbeix la tasca de socórrer sense retard "ces Français de coeur sinon de race".²⁰ Reclama ajuda urgent, "du pain, des vêtements, des médicaments. Le temps presse, l'hiver va fermer, pour de longs mois, les cols français."²¹

Isabelle Sandy, *L'Andorre menacée. Les inondations dans les Pyrénées, 1937*. ANA/FIS 226

12 Ídem.

13 Original mecanografiat (falta la primera pàgina) i amb correccions escrites a mà. Datat el 1930. ANA/FIS 573.

14 Ídem.

15 "Chez Isabelle", entrevista a Isabelle Sandy signada per H. Willette. Revista bimensual *Jeunes filles*. 23 de gener de 1935. ANA/FIS 660.

16 Ídem. nota 2.

17 "L'Andorre menacée". Datada 1937. No hi figura la capçalera. ANA/FIS 226.

18 Ídem.

19 Ídem.

20 Ídem.

21 Ídem.

Abunda sobre el tema en un segon article,²² una nova crida a actuar: “Ce qui rend la situation particulièrement tragique, c’est que les sinistrés andorrans attendent 600 tonnes de vivres que leur envoie le gouvernement de Salamanque. Ces marchandises sont déjà en gare d’Hospitalet pour passer puisqu’il n’y a plus de circulation possible après Soldau (sic).” Considera un deure del Govern francès venir en ajuda dels veïns, un “intérêt à la fois politique et purement humanitaire”.²³

No és l’episodi de les inundacions l’únic moment en què l’escriptora de l’Arieja es preocupa per la situació social a Andorra. La Guerra Civil Espanyola i una altra riuada, en aquest cas humana, la fa descriure el Principat com “Un paradis aux portes de l’enfer”.²⁴ Sandy es meravella “par quel miracle ce petit pays a-t-il non seulement résisté à tous les dangers mais offert une large hospitalité aux réfugiés alors que sa propre subsistance demeure, l’hiver, un constant problème à résoudre?”²⁵

En la gestió de l’afer dels refugiats hi ha una figura cabdal, afirma la periodista, el coronel Baulard, a qui entrevista i de qui recull d’aquesta manera un dels escassos testimonis directes que es conserven. Un compromís en què el coronel s’implica probablement més enllà del que el deure exigiria d’ell: “Un Andorran me raconte qu’une certaine panique s’étant manifestée il y a quelques mois dans des hameaux isolés, quand le canon secouait les calmes échos de ces montagnes, le colonel fit venir sa femme”²⁶ et ses enfants dont la présence seule prouvait combien le chef faisait confiance aux destinées de l’Andorre.”²⁷

Sandy entrevista Baulard quan fa quasi dos anys i mig que “assume la tâche difficile de maintenir l’Andorre en paix, malgré la divergence des tendances politiques et l’afflux des réfugiés franquistes ou gouvernementaux”. És el febrer del 1939²⁸ i les tropes franquistes acaben d’arribar a Organyà, molt abans del que s’esperaven, reconeix Baulard, així que fa dies que els refugiats de les comarques veïnes s’encaminen cap a les valls, on la població s’ha duplicat ràpidament, malgrat els esforços del coronel per gestionar aquest trànsit humà: “Ce qui m’a le plus aidé c’est que j’avais obtenu des autorités militaires espagnoles qu’elles évacuent le plus de monde possible sur Puigcerdà et ne dirigent sur l’Andorre, en principe, que ceux qui y avaient de la famille ou des amis.” Així és com entren els refugiats, entre els quals centenars de dones i infants per a qui la tropa de Baulard

22 “Les inondations en Andorre empêcheront-elles de ravitailler la population”. 31 de septembre de 1937. Sense capçalera. ANA/FIS 226.

23 Ídem.

24 “Le miracle d’Andorre où la bonne volonté de tous permet de résoudre le délicat problème de l’hospitalité aux réfugiés espagnols”. Datat el 21 de febrer de 1939. Sense capçalera (probablement *Le Journal*). ANA/FIS 692.

25 Ídem.

26 Ídem.

27 Ídem.

28 Ídem.

Isabelle Sandy, *Le miracle d'Andorre*, 21 de febrer del 1939. ANA/FIS 692

s’encarrega fins i tot “de préparer à ces pauvres gens leurs repas dans nos popotes”. Això al temps que s’enfronten a la tasca d’evitar que Andorra conegui “l’affolement, la menace des éxaltés et des bandits, les représailles”. Entre els refugiats hi ha també militars, relata l’entrevistat. “Nous aurions été envahis si je n’avais obtenu des autorités militaires que les troupes retraiten sur Puigcerdà tant que la route de la Seo n’était pas coupée. C’est ce qui m’a permis de n’en recevoir que le minimum, même pas un millier.” Un miler de soldats que arriben vençuts i que “désarmés, réconfortés” són dirigits per les tropes de Baulard “vers le front de leur choix par-dessus l’Envalire enneigé”. Mentrestant, un centenar d’oficials i carrabiners van ser autoritzats a esperar les tropes nacionalistes. Unes tropes amb les quals el francès es va trobar a la frontera aquell 6 de febrer, dilluns, “et la prise

de contact a été des plus courtoises. L'Andorre reste calme et joyeuse. Puisse-t-elle ne pas oublier ce que la France a fait pour la maintenir en paix en ces dernières années", conclut le colonel.

La de Baulard és la mateixa idea amb què la periodista tanca l'article, la mateixa reivindicació d'una Andorra que té una ànima secreta "française et ibérique: symbole de l'amitié qui doit unir les deux grands pays latins". És la mateixa idea que repeteix un article rere l'altre: per apuntalar la urgent demanda de socors després de les inundacions del 1937 argumenta: "Elle est nôtre. Ne pourrait-elle avoir un jour une importance stratégique considérable? Et, dans ce cas, ne convient-il pas d'y entretenir la flamme du filial amour?", perquè Andorra és, assegura, "fille de France".

Sandy parla d'una Andorra "sauvage et douce dont le seul nom m'émeut comme une mélodie de Schubert".²⁹ En aquestes valls, assegura, s'ha deixat el millor, el més salvatge, d'ella mateixa: "le plus exalté de moi même n'est-il pas resté attaché à ces pics délabrés?" "Soc quasi del país", exclama en el mateix article, escrit dues dècades després del que seria el seu periple iniciàtic i que seguirà glossant als seus escrits fins al final dels seus dies. El 1972 publica un extens article a *La Dépêche*³⁰ on recorda el viatge fet cinc dècades enrere, com a mesura que el pas de la mula l'endinsava en el país ella pressentia "que le Moyen Âge se dresse devant elle non dans les pages d'un livre mais dans le regard et le comportement des hommes et des femmes d'Andorre". Aquell territori desconegut i ignorat pel pas del temps el va començar a desxifrar gràcies a complicitats com la de Germaine Riberaygua, la filla de l'encarregada del correu francès, a qui deu algunes de les anècdotes recollides a *Andorre ou les hommes d'airain*.

Recorda també en aquest article el segon viatge, que va fer a finals de l'hivern següent. En aquest cas va abordar les valls des de Puigcerdà, on "un jeune et gentil collègue" la va acompanyar fins a un "véhicule vétuste, miteux, délavé, qui sautillait comme un oiseau sur les ornières d'une route défoncée et me laissa à la nuit à la Seo d'Urgel". Hi dorm i a l'alba puja en una tartana que s'enfila cap a Andorra la Vella, tremolant de fred sota la neu i sentint el vent xiular "au fond des âges". S'allotja en una habitació gelada i rústica, moblada amb austeritat, on desplega les notes que va prenent i on comença a dibuixar-se una Andorra que pren "peu à peu le visage d'un symbole". Un símbol que per a la veterana escriptora segueix tan vigent el 1972 com es va perfilar cinquanta anys abans i que respon a la visió del món que recorre les seves pàgines: "Je sais que cet humanisme éternel mais renouvelé est vécu dans nos petites villes, dans nos villages, par des sages sans diplômes, mais qui ont acquis la science de la vie et le secret de l'achever en beauté." En

aquest text tardà, Sandy es referma en la fe en la província "qui, je le répète, doit asservir le progrès et non le servir".

La fe en la província. El país de Foix

Andorra és la materialització del somni, el lloc on es fa carn i ossos el pagès ideal. Pagès, no pas agricultor. El terme entranya una elecció moral —i política—, perquè el pagès és portador d'una sèrie de valors diferenciats, lligats "aux idées de rénovation morale et de résurrection, par le culte du terrain, chères au Maréchal".³¹ El concepte de pagesia s'amara d'una càrrega de significació de la qual està absent el més neutre agricultor, que només fa referència a la divisió del treball i la producció econòmica: agricultor és qui conrea la terra.

Però l'Estat pirinenc forma part d'un tot espiritual que per a Sandy s'estén al país de Foix nadiu, amb homes que comparteixen els mateixos trets de caràcter destil·lats per la muntanya: "prudence, courage, silencieux, goûts d'économie poussés à l'extrême, méfiance instinctive de l'étranger. Enfin et surtout, tendances altruistes très développées."³² Són els trets que al seu parer relliguen els habitants de la serralada, d'orient a ponent, i "quelles que soient leur origine et les influences subies".³³ Com Andorra, el País de Foix ofereix als homes del segle XX "un havre de silence et de paix";³⁴ és el país del Montségur, on la muntanya que va veure el sacrifici càtar encara "marque d'un sceau ineffaçable" l'entorn i per això el territori "doit demeurer seul, austère et pur, comme des cloîtres de pierre, au fond desquels les hommes vont chercher avec la paix, une harmonie née de la rencontre de la raison humaine et de la spiritualité". És l'essència del regionalisme sentimental aprehès de les ensenyances de Charles Brun i al qual Sandy s'ha manifestat sempre fidel —malgrat haver-la portat al costat dels perdedors i a l'oblit dels últims anys. L'ideal, assegura al 1954, després d'haver estat testimoni de dues guerres cruentes i en un món absolutament canviat, "revêt sa véritable signification: il agit sur les forces sommeillantes de l'âme française comme un vin généreux, il la réveille, il lui verse joie, courage et confiance".³⁵

Des dels articles primerencs, Sandy canta les virtuts de la vida a pagès, lloa els beneficis que ofereix tant a l'ànima individual com a la prosperitat col·lectiva. Ella, emigrada a París des de l'Arieja de la infància, és Monsieur Tournère a París,³⁶ un "brave homme de provincial" que, "loin d'être un sot, seulement il est aussi déconcerté devant les merveilles de Paris que le Parisien le serait devant celles de son verger". La vida, el treball a la naturalesa, humanitza. A ciutat l'home es torna màquina:³⁷ "La machine, création de l'homme, le

29 "Le guide andorran". 24 de juliol de 1943. *Le pays d'Olmes*. ANA/FIS 740.

30 "Tout le charme du Moyen Âge évoqué par Isabelle Sandy. L'Andorre... Il y a cinquante ans". 23 de juliol de 1972. *Variétés Régionales. La Dépêche*. ANA/FIS 819.

31 "Villages d'Andorre". 8 d'octubre de 1941. *Le grand Echo du Midi*. ANA/FIS 692.

32 "Les Pyrénées". 21 de setembre de 1952. *Le Petit Commingeois*. ANA/FIS 774.

33 Ídem.

34 "Le Pays de Foix". 13 d'abril de 1952. *Le Petit Commingeois*. ANA/FIS 776.

35 "Un centenaire". 15-26 de setembre de 1954. *La vie Toulousaine*. ANA/FIS 610.

36 "Monsieur Tournère à Paris". 7 d'abril de 1920. *Le Rappel*. ANA/FIS 376.

37 "L'homme machine". 20 de maig de 1931. Capçalera desconeguda. ANA/FIS 604.

domine, l'écrase et lui fait peur." L'home modern, "persecuté par les énergies qu'il a libérées, n'est que trop devenu une machine à rendement à qui le temps de la reflexion n'est plus donné". Així, sota el domini de la mecanització, és a dir, de la deshumanització, s'ha convertit en una joguina trencada. Al contrari, "la labour du paysan apparaît singulièrement noble et bienfait pour tenter la jeunesse ouvrière".³⁸ I no sols com a alliberament personal, sinó també com a argument per a l'enfortiment de l'economia nacional: "L'usine ou le chantier drainent toutes les forces du pays."³⁹ I amb el jovent allunyat de la terra es produeix una crisi d'ordre moral que farà la poetessa tant com la periodista exhortar-los "Aux champs, les jeunes, aux champs!"⁴⁰ perquè, segons Sandy, "entre tous les moyens préconisés pour atténuer la crise du chômage, il en est un que l'on ne prouvera jamais assez [...] le retour à la terre". El crit d'alerta i els arguments els repetirà l'articulista al llarg dels anys i les dècades; canviarà el context social i polític, però mai aquest ideal, que la portarà a abraçar la causa de Pétain: "Grâce à vos efforts, Monsieur Maréchal, nos enfants plus heureux que nous trouvent déjà un asile dans cette France spirituelle que vous leur rebâissez."⁴¹ Encara que, admetrà amb desencís al 1941, qui torna de la ciutat per revivre els pobles deshabitats? Sols "quelques petits retraités qui, aussitôt, ont respiré un air hostile."⁴²

Darrere l'abandó de la vida rural, Sandy veu errors polítics: "Dans sa formule actuelle, et tel que l'on fait le matérialisme et une politique insensée, le village n'est guère viable."⁴³ Però albira una raó més fonda, una crisi de valors: "Sans doute la foi en une vie meilleure aidait les hommes de la terre à supporter leur destin. Mais cette foi enlevée, n'était-il-pas légitime qu'ils partissent pour la ville?"

El corrent de fons: de la premsa a la ciència

La reflexió moral és un corrent de fons al llarg de tota la producció articulística de Fourcade-Sandy. Inclosa la que afecta la tasca periodística en si mateixa. A quins fins ha de servir? La premsa regional dirà, el 1972, "doit non s'affaiblir mais devenir le verbe quotidien de la résurrection qui s'annonce". Per fi, en aquests últims anys de retir pirinenc, comença a veure l'ansieja retorn dels joves a unes poblacions rurals deshabitades i "parallèlement j'observe que l'homme de la terre au départ séparé de son journal par l'abus de la télé qui, pensait-il, résumait tout, revient à sa lecture quotidienne: l'image ne lui suffit plus, il veut réfléchir, comprendre, et pas seulement voir". Així es troba amb el diari de proximitat, que és "la voix humaine du terroir", amb qui estableix una mena de col·loqui familiar i que suma forces a la "cohésion plus

Imatge d'una conferència d'Isabelle Sandy a Foix (1950). AHCEE/FIS P056

forte de la province, de ses forces de résurrection". En aquestes reflexions tardanes, Sandy recorda el que acata com el seu mestre en l'entrada al món del periodisme, Edmond du Mesnil, director de *Le Rappel*, "ce gentil bonhomme de gauche" que desitjava "plus de prolétaires révoltés, mais tous des messieurs!". És una reflexió, la que gira al voltant de la premsa, que ja havia iniciat als articles primerencs. El 1918 s'interroga sobre els temes que han d'abordar els "nouveaux ouvriers de la pensée française",⁴⁴ des d'una perspectiva ètica: "Un trait de courage, un acte d'altruisme, voire même une dévouerte scientifique" són preferibles a articles que versin sobre "un crime, un vol, une escroquerie ou un adultère". La premsa, considera, ha de ser no sols garant, sinó també impulsora, de valors morals i ha d'actuar més que com a simple observadora de la realitat social. "En ces temps où la querelle des classes s'envenime [...] il est bon de parler un peu des braves gens que l'on rencontre dans toutes les classes."⁴⁵

El pensament el farà extensiu a la producció editorial i les lectures recomanables a la població, una qüestió que apareix en diversos articles. A *Romans roses, romans bleus*⁴⁶ reflexiona sobre la literatura comercial i de gènere: "[...] la bibliothèque rose formait des mentalités saines, elle n'aurait pas les enfants comme le font certaines oeuvres", diu; per contra, "le roman noir et le roman policier [...] sentent la fabrication en plein nez". Alguns autors a banda, com Simenon, a qui lloa: "Deès les premières lignes de certains on sent l'ombre, la pluie et l'angoisse nous cerner."

El mateix plantejament serveix, novament, per a la premsa: "Frappée par le mal que la publicité donnée à un crim dans la grande presse fait dans l'âme des jeunes, persuadée que certains reportages criminels deviennent de véritables bréviaires du crime"⁴⁷, creu que fer front "à cet angoissant problème" és tasca de l'Union des Forces

38 "Encore le retour à la terre". 6 de març de 1920. *Le Rappel*. ANA/FIS 370.

39 "La crise des pères". 29 de setembre de 1920. *Le Rappel*. ANA/FIS 404.

40 "Lettre au chômeur". 1921. Ídem. ANA/FIS 436

41 "Lettre d'une mère au Maréchal". 5 de maig de 1941. Capçalera desconeguda. ANA/FIS 729.

42 "Le village vivra-t-il?" 1941. Sense datar. ANA/FIS 723.

43 "Mainteneurs et reconSTRUCTEURS du village". 1941. Sense datar. ANA/FIS 723.

44 "Feuilles Nouvelles". 12 de setembre de 1918. No consta capçalera. ANA/FIS 341.

45 "Les braves gens". 25 de setembre de 1918. Ídem. ANA/FIS 383.

46 Article sense datar. Arxiu Històric del Comú d'Escaldes-Engordany.

47 Article del 22 de juliol de 1934. *Le Travail*. ANA/FIS 988.

Spirituelles, responsable de “lutter contre une littérature faisandée, une peinture mariée à la laideur des tendances propres à ruiner dans un bref délai l’âme française”, tendències artístiques i culturals sostingudes per una “bourgeoisie affolée de luxe et de plaisir”. Contra aquest estat de coses, proposa, s’hauria d’instaurar “une ligue internationale de salubrité.”⁴⁸ Que tindria la missió de vetllar pels valors morals que, es tem, quan “désertent” d’una societat la deixen esquinçada. Però no només es mostra preocupada per les amenaces morals, també per “tout ce qui menace l’homme dans son corps: le pain chimique, les produits alimentaires grelotés, les fumées, l’excès de bruit et de vitesse”.

No tot és negatiu en el progrés, la tecnologia i la ciència. També aquí es posa de manifest el seu pensament dual. “Et qu’est la science sinon la conquête pacifique de l’avenir?”, es pregunta el 1920.⁴⁹ Una ciència sobre la qual manté la visió espiritualista, perquè gràcies a ella “l’épais matérialisme, ennemi commun des croyants, des savants, de tous les êtres pensants, verra peut-être la fin de son règne”. I una ciència sobre l’abast de la qual manifesta idees contradictòries, dictades per una aproximació del seu pensament a terrenys menys empírics i més esotèrics: “Il se peut que, dépouillées du charlatanisme qui s’en est de tous temps emparé, les sciences occultes rentren demain dans les bras de la science tout court.”⁵⁰

En conclusió, Sandy crida als seus escrits periodístics per engegar “une offensive de large envergure contre une civilisation ou, plutôt, contre les erreurs d’une civilisation qui menacent gravement l’home, la famille, la société”. És com ho planteja el 1933. Tres dècades més tard, en un món absolutament irreconeixible i després d’haver avançat per un camí de constant i íntima reflexió, Isabelle Sandy segueix clamant per una espiritualitat encarnada per l’Occitània i, per damunt de tot, pel seu emblema: el Montségur: “Qu’on nous permette à nous, Pyrénéens, à nous Occitaniens, de voir dans le renouveau de Montségur, du pays de Foix et par extension de toute l’Occitanie, un signe et une prouesse de résurrection par la province, cette méconnue...”⁵¹

48 “Dialogues modernes et conclusion”. Abril de 1933. Capçalera tallada. ANA/FIS 640.

49 “À propos de Coulon”. 28 de desembre de 1920. *Les chroniques du Rappel*. ANA/FIS 425.

50 “De Delphes à nos jours” (nota 5). ANA/FIS 379.

51 “Occitanie”. 28 d’agost de 1966. Sense capçalera. Arxiu Històric del Comú d’Escaldes-Engordany.

Més enllà del regionalisme. Una aproximació al pensament polític d'Isabelle Sandy

YVAN LARA SÀNCHEZ

“Nous voulons le village peuplé, propre et joyeux! Pas de politique, la charrue n'en fait pas!” (Sandy, 1937, p. 7). Aquest eslògan —plenament vigent i que ens pot fer recordar els utilitzats per certes forces polítiques actuals— ens resumeix perfectament alguns elements fonamentals del pensament polític d'Isabelle Sandy: la centralitat del poble, la seva puresa moral consubstancial —única font possible de felicitat—, la importància que els fills d'un poble visquin en aquell poble —i no desertin cap a les grans ciutats—, la tradició i, especialment, com és de natural aquesta veritat —tan natural que no cal la política per defensar-la, es defensa sola, s'explica sola, és evident i, per tant, ens ve a dir, podem donar-la per descomptada.

Per molt natural que li sembli a Sandy la seva veritat, però, és evident que es tracta d'una veritat amb forts components polítics i ideològics, que beu de múltiples influències polítiques i que, quan la defensa —per canals molt variats—, l'escriptora de Còs fa política. L'objectiu d'aquest article no és un altre que el de desgranar bona part d'aquests components, d'aquestes influències, d'aquests canals. Ens proposem, doncs, aproximar-nos a la dimensió ideològica i política d'Isabelle Sandy, i ho farem a partir de tres preguntes molt bàsiques que no sempre podem respondre ni de forma breu ni de manera separada: com veu el món Isabelle Sandy?, què fa que el vegi així?, com defensa els seus ideals? O, si es prefereix, analitzarem el seu pensament polític, les seves influències i filiacions i el seu comportament polític. Ja avancem que el tall serà contundent: com es veurà de seguida, ser escriptora de novel·les per fulletons no implica, ni molt menys, un pensament polític simple.

Si pensem en l'autora d'*Andorra ou les hommes d'airain* des d'una perspectiva política, una etiqueta sorgeix automàticament: regionalisme. I sí, és cert, es tracta d'una autora regionalista, la seva cosmovisió és regionalista i la seva manera d'imaginar-se un món ideal passa pel regionalisme. Però dir això —encara que definim i expliquem mínimament, com farem més endavant, què és això del regionalisme i quina forma concreta pren a la França del segle XX— és dir molt poc. El gran especialista en Sandy Jean Claude Chevalier ja ens alerta a la seva tesi (Chevalier, 1983) que a l'obra de l'ariegesa li cal un segon cognom i parla ell, sempre, de regionalisme espiritualista. Si en comptes de parlar exclusivament de la seva obra ens centrem en el seu pensament polític, els cognoms necessaris són molts més de dos i abracen elements de pràcticament totes les famílies de la filosofia política.

Símbol de la Fédération Régionaliste Française, a *Hommage à Charles Brun, 1870-1946. Cahier de l'Action Régionaliste*. Centre de documentation de la Fédération Régionaliste Française. Paris

Però anem per parts. Què vol dir que Isabelle Sandy sigui regionalista? Què implica? D'on li ve aquest regionalisme? Podem resumir el moviment regionalista francès en cinc postulats bàsics (Brun, 1911; Flory, 1966; Guieu, 2003; Lizop, 1967): 1. No es qüestiona la unitat nacional; 2. Les regions, però, han de ser més fortes tant econòmicament (via desenvolupament local) com jurídicament (per poder aportar solucions diferents a necessitats i contextos diferents); 3. Per contrarestar la força de la capital, França s'ha d'organitzar en regions equiparables; 4. Les regions han de constituir la base d'Europa; i 5. Per construir i reforçar aquestes regions, cal la implicació de poetes i intel·lectuals (en sentit ampli) per recollir la història, fer costumaris, inventaris folklòrics, cantar les bondats de cada regió, etc. Aquests principis bàsics li seran directament transmesos a Sandy per Charles Brun, cap visible i autèntic líder del moviment, i per membres destacats de la Fédération Régionaliste Française (FRF) (Chevalier, op. cit), bona part de la qual estava formada per la colònia d'il·lustres de la *Province* a París, com el mateix Brun (que venia de Montpellier), Louis Barthou (mig basc, mig bearnès), Charles Le Goffic (el bretó que prologarà la primera novel·la de Sandy) o encara Maurice Barrès (que venia de la Lorraine) i el seu deixeble, Pierre Xardel, que s'acabarà casant amb la novel·lista pirinenca. Per Brun, comptar a les seves files amb una escriptora com Sandy té un interès evident: forma part dels poetes que les regions necessiten per estimar-se més a si mateixes i per ser més valorades pels altres. Així, mentre Brun

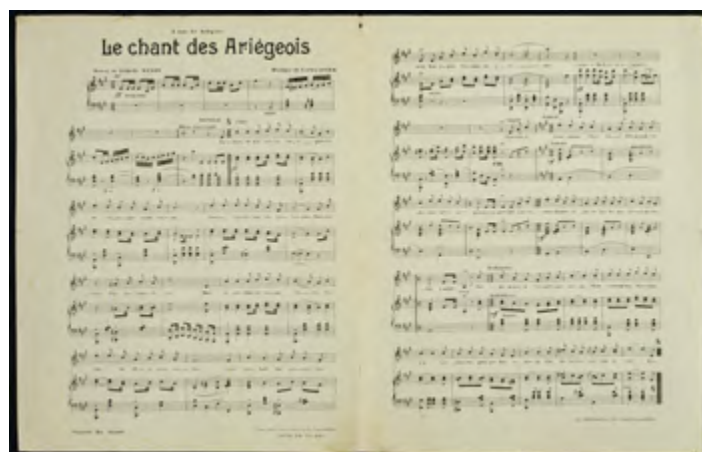
Bust de Jean Charles Brun (1870-1946) artífex del moviment regionalista de França als jardins de Félibres a Sceaux de Jean Georges Pierre Achard (1871-1934).

s'encarrega del "regionalisme teòric", molt proper al federalisme (Guieu, 2003) i que s'haurà de negociar en l'àmbit institucional, delega a poetes com Sandy el "regionalisme sentimental" (Chevalier, op. cit), el que ha d'aconseguir seduir les masses.

A l'autora occitana, però, li serà impossible conformar-se amb aquest encàrrec, que sobrepassarà per totes bandes. D'entrada, per l'acció (Chevalier, op. cit). Sandy cantarà la seva terra, sí (fins i tot li crearà una mena d'himne, el seu *Chant des ariégeois*), i li dedicarà poesies, la il·lustrarà en obres de teatre, contes, *nouvelles* i un munt de novel·les (bona part de les quals tenen com a escenari la seva Arieja). Però també l'explicarà en nombrosos articles periodístics, l'explicarà i divulgarà en assajos, catàlegs, guies i manuals, maldarà per inventariar-la (tot i que el seu projecte de fer un catàleg i una biblioteca d'autors del *Midi* no s'acabarà concretant mai), la defensarà i la publicitarà com a lobbista quan, per exemple, pintors de l'Arieja exposin a París, pensarà per a ella solucions per trencar amb el seu declivi progressiu, imaginant –com a protoagent de desenvolupament local– pobles com a museus etnogràfics vivents o la regió com a destinació turística per curar-se l'ànima... I reclamarà espais per poder fer reunions de poble. I preferirà dir *borde* a dir *métairie*. I recitarà poemes a festivals de tota mena. I reclamarà que els mestres s'impliquin per inculcar els valors regionals a la canalla des de ben petits. I anirà més lluny encara. No només es

multiplicarà al seu *pays*, fent tots els papers (polítics) de l'auca per dignificar-lo i rescatar-lo de l'oblit, també sobrepassarà el límit del regionalisme sentimental i serà, igualment, un paladí del regionalisme teòric, que defensarà per tota la *Province* en conferències, jornades i esdeveniments de tota mena: "Partout où des provinciaux sont rassemblés, Isabelle Sandy accourt, apporte ses souvenirs personnels et lance son message régionaliste", ens explica Chevalier (ibid.: p. 93), que la qualifica, amb molt d'encert, com "une militante zélée du FRF" i afegeix, per reblar-ho, que va lliurar "corps et âme au service du régionalisme, surtout dans la période de l'entre-deux-guerres" (ibid.: p. 90).

Sandy, en síntesi, serà una regionalista que actua a un doble nivell: com a ànima entregada a la revaloració de la seva terra¹ i com a col·laboradora activa en el projecte polític de transformar França en un Estat regionalista. L'actuació a aquest segon nivell no serà, però, l'únic punt en què sobrepassarà allò que s'esperava d'ella com a poetessa al servei del projecte regionalista. Ho farà, també, i sobretot, complementant enormement un regionalisme estàndard força pobre en postulats i que ella transformarà passant-lo pel seu filtre, fins al punt que ens arriquem a afirmar que el regionalisme no és la idea predominant del seu pensament polític. Aturem-nos, però, un moment. Com és possible que les idees amb què es concreta un projecte polític s'acabin menjant la idea original?

Cant de l'Arieja (1912). Lletra d'Isabelle Sandy i música de Lucien Rives. ANA/FIS 71.

1 Resulta difícil marcar els límits d'aquesta "terra", molt àmplia, poc definida, donada per descomptada, traçada a partir de diversos criteris i que va des del Roc de Caralp que veu des de casa, en un extrem, a la casa mateixa (La Renardière), Còs (el poble natal), la Barguillère (la vall on es troba Còs), l'*Haut pays de Foix*, el *Pays de Foix*, l'Alta Arieja, l'Arieja, el Comtat de Foix, el Pirineu, Occitània, tot el *Midi-Pyrénées*, el *Sud-Ouest*, o, a l'altre extrem, tota la *Province*, passant per expressions més vagues com *le terroir*, *la montagne* o *le pays* (Chevalier, ibid.:). Al capdavant, però, poc importen els límits: es tracta simplement d'il·lustrar i reivindicar un reducte de terra proper a ella i que mantingui les qualitats que per a ella són importants, d'aquí que adopti Andorra com a pròpia, d'aquí que s'enganxi al model andorrà.

Per dos motius principals i molt senzills d'entendre. En primer lloc, perquè, com a projecte polític, el regionalisme (encara més que el nacionalisme) és una ideologia *light*: no compta amb un corpus doctrinal ni gaire construït ni gaire diferenciat del d'altres propostes, no el defensa una família internacional forta (cada força regionalista escombra cap a casa seva), etc. Considerem, per no allargar-nos més sobre aquest tema, un únic indicador potser molt bàsic però alhora molt significatiu: de cinc bons manuals de pensament polític —Ball & Bellamy (2003); Crossman (2003); Mellón (1998); Sabine (1999) i Touchard (2012, 2014)—, cap no fa una sola referència al regionalisme.²

Amb tan poca substància política, doncs, un regionalista (encara més que un socialista, un conservador o un liberal) pot complementar una manera regionalista de mirar-se la vida amb pràcticament qualsevol altra proposta ideològica. I això és el que farà Sandy. I no amb una de sola sinó amb moltes, perquè són moltes també les seves influències. Influències que li venen d'arreu i de forma molt diversa, pel context general, pels episodis concrets de la seva biografia, pels contactes que fa, per les seves lectures...

Considerem, en primer lloc, el context general i fem-ho a partir d'això que diu Hobsbawm (2004, p. 144) sobre el nacionalisme del període 1918-1950 i que també ens serveix per al regionalisme:

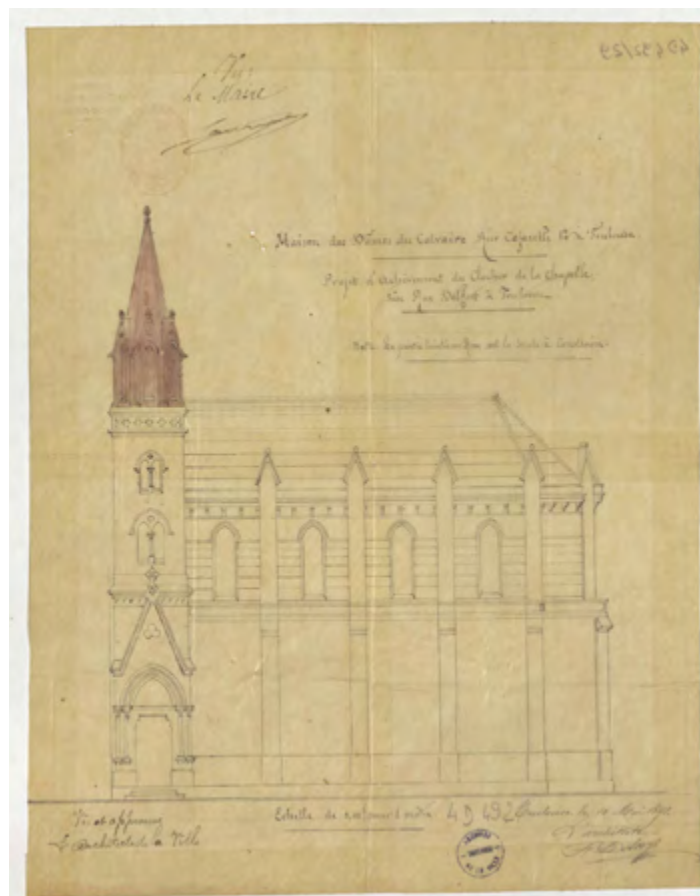
"[...] it was plainly something that filled the void left by failure, impotence, and the apparent inability of other ideologies, political projects and programmes to realize men's hopes. It was the utopia of those who had lost the old utopias of the age of Enlightenment, the programme of those who had lost faith in other programmes, *the prop of those who had lost the support of older political and social certainties.*" (el destacat és meu)

Complementem-ho amb això de la mateixa Sandy (1924), que ens mostra la seva lectura del context general:

"Pour ceux qui ont aujourd'hui vingt ans et moins, l'optimisme le mieux armé s'inquiète. L'athéisme du XXème siècle, aggravé par la guerre compromet notre patrimoine moral. Rien ne lui résiste : ni l'individu, dont le programme se résume en un mot : jouer ! ni la famille démantelée par le divorce. On ne peut aimer passionnément son pays sans prendre de temps en temps son pouls. Il se trouve que la maladie qu'il révèle aujourd'hui se nomme : matérialisme."

Seguim ara amb un context particular (Chevalier, op. cit) que castiga Sandy amb un accident a la cara que la marcarà per a tota

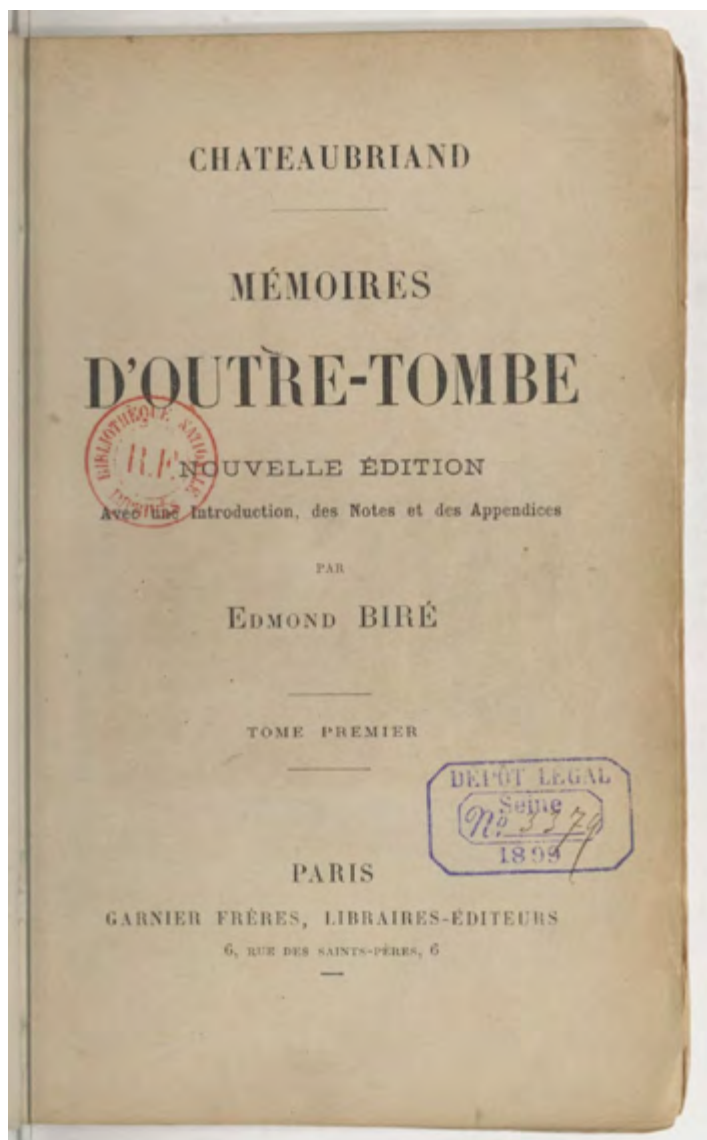
2 Tan sols James Tully (a Ball & Bellamy) li concedeix, sense esmentar-lo, un mínim espai dins la macrocategoria dedicada a les "Politiques de la identitat", on es recullen des de les polítiques de gènere o de reivindicació del col·lectiu LGBT fins a les reivindicacions nacionals de nacions sense Estat.

Plànol del col·legi Les Dames du Calvaire a Tolosa, 1890.
Archives Municipales de Toulouse 64Fi7055

la vida, amb un avi patern que li transmet un amor herètic per la muntanya, una mare devota que, com a encarregada de la seva educació, prioritza per a la petita Isabelle Fourcade una educació basada en els principis religiosos, una estada en un convent de Tolosa on les *Dames du Calvaire* li mostren la necessitat de consagrar-se a una gran causa, una I Guerra Mundial que se li emporta un marit somiat.

Les influències que li venen per contacte directe ja les hem esgotat més amunt amb tot el cercle regionalista. Manquen, però, dos noms, i no són menors: Théophile Delcassé i el *Maréchal* Pétain. El primer, ministre d'Afers Exteriors en múltiples ocasions, originari de l'Arieja i protector de Sandy durant la seva primera estada a París, la introduirà de manera més genèrica a la vida política, li transmetrà els principals valors republicans i la cominàrà, a parts iguals, al patriotisme i al regionalisme. Amb el segon, amb qui coincidirà en diverses ocasions a causa de l'estreta relació que mantenien amb Pétain tant el mentor de Sandy (Brun) com el seu marit (que va ocupar un càrrec a Foix durant el règim de Vichy), compartirà alguns aspectes fonamentals. Sense anar més lluny, la divisa de Vichy (*Travail, Famille, Patrie*) no s'allunya pas gaire dels ideals que defensarà Sandy.

François René de Chateaubriand, *Mémoires d'outre-tombe*. Paris, 1899.

I tanquem amb les lectures (Chevalier, op. cit). Lectures molt conservadores en un primer moment a causa d'un biaix ben fàcil d'entendre en la composició del catàleg de la biblioteca d'un convent de monges. I lectures triades, després, en quatre grans direccions: clàssics grecs i romans, les reflexions íntimes de Rousseau a les *Rêveries du promeneur solitaire*, romàntics com Chateaubriand, Sand o Kipling i el filòsof Henri Bergson. Política? Qui diu política?. Doncs sí, política i molta en aquesta llista –de seguida ho veiem.

Ara sí. Ens arriscàvem, fa algunes línies, a afirmar que el regionalisme no és la idea predominant en el pensament polític d'Isabelle Sandy. I quina és, doncs? Quins són els elements principals de la seva veritat?, per recuperar l'expressió emprada en iniciar l'article. O potser millor encara: com veu el món Isabelle Sandy i com mira de canviar-lo?

En primer lloc, ja ho hem vist, hi ha una base regionalista de doble capa a la qual s'hi superposa, a més, un nacionalisme francès que aflora especialment en moments puntuals –com a la I Guerra Mundial, en què dedicarà poemes a França (Chevalier, op. cit)– i que mai entra en contradicció amb el seu regionalisme.

Després, hi ha una forta capa de catolicisme, no només com una expressió íntima que li ve dels aspectes més personals de la seva biografia (vegeu *supra*) sinó també amb una visió política i social, en la línia de la tradició de la democràcia cristiana, que llegeix el catolicisme com un receptacle de valors imprescindibles per construir un món millor. Tant és així en el cas de Sandy que sumarà a la seva militància a l'FRF una adscripció a la *Union des Forces Spirituelles* (Chevalier, ibid.: p. 198).

Anant encara una mica més enllà, a partir de les *Rêveries...* de Rousseau, la novel·lista accedeix als aspectes més fonamentals de l'obra del filòsof de Ginebra³ que centren bona part del debat filosòficopolític dels segles XVII i XVIII, a saber: l'existència d'un Estat de Natura previ al Contracte Social on els humans, bons per naturalesa segons Rousseau,⁴ viuen en perfecta harmonia.

Cartell amb propaganda petenista: treball, família i pàtria. (1940-1944).

Aquesta lectura, juntament amb les influències conservadores que rep per diversos canals (contactes polítics a París, lectures de joventut, etc.); la dimensió política d'alguns dels seus autors preferits (Chateaubriand, Sand), que formen part del que Touchard (2014) anomena "el romanticisme polític" i "la poesia de la tradició", i, finalment, el context de crisi moral en què li toca

3 Aspectes que Rousseau ja havia exposat abans en obres més purament filosòfiques com *Du contrat social* o el *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*.

4 En aquesta consideració, Rousseau va més enllà de Locke [1690] i contradiu radicalment a Hobbes [1651], que defensava allò de "l'home és un llop per a l'home".

viure (vegeu *supra*), fan de Sandy una perfecta tradicionalista i una fervent antimaterialista. I fins i tot, si ens permetem anar una mica més enllà, podríem evocar l'etiqueta de reaccionària, en el sentit en què Sandy acostuma a convocar dues de les principals tesis que, seguint Hirschman (1994), convoquen sovint els reaccionaris: la tesi de la perversitat i la tesi del risc que, en el seu cas, venen a dir-nos que el progrés, el materialisme i el relaxament de la moral podrien les nostres societats.

Aquest rovell tradicionalista, que es nodreix amb coherència del regionalisme i el catolicisme militant de Sandy (i no a la inversa), es combina, a més, però en molt menor mesura, amb encara altres ideologies. Flirteja, en primer lloc, amb alguns elements del feixisme, com una part dels seus ideals (com ja hem apuntat quan parlàvem de Pétain) i també certes similituds amb la seva anàlisi i el seu discurs. Ens referim, per exemple, al supremacisme que defensa Sandy quan parla de la seva regió, quan destaca la superioritat moral de "l'home de poble", de "l'home espiritual", de "l'home primitiu", de l'home tradicional (Chevalier, op. cit). Aquest ús d'un tipus d'home ideal com a pedra angular del seu pensament polític ens recorda, a més, alhora el feixisme i el socialisme: així, mentre que Mussolini parlarà sovint de "l'home feixista" i Marx de "l'home socialista" (Sabine, 1999), Sandy recorre mil i una vegades a la figura d'un "home tradicional" per explicar, il·lustrar i reivindicar l'ideal del seu món tradicional. A més, encara dins del socialisme, l'estratègia de Sandy d'anar convencent (convertint?) a poc a poc el seu públic de les bondats de la vida regional, tradicional i espiritual, l'ús que pretén fer dels mestres d'escola per adoctrinar des de la base els alumnes als principis morals que ella considera, recorda molt Gramsci i la seva estratègia de lluita contrahegemònica i el paper clau que concedia als mestres com a "intel·lectuals secundaris".

I, per tancar, la cirereta per a un pensament polític un punt eclèctic. Malgrat el seu catolicisme militant, Sandy conserva un punt de connexió mística amb la natura, una relació espiritual directa amb la muntanya, que la connecta *avant la lettre* amb cosmovisions més de tipus new-age i, de manera més realista, amb el Thoreau del *Walden* però també amb el d'*Una vida sense principis*, una connexió que ens ajuda a veure que, de fet, aquest misticisme lliga perfectament amb el nucli dur de la veritat sandyiana, potser no pel tradicionalisme però sí pel seu revers, l'antimaterialisme.

Hem avançat fins aquí de puntetes, deixant caure a poc a poc, des del títol mateix, que potser el regionalisme no ens sembla el tret més dominant del pensament polític d'Isabelle Sandy. En el moment de recollir ens podem deixar estar de camuflatges i atacar, ara sí, directament la qüestió —o les qüestions— que han guiat l'exploració caòtica que precedeix aquest paràgraf.

"Home primitiu", l'ideal del pensament polític de Sandy. ANA/FGP 0343

Isabelle Sandy veu el món amoïnada, en plena crisi moral, amenaçat pel materialisme. I, a partir de tot allò que ha influït la seva mirada política al llarg de la seva vida (cercles polítics regionalistes i conservadors, lectures romàntiques i conservadores, una educació religiosa, etc.), també hi veu una alternativa: un retorn als bons temps, que resideixen en la tradició i en la religió, primer, i en les regions, després. I, influïda per les monges que la van fer somiar en defensar una gran idea, batallarà per aquesta alternativa. Des de la militància, des de l'exemple, des del seu art. Batallarà, des de cada pàgina, per dignificar els reductes de vida autèntica, per demostrar que els mons no materialistes (com l'Andorra idealitzada) paguen més la pena, que l'home tradicional (com l'andorrà idealitzat) és moralment superior a qualsevol altre. Batallarà per convertir materialistes en tradicionals, per evitar "desercions" a les ciutats, per incrementar la "fidelitat" a la terra. S'ha de dir que el món no l'ha seguit: ha continuat avançant. No tothom asseguraria, però, que ho hagi fet per a bé...

Bibliografia:

- BALL, T.; BELLAMY, R. (eds.) (2003). *Twentieth century political thought*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BRUN, J. C. (1911) *Le régionalisme*, Paris: Bloud.
- CHEVALIER, J. C. (1983) *Le régionalisme spiritualiste dans l'oeuvre d'Isabelle Sandy, femme de lettres ariégeoise* (tesi doctoral presentada a l'Université de Toulouse Le Mirail).
- CROSSMAN, R. H. S. (2003 [1969]) *Biografía del Estado moderno*, Madrid: FCE.
- FLORY, T. (1966) *Le mouvement régionaliste français: sources et développements*, Paris: PUF.
- GUIEU, J. M. (2003) "Régionalisme et idée européenne dans la première moitié du XXe siècle: le cas de Jean Charles Brun (1870-1946)", a: M.-T. BITSCH (dir.) *Le fait régional et la construction européenne*, Brussel-les: Bruylant.
- GRAMSCI, A. (2009 [1947]) *La política y el estado moderno*, Madrid: Público.
- HIRSCHMAN, A. O. (1994) *Retóricas de la intransigencia*, Madrid: FCE.
- HOBBS, T. (2009 [1651]) *Leviatán*, Madrid: Alianza.
- HOBBSAWM, E. J. (2004 [1990]) *Nations and nationalism since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press.
- LIZOP, E. (1967) "Introduction à la pensée politique de Charles Brun", a: revista Politique, núm. 37-40.
- LOCKE, J. (2000 [1690]) *Segundo tratado sobre el gobierno civil*, Madrid: Alianza.
- MELLÓN, J. A. (ed.) (1998) *Ideologías y movimientos políticos contemporáneos*, Madrid: Tecnos.
- ROUSSEAU, J. J. (1996 [1762]) *Du contrat social*, Paris: Le livre de poche.
- ROUSSEAU, J. J. (1992 [1755]) *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, Paris: GF Flammarion.
- SABINE, G. H. (1999 [1945]) *Historia de la teoría política*, Madrid: FCE.
- SANDY, I. (1924) "À propos du matérialisme", a: Argus Soissonnais (edició del 13/01).
- SANDY, I. (1937) *Projet de périodique paysan* (fulls mecanografiats, recollits per J. C. Chevalier i citats a CHEVALIER, 1983).
- THOREAU, H. D. (2005 [1854]) *Walden*, Madrid: Cátedra.
- THOREAU (2009 [1863]) "Una vida sin principios", a: *Desobediencia civil y otros escritos*, Madrid: Público.
- TOUCHARD, J. (dir.) (2012 [1959]) *Histoire des idées politiques* (Tome 1), Paris: PUF.
- TOUCHARD, J. (dir.) (2014 [1959]) *Histoire des idées politiques* (Tome 2), Paris: PUF.

Isabelle Sandy.

Fent camins d'espiritualitat

JOSEFINA ROMA RIU

La personalitat i l'obra d'Isabelle Sandy poden estudiar-se des de molts punts de vista, donada la seva riquesa d'experiències vitals i la profunditat i saviesa que reflecteixen els seus escrits. Des d'Andorra, a més, és absolutament obligat voler esbrinar la seva passió per un país, sinònim de llibertat, per Isabelle Sandy, al qual col·loca en el cim de les seves expectatives tant pel que fa a la magnificència del paisatge, com a continuació de les primeres vivències subconscients i conscients, com per la conservació d'un patrimoni cultural ancestral i una configuració política que respira llibertat, en contraposició als grans estats veïns. Sentiment que traspuja en cada paràgraf de la seva obra dedicada a aquesta terra i no sols en les obres, la temàtica de les quals transcorre a Andorra, sinó que en altres moments també hi fa una referència entusiasmada.

Ací vull reflexionar sobre un aspecte molt concret, però que rau per sota de tota la seva mirada i l'acompanya en diversos nivells de realització. És l'espiritualitat viscuda, que anem trobant al llarg dels seus escrits, des d'una forma implícita fins a una revelació mística.

Per a estudiar-ho, encara que he fet un recorregut per algunes de les seves obres, m'he fixat sobretot en les novel·les que tenen com a temàtica i protagonista Andorra, més enllà dels personatges que conformen les obres, que discorren per la seva geologia, pel seu clima, per la seva natura i per la seva història cultural. Aquests personatges li deuen a Andorra la seva pròpia existència, perquè si són, és en funció d'ella. Així veurem com el desenvolupament del seu discurs espiritual, que ha anat teixint en altres obres, es concreta en l'escenari i la vida andorranes com una culminació.

És extraordinàriament interessant veure com el concepte d'Andorra, com un tot, i la seva profunditat cultural marquen els horitzons d'Isabelle Sandy, i fins i tot, en la tercera obra de la trilogia andorrana, *La nouvelle Andorra* (1946), s'avança en la seva crítica social a l'obra de teatre de Max Frisch *Andorra* (1949), que aquest autor va anomenar així, tot amagant la veritable identitat del país al qual es referia, la seva pròpia nació suïssa, però les reflexions últimes que en treia mostren una continuïtat amb el fil argumental d'Isabelle Sandy: la identitat, les arrels necessàries per a sentir-se part d'una comunitat, i ser considerat com a tal pel grup social, i la lluita personal per aconseguir-la, que Isabelle Sandy ja havia iniciat en *Llivia* (1926). En el cas de l'obra de Max Frisch, la tragèdia es nodreix d'un entorn de guerra i persecució contra els jueus, en tot el domini del Tercer Reich, que esquitxa la bonhomia i la tranquil·litat del

petit país, l'arrossega als mateixos prejudicis del país veí i li fa treure tot l'egoisme i la petitesa morals que s'arraulien sota la superfície tranquil·la, aparentment, com la dels llacs suïssos. En canvi, a l'obra d'Isabelle Sandy, la por als grans estats veïns només és una ombra, i la negativa a admetre com un dels seus l'estranger que ha patit un passat cruel i desgraciat contrasta amb l'ajut sens fi als refugiats de guerra que passen i s'aturen a Andorra, acompanyant-los per a travessar les muntanyes, fins i tot amb perill per a la pròpia vida. Però la manca de possibilitats d'esdevenir andorrà, i ser lliure, en un país lliure, ens presenta una esclatxa en la solidaritat per la qual podríem endevinar un paral·lelisme amb l'obra de Frisch.

La dimensió espiritual en les narracions d'Isabelle Sandy té un primer estadi en la descripció dels costums com a part integrant de la vida del grup i dels protagonistes. Les seves expressions, els petits gestos, les festes, els aplecs, les normes morals. Tot això és fruit de l'observació propera i atenta del poble que retrata, com correspon a una escriptora dedicada no a la vida de les elits o de la gran ciutat sinó a la dels pobles perifèrics.

De fet, Sandy es consagra com a capdavantera militant de la literatura regionalista, seguint els passos d'Étienne de Jouy i de Paul-Louis Courier, entre altres precedents. Es tracta de girar la mirada cap a les comunitats rurals, i entendre que la vida de les seves gents i els seus problemes, així com l'entorn que les nodreix, té una capacitat de bastir grans històries, grans pensaments de fondària poètica, però també tràgica i vital. No es tracta doncs d'anar a les petites comunitats per a fer broma sobre la seva ignorància i menysprear el seu llenguatge i costums, com s'havia fet sovint, sinó que els escriptors, de la mateixa manera que els folkloristes, descobreixen en el camp i els llogarrets oblidats la saba cultural i la identitat, encara intacta del país, que en les ciutats ha estat esborrada pels moviments urbanoindustrial i per les ideologies canviants. Per això l'obra literària d'aquests

1911-1927. Processó de Corpus a Canillo. ANA/FBUI 0169. Autor: V. Builles

autors, empeltada de realisme i del romanticisme ruralitzant, exalta, tal volta sense crítica, la vida en el camp, que desapareix i que cal recollir, en les seves darreres expressions, exactament igual com feien els folkloristes. I sorgeixen uns escriptors, que bé podem anomenar *folkloristes literaris*, perquè les seves obres ens ofereixen unes descripcions etnogràfiques dels llocs que estudien, equiparables als diaris de camp de molts folkloristes i tan valuoses com aquelles, perquè en fer viure els personatges, han de donar compte de tots els aspectes de la vida de la comunitat.

Deia el folklorista Joan Lluís, que va escriure sobrel Pallars en la primera meitat del segle XX, que en algun moment, quan va tractar de fer una etnografia, no va trobar altre mitjà per a donar una imatge en tres dimensions de la societat i la vida local que escriure una novel·la, i així va néixer la seva obra: *L'home de la bossa*, que descriu tota la problemàtica dels casaments i les aliances entre cases. En el cas d'Isabelle Sandy, com altres escriptors basats en la realitat social, l'estudi de l'entorn i de l'estructura social esdevé imprescindible per tal de formar un quadre viu i versemblant, que podríem sobreposar a la realitat sense que la diferència ens el fes rebutjar, pel que fa a l'entorn, encara que els personatges protagonistes i la trama central depenen més directament de la trajectòria literària de l'autor. Isabelle Sandy va tenir l'interès i l'oportunitat de viure l'Andorra i els Pirineus que descriu.

Isabelle Sandy ens resulta doncs una gran font d'informació sobre els costums, però també sobre l'estructura social d'Andorra i dels Pirineus de tombant dels segles XIX-XX. I en el seu retrat de grup, la religiositat de la societat hi és present, en cada aspecte de la vida, individual i col·lectiva.

Les invocacions personals en la parla quotidiana són com una obertura als sentiments religiosos tradicionals. No apareixen blasfèmies explícites, però sí, en canvi, expressions de "Mare de Déu!" o "Santa Madona", posades en llavis de la vella Lola, en el primer capítol d'*Andorra ou les hommes d'airain*, i al llarg de les seves obres aquesta és la expressió corrent en les dones, en moments d'adversitat o perill, i a vegades també poden barrejar malediccions tot anomenant la Mare de Déu. Quan algú parla de suïcidi, la Maria, a *Andorra...*, li diu: *Que la Mare de Déu et perdoni!*

La figura de la Mare de Déu hi és molt present, en els costums pietosos populars, com transportar una capelleta de la Mare de Déu, o de la Sagrada Família,¹ que les mestresses porten de casa en casa, seguint una llista. Aquestes capelletes resten un dia o dos en cada casa, on se'ls ret culte, se'ls encén espelmes, s'hi posen flors al davant i la casa se sent beneïda i acompanyada, tot

pertanyent a aquest cercle de protecció i devoció. És un costum que encara se segueix en molts pobles, però que fins als anys cinquanta del segle passat encara era molt comú, fins i tot a Barcelona. A *Andorra...*, Isabelle Sandy en parla com a part de l'entorn quotidià domèstic en el temps fixat per les seves novel·les.

Les mencions de les processons, els enterraments, les representacions de la Passió, els romiatges, tot forma part d'una espiritualitat dels personatges més enllà de la simple descripció, ja que tots aquests costums traspuen una elevació mística que acompanya l'acceptació social de qui hi participa. Així, portar la peanya de la Mare de Déu, a *Andorra ou les hommes d'airain*, representa per a la protagonista el retorn a l'amistat amb Déu, el perdó de les culpes, una proximitat al sagrat i formar part del grup.

Sandy intervé en la religiositat de l'entorn andorrà amb els seus comentaris, de manera que sobrepassa la descripció del lloc o dels costums, per a formular gairebé una pregària. Així, parlant dels engorjats de Sant Antoni² (p. 99): "vous à qui les pieux Andorrans ont élevé un sanctuaire dans ces gorges, c'est alors que vous manifestez votre puissance... vous laissez passer

1890-1920. Pont de Sant Antoni de la Grella. ANA/CR 0196.
Autor: Joaquim de Riba

1 Sandy, I. (1949-2013): *La nouvelle Andorra*. cap. V, p. 188-200.

2 Sandy, I. (1923-2007): *Andorra ou les hommes d'airain*. Universitat d'Andorra, p. 99.

les mules et le muletier”, tot dirigint-se personalment al sant. I després continua amb la descripció de la devoció: “C’est pourquoi le sol de votre chapelle est couvert de sous, de tous les sous que les muletiers reconnaissants vous jettent à travers la grille, en disant une oraison apprise des vieillards.” Així, també compara la tendresa de la Mare de Déu amb la injustícia dels homes, o quan fa una consideració de com s’ha de pregar. I davant del Crist de la Cortinada, el personatge Jep d’Ordino, quan resta sol, llavors li adreça una oració molt personal: “Es descobrí i pregà devotament: Senyor, ja que ens has vingut a visitar aquesta nit, protegeix el nostre camí...”³

Quina religiositat és la que ens mostra? En les seves narracions, trobem un nivell narratiu que ens transporta a un món tradicional, i com hem dit adés, fins i tot ens fa una descripció etnogràfica d’una cultura avui desapareguda. En la seva novel·la *Llívia* trobem descrit un ritual d’enterrament en què una nena oficiant, endolada i amb caputxa negra, en el moment de l’ofertori, besa l’estola del mossèn i tots els assistents la segueixen, i també encapçala el seguici al cementiri, on fa tres voltes a la tomba i hi diposita a sobre el pa i el vi i la sal.⁴ Isabelle Sandy, però, no veu la persistència d’un món tradicional pirinenc en aquest ritual, sinó que li recorda el món clàssic romà. De fet, molts folkloristes del segle XIX i començaments del XX seguien considerant el món grecoromà com un ideal de tota la bellesa, llibertat i amor a la natura. També és una mostra de religiositat tradicional la revenja de sant Guillem, de Llivia, que en ser robades les seves relíquies, el lladre és a punt de morir enfonsat en l’aiguamoll, i si se salva és pel sacrifici que està disposada a fer la seva germana, que el redimeix.

1902-1905. Vista parcial de la vall central d’Andorra la Vella, vista sud nord. Al fons, Escaldes-Engordany. ANA/FGP 0209. Autor: Guillem de Plandolit

3 Sandy, I. (1938): *Nuits andorranes*, p. 47.

4 Sandy, I. (1926): *Llívia ou les coeurs tragiques*. París: Plon. p. 98-99.

En canvi, en la seva poesia, Isabelle Sandy parteix de les religions precristianes que formen l’univers simbòlic en què s’han mogut els poetes al llarg dels temps. Parla de nimfes i de druides. A *La vestale* ja no esmenta només una imatge clàssica, sinó que també es posa a la pell d’una vestal amb els seus sentiments, oposant la mística del celibat, com si només poguessin ser místics els cèlibes, a l’amor carnal desitjat, i quan vol besar, només besa la nit.⁵ Ara bé, quan parla dels déus clàssics, és com si els considerés reals, però malvats. *Divinités obscures*.⁶

Per contra, les imatges de la Bíblia hi són constants. De fet, el llibre de poemes *Ève douloureuse* dedica una part a Eva, una altra a Agar, una altra a Dalila i només la darrera a Kundry, personatge de *Parsifal*. Totes són dones que han hagut de patir, per l’entorn o pel propi pecat, o per l’entrega generosa.

Els àngels també hi són presents, encara que no es distingeixen dels amoretos grecoromans i són més aviat figures estètiques que no pas religioses. Moltes vegades, la religiositat sura naturalment de la descripció, i parla d’elements religiosos com a escenari cultural de la seva vida: “J’entends comme des glas la voix des angélus.”⁷

L’entorn d’una religió tradicional en Isabelle Sandy sempre va acompanyat d’una visió amable i acollidora de la jerarquia eclesiàstica. Així, l’actitud del Sr. Rector d’Andorra envers la protagonista Conxita,⁸ que té amors clandestins amb el Cisco, assassinat en l’obertura de l’obra, és comprensiva i té en compte la bondat i la innocència de la noia. Així que després d’un temps prudent, la torna a convidar a portar la peanya de la Mare de Déu en la processó. D’aquesta manera es manifesta com el seu defensor, i l’aconsella sovint. També en la trilogia andorrana l’Àngel, que corre perill, és portat al seminari i els professors són condescendents i comprensius amb l’amistat que té amb la filla d’una empleada, i fins i tot quan la relació pren un caire eròtic, tampoc actuen de forma severa, ni quan l’Àngel manifesta que no té vocació sacerdotal. Encara que el clero d’Andorra prové del bisbat de la Seu, Isabelle Sandy no considera que comparteixi els valors de rigor i fanatisme que atribueix, com un estereotip ètnic, als espanyols, sense diferència. Així ho manifesta, per exemple, atribuint la conducta de la protagonista de Llivia al fanatisme espanyol dels seus avantpassats.⁹

En canvi, altres persones relacionades amb el culte, com l’ermità nan de Font-romeu o una dona devota que ajuda en la sagristia de *Llívia*, envejosa de les experiències místiques de la Ventureta, tenen un paper poc caritatiu i força negatiu, de manera que entorpeixen el camí espiritual de les protagonistes.

5 Sandy, I. *La Vestale*, dins *L’Ève douloureuse*, p. 82.

6 Sandy, I. *Renouveau*, dins *L’Ève douloureuse*, p. 95.

7 Sandy, I. *Renouveau*, dins *L’Ève douloureuse*, p. 95.

8 Sandy, I. *Andorra ou les hommes d’airain*.

9 Sandy, I. *Llívia ou les coeurs tragiques*, p. 209.

La religiositat i la vida espiritual dels personatges protagonistes, ja que s'expliquen més a fons els seus pensaments i sentiments, i també altres personatges secundaris, estan immersos en una espiritualitat tradicional, és cert, però que desenvolupen activament, com a part essencial de la seva vida. Així, la Ventureta, a *Llívia*, va a l'església per a recobrar la calma.¹⁰ Però a més de la religiositat popular, tot es tinta d'amor conscient pel patrimoni, que la cobdícia de col·leccionistes i marxants estrangers fa perillar. I així es continua la devoció tradicional als propis costums i sobretot a les imatges sagrades, com manifesta el transport per la neu del Crist de la Cortinada a *Nuits andorranes* per a preservar-lo dels que el volen robar als andorrans.¹¹

Una de les configuracions que ens és necessària per a entendre l'espiritualitat d'una obra és el concepte i la relació dels personatges amb la mort. La mort és present en l'obra d'Isabelle Sandy i apareix una vegada rere l'altra, ja que es tracta sovint de novel·les que han de suplir la complexitat de la vida ciutadana amb fets i sentiments fortament tràgics, ja que la literatura costumista, en descriure uns costums, considerats menors, s'obliga moltes vegades a centrar-se en cops tràgics, per a cridar l'atenció dels lectors. Així s'enceta la trilogia d'Andorra que anirà engolint altres personatges, com a càstig pel mal comès. Serà d'aquesta manera que la mort de l'innocent es compensa amb la mort del criminal, com una justícia divina, que també trobem a *Llívia*, en la mort del vell Vicent, a mans de la Ventureta, la qual cosa complica la redempció de tota la família, però sobretot de la Ventureta, la protagonista. També altres personatges negatius acaben de manera sobtada per a deixar pas a la solució de relacions dels protagonistes. Així passa amb el pare de la Conxita i amb el seu germà.¹²

Però també hi ha una altra relació amb la mort, no com a desaparició total, sinó com a alliberament. La Ventureta, després de perdre tota esperança de ser admesa en el grup social, retorna a l'església i diu: "soc morta", i de fet vol dir *victoriosa*, perquè s'ha desfet dels lligams anteriors. De la mateixa manera, en els capítols finals, quan el seu germà que ha robat les relíquies de sant Guillem de Llivia i ella mateixa, que el segueix, s'enfonsen en l'aiguamoll, ella s'ofereix perquè el germà se salvi tot trepitjant-la, perquè veu la mort com una amiga que la durà a la llibertat. No es tracta d'un suïcidi, essent com és tan religiosa, sinó com un desig de transcendir l'angoixa vital que la posseeix.¹³

La mort, en la seva poesia, hi és sempre present, com dolça mare, fidel i antiga,¹⁴ a vegades igualada a la terra. Així, a *Paix*¹⁵ l'anomena soeur i prefereix el seu contacte al dels homes; així s'adreça tant a la terra com a la mort i a la natura.¹⁶ També a Paix, parla que la terra li reservà encara "Le nirvâna suprême en ta robe de bure!". El sentiment de la mort hi és gairebé pertot. Tot el que neix ha de morir. D'aquesta manera, la mort també esdevé companya per arribar a l'eternitat. I és amb la mort que anem cap als braços de Déu, com una mare.

1900-1930. Enterrament al cementiri vell d'Andorra la Vella. ANA/CRA 0198. Autor: Julià Reig Roqueta

El paisatge com a porta de l'espiritualitat és, potser, un tret molt propi d'Isabelle Sandy, que neix en ella com a resultat de la seva experiència de l'accident d'infant que li desfà la simetria facial, i aquesta ànsia de solitud en la natura també l'encomana als personatges, i en especial als assenyalats físicament. Així, en Joan Moles, de les *Nuits andorranes*, "Depuis ce malheur il se tait et il ne sort que la nuit... mais qu'il jouit alors de la nature! Quelle communion entre elle et lui!"¹⁷ Quan parla de temes de la natura, la seva tendresa i atenció als detalls és extraordinàriament reveladora de l'atenció que li dedica sempre. Al poema "L'escargot"¹⁸ és tan intimista que sembla que s'hagi reduït d'estatura per a poder observar tots els detalls i magnificar els que passen sovint desapercebuts; i a "Octobre"¹⁹ poema més universal, hi aboca la seva cosmovisió religiosa: "Sur ces vierges terrains le sublime Semeur / a jeté pour te plaire une flore sans nombre!" En això comprenem les descripcions paisatgístiques en les seves narracions. No es tracta d'incisos oportunistes, sinó d'adjuntar un entorn enriquidor al fil de la narració, i moltes vegades els personatges busquen en la natura aquella comprensió

10 Sandy, I. *Llívia ou les coeurs tragiques*, p. 207.

11 Sandy, I. *Nuits andorranes*, p. 49.

12 Sandy, I. *Andorra ou les hommes d'airain*.

13 "Et l'âme de Ventureta Vicent chante comme une harpe; son heure est venue; toute la vie poursuivie par le drame, elle trouve au drame qui termine ses jours une saveur surhumaine où l'amertume se mêle à la divine ambrosie." *Llívia*. p. 225.

14 Sandy, I. *La Terre*, dins *L'Ève douloureuse*, p. 75.

15 Sandy, I. *Paix*, dins *L'Ève douloureuse*, p. 77.

16 Sandy, I. *Crepuscule*, dins *L'Ève douloureuse*, p. 78.

17 Sandy, I. *Nuits andorranes*. p. 48.

18 Sandy, I. (1911): *L'Ève douloureuse*. Paris. Lemerre, p. 70

19 Sandy, I. *L'Ève douloureuse*. p. 71.

i amistat que la societat els nega. La natura és un refugi i alhora la inspiració, ja que la persona se'n sent part, amb la necessitat que els seus peus sentin pujar la saba i les propietats sempre idèntiques a si mateixes, i sempre canviants, de la geologia. Potser, en la segona peça de la trilogia andorrana hi veiem més aquesta comunió de la persona amb el paisatge, amb un sentit transcendent. Quan parla del Santuari de Meritxell, després de dir que la Mare de Déu havia de triar entre les pregàries que li adreçaven, però sempre consolava i bressolava, com si el favor celestial fos un bé limitat, de seguida descriu el paisatge que acompanya com un ésser viu: "Et autour de ce mystique marchandage la Montagne brûlait sous le soleil, les eaux chantaient, les aigles planaient... et toutes ces choses duraient depuis le fond des temps."²⁰

La vida mística dels personatges és un reflex de la intensa vida espiritual de l'autora. En la poesia d'Isabelle Sandy, però també en les novel·les, hi trobem un salt qualitatiu en l'espiritualitat, que transcendeix el ritual ancestral, après, per a cercar la unió amb la Divinitat. Això es fa palès en moltes oracions que els personatges dirigeixen a Déu o a la Mare de Déu, que a vegades es perllonguen fins a tres planes, però hi ha algunes vegades en què aquesta unió de l'ànima es fa patent. Es tracta de l'entorn privilegiat d'un santuari, com Meritxell, o d'una imatge del Sant Crist, a la parròquia de Llivia.

El personatge Targa, de *La nouvelle Andorra*, va un dia a Meritxell i sense adonar-se'n tanquen el santuari amb ell a dins, i hi ha de passar la nit, i aquella llarga trobada amb la Mare de Déu fa que se sinceri amb ella, i com passa amb els transports místics, no pot expressar amb paraules els seus sentiments inefables, i ho fa amb l'ocarina que porta. La música el fa anar més amunt de l'oració per retrobar-se a si mateix sota la mirada amorosa de la Mare.²¹

En la novel·la *Llivia*, en canvi, no es tracta d'un trànsit místic ocasional, sinó que la Ventureta, la protagonista, porta una vida dedicada a aquesta comunió amb la Divinitat. Així parla del Sant Crist de Llivia: "Ce Christ était l'amant de son âme", i li deia: "Seigneur, ouvrez-moi la plaie de votre côté afin de que je m'y cache!" i de fet la dona que tancava l'església "devinait que la jeune fille goûtait à des ivresses mystiques qui lui étaient à elle-même inconnues".²²

El camí místic que ens assenyala Isabelle Sandy passa per l'ascetisme i el sofriment; "la douleur divinise les âmes".²³ No es dona gratuïtament, sinó que en el fons del sofriment troba l'escala

per a pujar a un replà místic. Per això els seus personatges tocats per aquest camí són molt desgraciats en les seves vides, i per això la seva poesia és plena d'al·lusions a la creu i al sofriment. A l'amant que pateix li diu que "t'aime comme un Dieu qui porterait sa croix".²⁴ I troba el camí místic tot superant el desig carnal. Així, a "Graves amours", diu que ja no la mossega el desig, "meurtrit comme la chair mystique et douloureuse des amantes du Christ blessé, l'Époux divin". I parla en el mateix poema de martiris, pregàries, del temple, del cor penitent.²⁵

Té dos poemes que ens mostren clarament aquest camí místic, partint del sofriment i la solitud. Un és "L'apôtre",²⁶ que diu com l'únic amor vàlid és l'amor a Déu, encara que defalleixi perquè ningú no l'escolta. Fa recórrer l'apòstol per la religió antiga amb les vestals, símbol per a Sandy del sacrifici per la negació de l'amor. "Les amours ne sont pas. Seul l'Amour est toujours, et c'est de l'ignorer que l'Humanité souffre... revenez aux chemins qui ceignaient les calvaires. Aimez plutôt qu'un seul, toute l'Humanité... tel un Christ défaillant que nul ange n'assiste."

Aquesta és la seva imatge del dolor, cap àngel assisteix Crist, que resta abandonat, com els protagonistes de les seves novel·les. L'altre poema, "Confiance en Dieu"²⁷, ens fa veure com mentre tot sembla que s'enfonsa, un vell prop d'un altar o una verge perduda en un somni místic són els que clamen Déu, i per ells Déu perdona tothom. Així, la creu pesarà menys entre les mans místiques que s'adrecen al Calvari. És com una declaració del camí místic, que informarà les seves novel·les. Llavors, l'amor ens durà a Déu, "Rien n'est que la beauté d'aller vers Dieu par toi",²⁸ i encara que té un punt on col·loca l'amor humà pertanyent també a aquest camí místic, ja no n'hi haurà prou d'estimar una persona, perquè s'estimarà tota la Humanitat, com en una metempsicosi, tot fent un gest cap a la Bellesa, així, amb majúscula, que és Déu mateix.

L'espiritualitat també s'adreça a la recerca de l'equilibri, a vegades, trencat en l'inici de les seves narracions. Aquest equilibri no vol dir necessàriament un final feliç, sinó haver-se posat en pau amb el grup, amb la natura, amb Déu i amb un mateix, encara que això representi la mort, com la de Targa, protagonista de *La nouvelle Andorra*. En Targa cau sepultat sota el monument que construïa a l'Andorra idealitzada, a la ciutadania que mai va aconseguir, però que va figurar en el seu epitafi. Tornar a les arrels de la terra estimada, transcendir la duresa de la vida, deixar de ser un estranger, com li passa a la Ventureta a *Llivia*, de la mà d'un andorrà precisament, que amb la seva estimació tardana la

20 Sandy, I. *La nouvelle Andorra*. p. 186.

21 Sandy, I. *La nouvelle Andorra*. p. 240.

22 Sandy, I. *Llivia*. p. 76-77.

23 Sandy, I. *Serenité*, dins *L'Ève douloureuse*. p. 110.

24 Sandy, I. *Kundry*, dins *L'Ève douloureuse*. p. 126.

25 Sandy, I. *Graves amours*, dins *L'Ève douloureuse*. p. 135.

26 Sandy, I. *L'Apôtre*, dins *L'Ève douloureuse*. p. 183-186.

27 Sandy, I. *Confiance en Dieu*, dins *L'Ève douloureuse*. p. 191-193.

28 Sandy, I. *Serenité*, dins *L'Ève douloureuse*. p. 109.

1902-1933. Interior de l'església de Sant Miquel de Prats. Retaule de Sant Miquel i la creu amb el Crist en Majestat romànic avui en dia conservat a la Yale University Art Gallery (USA). ANA/FGP 0393. Autor: Guillem de Plandolit

redimeix de la marginalitat. El deisme difós en la natura, en la pertinença al grup social, en la pròpia identitat, és, doncs, l'estadi a partir del qual la religiositat i fins la mística troben el seu camí cap a la transcendència.

Andorra o els homes d'aram.

La pel·lícula

CINTA PUJAL CARABANTES

« Je suis paysan, j'ai de la paille dans mes sabots, je ne cherche pas à remporter le prix du festival de Cannes mais à offrir aux travailleurs, à la ménagère, une distraction saine et facile pour le samedi soir. »¹

Émile Couzinet, director de la societat de producció cinematogràfica Burgus Films, va ser la persona triada per adaptar al cinema la novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*, que Isabelle Sandy va publicar el 1923.

Burgus Films, el nom que Émile Couzinet va donar a la seva societat, té l'origen a Bourg-sur-Gironde, poble on va néixer Couzinet el mateix any que hi va arribar el cinema. Des de petit es va quedar fascinat pels cinemes ambulants que passaven pel poble i quan va poder va decidir organitzar rodatges i estrenes perquè tothom pogués veure pel·lícules. Amb la idea de democratitzar el cinema, a poc a poc i des de la base, va construir un imperi cinematogràfic.

Volia conèixer tot el procés cinematogràfic, des del principi fins al final: la construcció dels decorats, l'adaptació dels guions, el rodatge, la direcció, la realització, la producció. També va comprar diverses sales de cinema i es va dedicar a la distribució d'altres obres cinematogràfiques a part de les produïdes per la Burgus Films a través de l'empresa Gallia Cinei.

A Royan² va comprar un petit palau, l'antic casino de Royan, on va instal·lar els estudis cinematogràfics de la Burgus Films, que van funcionar des del 1937 fins al 1945, en què van ser destruïts en els bombardejos que va patir la ciutat durant la Segona Guerra Mundial. Aleshores els estudis es van traslladar a Bordeus, on també, com hem esmentat, havia anat adquirint diverses sales de cinema.

La novel·la d'Isabelle Sandy va suscitar molt interès entre directors i productors per fer una pel·lícula, però no va ser fins l'any 1941 que, després de diversos intents, Émile Couzinet es va proposar seriosament l'adaptació i la realització de la pel·lícula a partir de la novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*.

Anteriorment a la proposta d'Émile Couzinet, la Société de Gens et Lettres, amb l'acord i el beneplàcit de l'escriptora, havia buscat altres realitzadors que estiguessin interessats en la producció de la pel·lícula. Poc després de presentar la novel·la, Isabelle Sandy va cedir al senyor Henri Perera el dret exclusiu d'adaptar i explotar el film cinematogràfic a partir de la novel·la i expressa en un document en forma de contracte totes les condicions a les quals es comprometen l'escriptora i el productor. En aquesta transacció es compta que el director serà Leon Poirier, que havia fet molts films documentals i també havia treballat amb Leon Gaumont, de la indústria cinematogràfica del mateix nom. Però Poirier no va trigar gaire a donar una decepció a l'escriptora desestimant la proposta de produir *Andorra ou les hommes d'airain*.

Un altre intent de negociació per a l'adaptació i la realització de la pel·lícula, sense èxit, va ser el 1935. Se sap per un intercanvi amistós i continuat de correspondència entre l'escriptora i el director Maurice Cloche que Sandy va estar molt a prop de formalitzar una cessió per als drets de realització de la pel·lícula. Fins i tot van mantenir reunions personals i el realitzador es va desplaçar a Andorra per conèixer el territori, fer contactes amb gent que el podrien ajudar i conèixer la política per sol·licitar els permisos de rodatge; en resum, per familiaritzar-se amb l'entorn.

Maurice Cloche va destacar en el cinema francès com a autor de documentals i pel·lícules dedicades a grans figures de la caritat cristiana, i aquesta aproximació a la fe cristiana estava en molta sintonia amb l'escriptora. Els contactes van avançar fins al punt de fixar una data per al rodatge a Andorra en dos viatges, un amb les primeres neus del 1935 i el segon a l'estiu per fer-lo coincidir amb el Dia de Meritxell.

Paral·lelament a aquestes negociacions, sabem a través d'un article a la revista *Portella*³ dedicat a Isabelle Sandy que el maig del 1936, des de la vegueria francesa, es comunica presumptament a Sandy —a través d'una carta que es reproduïx a la revista— que sis cineastes, entre els quals M. Lazareff, havien estat a Andorra per filmar el xalet-refugi, paisatges de neu, Ordino, la Massana i Sant Julià sota les ordres de Jean de Cavaignac, que també va estar a Andorra uns dies. En la mateixa carta es comunica que Maurice Cloche renuncia a la realització del film perquè n'està fent un altre al País Basc.

¹ Émile Couzinet extret de <http://www.objectif-cinema.com/spip.php?article3698> (Disponible el 21/03/2018).

² Més informació en el documental sobre els estudis i les sales de cinema d'Émile Couzinet a Royan i Bordeus: <https://www.youtube.com/watch?v=sUqtIj6a3bM>. (Disponible el 21/03/2018). Extrait du DVD : Cinéphiles de notre temps (2012) - Laurent Chollet

³ Portella. Novembre del 2013, núm. 7. <https://revistaportella.com/2013/11/24/un-passat-inamovible/> (Disponible el 21/03/2018)

A més d'algun altre intent, l'any 1939 la Société de Gens et Lettres comunica a Isabelle Sandy que Émile Couzinet amb la productora Burgus Films estan interessats a fer l'adaptació de la novel·la i rodar la pel·lícula en escenaris d'Andorra. Couzinet comptarà amb l'escriptora per fer la revisió de l'adaptació cinematogràfica i també perquè l'ajudi en la identificació de les localitzacions a Andorra. També li ofereix un paper de figurant en una escena del film. El 1939 es formalitza la compra dels drets cinematogràfics de la pel·lícula per una durada de set anys a partir de l'estrena.

El 1941 Émile Couzinet planifica l'inici del rodatge de la pel·lícula i, per tant, el viatge a Andorra. El rodatge en temps de guerra no era gens fàcil, i menys quan es tractava de passar fronteres. Contractar actors i organitzar la logística per poder sortir de França i tornar a entrar no va ser una gestió fàcil en una França ocupada, i també s'ha de tenir en compte que Espanya acabava de sortir de la Guerra Civil i que la frontera estava molt vigilada. Així i tot, el juliol del 1941 i desafiant tot pronòstic, l'equip d'Émile Couzinet amb Isabelle Sandy, acompanyada del seu fill Olivier, fan el viatge cap a Andorra per començar el rodatge de les escenes al Principat.

Els actors i operaris es van allotjar en la seva majoria a l'Hotel Valira, a Escaldes-Engordany, i van viure amb la gent local, els refugiats i els turistes que passejaven i gaudien de la neutralitat de les Valls, especialment de l'ambient festiu de l'avinguda Carlemany els vespres d'estiu. Un altre grup s'estava a l'Hotel Mirador, convertit en els estudis centrals del rodatge i on se situava la casa principal de la pel·lícula, La Solana.

Amb els deguts permisos en regla i tothom a lloc s'iniciava el rodatge de la pel·lícula de la novel·la d'Isabelle Sandy *Andorra ou les hommes d'airain*.

L'adaptació cinematogràfica, com ja havia anat advertint Émile Couzinet a l'autora, simplificava molt la trama de la novel·la i el caràcter dels personatges. La pel·lícula se centra en diversos moments clau de la novel·la i els recrea amb l'escenari i els diàlegs per donar a entendre el significat profund dels valors que Isabelle Sandy volia transmetre de terra, família i fe.

Una Andorra que es fonamentava en la propietat de la terra a través de la successió familiar i les aliances matrimonials, la pertinença a una societat que es protegia del que passava al seu voltant i desenvolupava estratègies per no posar en dubte i salvar la reputació del nom de la família no exempta d'entrebancs i conflictes, sempre aliats amb l'Església. Una comunitat que viu de la terra i de la frontera amb el contraban i que té dubtes, herències i incursions però vol seguir replegada en si mateixa, en la ruralitat, per preservar els valors més conservadors de la tradició cristiana.

Agost 1941. Pausa del grup del rodatge de la pel·lícula *Andorra ou les hommes d'airain* amb Isabelle Sandy i Olivier, el seu fill a Engolasters. ANA/FIS 29

1941. Imatge del rodatge d'una escena d'interior de la pel·lícula *Andorra ou les hommes d'airain*. ANA/FIS 28

L'adaptació cinematogràfica divergeix de la novel·la en la ubicació d'algunes escenes situades a la Seu d'Urgell, que en la pel·lícula es traslladen a Foix. En general la versió cinematogràfica opta per reduir el nombre de personatges i l'estructura familiar. Tot i la simplificació, el drama rural està garantit.

El rodatge es va fer entre Andorra, Foix, la Seu d'Urgell i els estudis de la Burgus Films a Royan. El més singular que hem descobert durant l'observació detallada de la pel·lícula són algunes escenes utilitzades en una altra pel·lícula, titulada *Andorra*, del 1936. *L'Andorra* de Jean de Cavaignac atribuïda a Pierre Cazal (a) Geo Kelber.

La cinematografia permet tallar i muntar, utilitzar i reutilitzar imatges genèriques que poden servir com a recurs en altres produccions. *L'Andorra* del 1936 no era pas gaire diferent de la del 1941 i descobrim en *Andorra ou les hommes d'airain* vistes generals i una escena rodada a Ordino de *L'Andorra* utilitzada en la pel·lícula de Jean de Cavaignac el 1936.

Molts més detalls i anècdotes sobre el rodatge estan recollits en la novel·la *Guerra, terra i estrelles*, del professor Jean-Claude Chevalier, com per exemple un ball de Festa Major amb força figurants locals, que es va haver de rodar a Encamp en dues ocasions per culpa del mal temps, i l'escena de la sega a Sant Miquel d'Engolasters. Quan van tenir preparada l'escena, els actors van anar a buscar les dalles, però les dalles ja no hi eren. Aquesta és l'escena en què podem veure Isabelle Sandy fent de figurant i resant l'àngelus. Un dels nens petits que hi surt en braços és l'ex-síndic general Francesc Cerqueda. També hi apareix la casa Rossell, on se suposa que viu la Conxita Asnurri amb el seu pare, la casa Plandolit, a Ordino, on viu el capellà, la plaça Guillemó, a Andorra la Vella, en el moment final de la subhasta de terres, l'aplec de Meritxell, Santa Coloma, Canillo, les Bons, el llac d'Engolasters...

1941. Imatge del rodatge del ball de Festa Major a la plaça Santa Anna d'Escaldes-Engordany. ANA/FIS 51

El Joan Xiriball, pare de família i amo de La Solana, es va casar en primeres núpcies amb una espanyola i va tenir un fill, el Nyerro, i en segones núpcies es va casar amb la Maria, amb qui va tenir el Sisco i l'Àngel Xiriball. El personatge clau i protagonista de la pel·lícula és la Conxita Asnurri, que gairebé s'ha criat amb els Xiriball i està enamorada del Sisco. Falta un personatge que esdevé frontissa per al desenvolupament de la trama; es tracta del capellà que dirigeix els esdeveniments per salvar l'honor de la família mentre el vell Xiriball vetlla per conservar la propietat. A més a més, uns quants personatges secundaris acompanyen els esdeveniments.

A mesura que avança la pel·lícula, el discurs d'un narrador i diverses escenes deixen intuir, i fan referència a la història del país, l'organització social, política, administrativa, la pràctica de la pagesia, el contraban, els refugiats, la frontera, els hereus i cabalers, els andorrans amb dret a tenir terres, els transeünts, el poder de l'Església...

El resultat és una pel·lícula encabida dins el gènere de cinema popular en què l'esperit regionalista que tant agradava a l'autora, amb els principals bastions de la terra, la família i la fe, queda ben recollit, un drama rural que va aconseguir portar Andorra als cinemes de tot el sud de França.

Isabelle Sandy va fer el guió de dos pel·lícules més també en aquesta línia més costumista i folklòrica; ens referim a *Ariège terre des llegendes* i *L'or noir des Pyrénées*, dos documentals sobre la manera tradicional de viure al sud de França.

Andorra ou les hommes d'airain es va visionar el 22 de juliol de 1942 a Tolosa i va ser distribuïda per l'empresa, també d'Émile Couzinet, Gallia Cinei. Segons la crítica de diversos diaris, es va estrenar amb un èxit considerable. El film va tenir el màxim recorregut durant el 1943, en què va estar més de dinou setmanes en exclusivitat a Bordeus, onze setmanes a Tolosa, set setmanes a París amb el mateix èxit que a Perpinyà, Agen, Royan, Tarbes, Pau, Llemotges, Albi, Nerac..., i va rebre les felicitacions de l'esposa del mariscal Petain.

"Romuald Jouvé dresse une splendide et inoubliable figure de vieillard andorran. Joan Xiriball, qui met le culte de l'honneur au-dessus de tout et sauve sa famille de tous les dangers qui la menacent..."

Ce film est une des plus belles productions françaises de ces dernières années."⁴

"Le cineaste M. Émile Couzinet, qui a écrit le scénario, a mis au premier plan, comme dans le roman, l'attachement à la terre,

4 FIS 243. Extret d'un retall de premsa (1942/07/28)

1943. Cinema a Paris (Radio Cité Opéra) on es va projectar la pel·lícula *Andorra ou les hommes d'airain*. ANA/FIS 16

le culte de la famille et un clocher, en un mot, les idées que le Maréchal préconise et dont la réalisation peut, seule, sauver notre pays..."⁵.

L'èxit més gran el va obtenir del públic dels entorns rurals i amb idees més conservadores. El públic més urbà, el de París, va criticar aquest cinema popular de forma àcida i dura, especialment a Émile Couzinet, quan ja s'albirava la fi del seu imperi i el naixement de la Nouvelle Vague.

Émile Couzinet, un home d'origen senzill, nascut al sud-oest francès, físicament gran i fort i amb una forta personalitat que no li va estalviar algun conflicte amb els treballadors, s'ocupava que tothom tingués el seu guió i que hi hagués menjar abundant i bon beure durant els rodatges. Va produir 23 llargmetratges,

entre els quals es destaquen *El club des fades* (1939), *Le Brigand le gentilhomme* (1943) i *Le congrés des belles-mères* (1954). Durant la seva trajectòria va donar l'oportunitat de promocionar-se a joves artistes emergents en una França complicada en la Segona Guerra Mundial. L'imperi Couzinet va anar decaient a finals dels anys 40 del segle passat, en què també el cinema de Truffaut, Godard, Eric Rohmer... va irrompre amb força a les sales de cinema europees.

Vist l'èxit de la pel·lícula, Isabelle Sandy va iniciar un litigi en contra d'Émile Couzinet, ja que veia com les sales s'omplien per veure *Andorra ou les hommes d'airain* i ella no estava conforme amb la seva visibilitat com a autora ni tampoc amb els ingressos que rebia.

Posteriorment a l'estrena del 1942 va haver-hi més intents i propostes per fer noves adaptacions cinematogràfiques de la mateixa novel·la, i fins i tot el mateix Couzinet va demanar a l'escriptora d'allargar el conveni per a l'explotació de la pel·lícula per deu anys més. El 1967, suposem que en resposta a un requeriment d'Isabelle Sandy a Gallia Cinei, se li comunica que l'estat de conservació de la pel·lícula és molt dolent i no creuen possible que se'n pugui fer una còpia nova.

Sabem que, malauradament, molts dels negatius i còpies originals s'han perdut i fet malbé en els mateixos estudis i laboratoris de cinema. Les projeccions que s'han pogut emetre per les televisions franceses corresponen a diverses còpies de la pel·lícula. Sortosament, l'Arxiu Nacional, gràcies al dipòsit d'un col·leccionista, va poder recuperar una còpia en 16 mm i una altra còpia en Betacam digital en molt bon estat de conservació.

Al cap de poc més de 75 anys de l'estrena de la pel·lícula, l'Arxiu dedica una exposició a la dona que va posar Andorra al món.

Retall de premsa "Quand on tourne à Andorre la Vieille". ANA/FIS 244 - Andorra, patrie des hommes d'airain. Revista de cinema. ANA/FIS 250. Programa de mà *Andorra ou les hommes d'airain*. Gallia-Cinei. ANA/FIS 253

5 FIS 243. Extret d'un retall de premsa (1941/07/28).

Pels escenaris dels homes d'aram

JOAN PERUGA GUERRERO

«Voyager en Andorre, c'est voyager dans le temps encore plus que dans l'espace», va escriure Isabelle Sandy l'any 1928. No podia ni imaginar fins a quin punt les transformacions que el país ha experimentat –o potser hauríem de dir patit– durant les darreres dècades, fan que la lectura de la seva novel·la representi, per als qui ens hi apropem ara, un autèntic viatge en el temps. Accepto l'encàrrec de conduir un breu recorregut literari per alguns dels escenaris dels “homes d'aram” amb la certesa que es tracta d'una empresa complexa. El fet, però, d'haver viscut molts anys al barri del Pui d'Andorra la Vella, tot just on durant segles s'havia aixecat la mola de cal Solana, la casa pairal dels Xiriball, em fa alimentar l'esperança que, quan camini pels territoris de la novel·la, trobaré encara el rastre d'una petjada sobre el paviment, l'eco d'una veu en un callís o la silueta darrera d'una finestra que em transporti a aquella Andorra. Ho podem comprovar plegats.

Sortim des de la palanca de fusta, senzilla i ferma, que salva el riu al bell mig de la plana d'Andorra la Vella. El Valira baixa inflat pel desgel, un xic de llum voleia com una papallona sobre l'aigua i alguns pagesos, cofats de vermell, es dirigeixen als prats de dall. Som a l'any 1922. La Isabelle és una autora d'èxit que es disputen els periòdics de París i acaba d'arribar a Andorra per fer un reportatge sobre el contraban. Té trenta-vuit anys. Duu a la maleta els apunts d'un relat que es transformarà en la primera, i potser la millor, novel·la sobre el país. Està acostumada a la vida de muntanya de la seva Arieja natal. Es mou amb facilitat pels camins i els carrers costeruts. Se la veu amb una expressió concentrada, gairebé dolorosa, per provar d'atrapar, com ho van intentar els viatgers romàntics que la van precedir, l'ànima dels andorrans.

Vista parcial d'Andorra la Vella, el Pui, el Puial i Prada Motxilla. Entre d'altres cases, a l'esquerra cal Solana (1913-1932). ANA/FGP 0548. Autor Guillem Plandolit

Travessem les prades ufanoses del fons de la vall. La toponímia ha conservat la memòria de les cases benestants de la capital: prada Guillemó, Molines, Motxilla, Moles... Les altres famílies hauran de conformar-se amb terrenys més abruptes i enlairats o dedicar-se al conreu i el contraban de tabac, com fa el Cisco dels Xiriball només començar el relat. El contraban és una activitat a la qual s'arriba en aquest país de frontera per un pendent natural, però que està reservada als andorrans més pobres. Al peu de les cases del barri del Pui, brolla una font que alimenta un petit safareig i un com on s'abeura el bestiar. El comerç del bestiar ha estat el gran negoci reservat als caps grossos, a la classe política. Remoreja l'aigua d'una segla que mou la roda del molí de Tobira. Des de fa poc temps s'aprofita per produir electricitat i fer arribar a les cases del barri una llum tènue i inestable que recorda més la d'una espelma que la d'un fanal. És una de les escasses concessions a la modernitat que s'ha pogut permetre el país, després de fracassar amb la construcció de balnearis i de casinos que volien imitar el progrés d'algunes valls del costat francès de la frontera. L'aspecte del primer nucli habitat de la capital és similar al que ha tingut durant segles. Tot es manté immutable, etern, sobretot als ulls esbatanats i ansiosos de l'autora. Per damunt del cavalló de les teulades del Pui, contempla les crestes més feréstegues de la serra d'Enclar. La natura es mostra omnipotent i aclaparadora: «Fins i tot amb l'arribada suau de la primavera, sota la primera claror de l'aurora, el pic d'Enclar és misteriós i greu; sota la tempesta és sinistre. El plany de les campanes, el rebruny de les aigües, semblen la seva veu. Sembla tan viu que hom se sent temptat d'atribuir-li qualsevol remor, qualsevol neguit i qualsevol amenaça: els xiulets de la tempesta, la hipocresia del llamp, l'espant del tro.»

Els Pirineus no són un mer refugi com ho havien estat per als altres viatgers: per a la Isabelle són la casa de la seva ànima. Percep les muntanyes andorranes com les més autèntiques i pures, les que poden albergar millor les utopies col·lectives –des de les fermes creences religioses fins al regionalisme– i els somnis personals que ha anat forjant al llarg dels anys. Amaguen, però, l'amenaça de tots els perills.

El barri del Pui

Les casetes del barri del Pui s'arrapen a la roca com bolets de soca a un tronc petrificat. A penes quatre parets aixecades amb aparell irregular de granit, algunes arrebossades de calç, cobertes de lloses grolleres de pissarra encastades les unes amb les altres. Les xemeneies fumegen espirals blavoses durant tot el

dia. Aquest estiu, el perfum embriagador de la flor del tabac ha trastornat els sentits de la Conxita Asnurri, la bella cigarrera, i l'ha fet abandonar-se en braços del Cisco Xiriball. Les plantes del pecat pengen de cordills de cànem a les façanes d'algunes cases, com barbes venerables i oloroses sota l'obertura de les finestres.

Barri del Pui. Cal Xandri, cal Closca i cal Collector. Autor: Joan Peruga

No queden gaires cases que ens ajudin a imaginar el barri que va veure la Isabelle. Una modernització desordenada i obtusa ha anat enderrocant parets, esfondrant teulades i envaint horts. Si baixem des de la font de la Call, a mà dreta, hi trobem cal Paniaigua i ca la Tresa, que no s'assemblen gens a com eren originalment; a mà esquerra es conserven molt millor cal Xandri (antiga casa Ignasi) i cal Closca, totes dues encimbellades sobre la roca viva. Una mica més avall, la presència imponent de cal Collector que manté, malgrat l'abandó de dècades, una gran dignitat. Havia estat, abans de passar per diversos propietaris, la casa pairal dels Fornells, que van marxar del país durant l'èxode econòmic que van emprendre moltes famílies andorranes a cavall dels segles XIX i XX. Un dels fills, l'Eduard, va aprendre l'ofici de gravador cisellador a Barcelona i, des de la capital catalana, va pujar fins a París. Va entrar a treballar a la famosa firma Lalique i es va convertir en un dels artistes més reconeguts de l'època, sempre inquiet per experimentar amb tècniques, estils i materials nous com el plàstic. A París, on va crear la seva pròpia empresa, l'Eduard va conèixer la Isabelle i quan ella i el seu home Pierre Xardel viatgin fins a Andorra durant les dècades dels anys 1930-40, exercirà algun cop d'amfitrió de la parella. A l'altra banda del

carrer hi havia cal Civisà, decrepita com els darrers concos que la van habitar, i la cantonada arrodonida de cal Cinto, a la porta de la qual encara em sembla veure el vell Josep Xandri amb l'aixada a l'esquena i la senyora Antònia, la seva dona, que em saludava cada matí amb una educació humil i antiga. De lluny se sentien els xiulets de les vares de freixe amb què el Rosendo, un dels seus fills, batollava la llana amb destresa per refer els matalassos cosits a l'anglesa, amb un bordó perfecte a les vores. A punt d'abocar-nos al penya-segat de la vall, sobre el mur espatat que avança paral·lel a la muntanya des del Roc dels Escolls fins al Pui, s'alçava la mola de cal Solana. «A l'extrem sud de la capital, s'hi aixecava la Solana, a peu pla per la banda del carreró on hi havia la porta d'entrada, però dominant una roca enorme, penjada sobre la vall, per l'altra façana.»

La Solana

La història dels Xiriball necessitava un escenari imponent com cal Solana. Una construcció d'origen medieval que s'havia anat ampliant a mesura que la família millorava la posició econòmica. A les dues crugies originals, se n'hi va afegir una tercera més petita, possiblement al segle XVII, uns annexos i un colomer que apareix encara a les primeres fotografies que van fer els viatgers del segle XIX. Era una casa que havia assolit un cert benestar, la qual cosa li permetia preparar bons matrimonis per als hereus i illegítims i dots per als cabalers i les cabaleres que l'abandonaven. L'antiguitat i la solidesa de la casa van impressionar l'autora francesa, però encara ho van fer més les enormes possibilitats dramàtiques que oferia la seva ubicació. Era perfecta per a la novel·la.

La Solana. Obra de Joan Xandri / Revista Portella núm. 7 (2013)

La Solana dels Xiriball està construïda sobre la roca viva, ferma com un castell, però exposada a la fúria de les tempestes, al torb que gemega tràgicament per les portes de les cases velles i, sobretot, a les ambicions dels qui l'habiten.

Només començar la novel·la, la nit profunda, majestuosa, despulla les ànimes dels personatges reunits a la gran cuina, el

cor de la casa. Els homes, seriosos i circumspectes, senten la responsabilitat penosa de complir el seu deure. L'Anton, el vell amo, es nega a deixar anar les regnes, una fermesa que només s'esquerda davant de la visió del net assassinat. El Joan, l'hereu, se sent feble i tem no ser capaç de defensar la nissaga. El Cisco, el futur hereu, ben plantat i audaç, s'ha lliurat a l'aventura de l'amor i del contraban i ara és un cadàver.

L'Àngel és només un nen innocent a qui els esdeveniments menaran al seminari de la Seu sense tenir vocació per ser capellà. El paper de les dones és encara més difícil: han de trobar la manera d'intervenir, de redreçar el rumb de la casa enmig de la tempesta sense que es noti que són al timó. L'àvia Lola, tancada i malalta, carregada de rancúnies velles, ho contempla tot per un forat al trespol de la seva cambra, com qui mira una pel·lícula. La Maria, la nora humil i callada, haurà de lluitar pels drets dels seus fills com una lloba. La Conxita, dona i cabalera, pobra entre els pobres, destinada a servir tothom i per a la qual fins i tot la bellesa física s'acaba convertint en un càstig. Ah! Si fos espanyola podria cantar i ballar, vestir-se de manera seductora, mirar amb ulls de pecat... com farà la Paquita de la Seu quan es trobi amb l'Àngel d'amagat dels superiors del seminari, o com havien fet la Carmen de Prosper Mérimée o l'Esmeralda de Victor Hugo. Ella, però, és andorrana, filla de la muntanya aspra, orca, i no disposa de les armes pròpies de les dones del sud. Finalment, desplaçat en un racó de l'escena, el Nyerro, el miggermà conco, l'hereu frustrat, amb una heterocromia als ulls que només tenen les criatures que no són gaire de fiar. A penes s'aixeca el teló del primer capítol, ja el trobem enfilat com una feristela a la façana de la casa que dona a la vall, la que s'obre a l'abisme, des d'on contempla per una finestra el seu miggermà Cisco, la seva víctima, convertit en un santcrist jacent i formós.

Sabem que a partir d'ara no hi haurà treva per als protagonistes al llarg de tot el relat. Els Xiriball es veuran arrossegats per un destí tràgic i a penes trobaran alguns moments de pau gràcies a les institucions patriarcals del país, a una fe religiosa infrangible, que els dona conformitat i temprança, i, sobretot, a la natura que mitiga els patiments amb la seva bellesa enlluernadora.

La Casa de la Vall

Al final del carrer del Pui, s'arribava al camí de la Grau, un petit pas de Roldán obert a la roca que permetia transitar des del turó fins als prats de la vora del riu. Hi havia, a banda i banda del camí, unes feixes estretes sustentades per parets de pedra. En aquesta terra escassa, jo havia contemplat a trenc d'alba el Josep Xandri, eixut i flexible com un vímet, treballar el seu hort i plantar tabac. De tant en tant, agafava una mica de terra obscura i la masegava entre els dits sarmentosos amb la mateixa veneració que ho farà el Joan Xiriball al final de la novel·la. Durant unes dècades, a tocar del camí hi havia un pati annex a les dependències de la vella presó, una mena de gàbia de barrots gruixuts on sortien

a prendre l'aire els andorrans o forasters que esperaven judici pels presumptes delictes. No eren mai gaire nombrosos i, de ben segur, el judici pendent no tindria res a veure amb l'honrada professió de contrabandista.

La Casa de la Vall, el palau de la república més petita d'Europa, es mostrava als ulls dels estrangers solemne i un xic decadent. Una plèiade de viatgers arribats d'arreu l'havien convertit, al llarg d'un segle, en visita obligatòria. Des del moment que la gran clau de forja obria la porta, no deixava indiferent ningú. Alguns descrivien amb decepció i ironia la sala de reunions minúscula, sobretot comparada amb la cuina, on destacaven els gambetos i els tricorns polsegosos dels consellers, penjats sobre unes tristes cadires de boga. Tot plegat, deien, els recordava més aviat el guarda-roba d'un teatre. Sortien amb la sensació d'haver deambulat per un parlament de mentida, una institució d'opereta. Altres, en canvi, asseguraven que el parlament andorrà, malgrat la seva petitesa, era el més antic i democràtic que havien trepitjat mai, integrat per un grup de muntanyesos plens de saviesa, per unes ànimes simples i pures que s'havien mantingut allunyades de totes les ambicions que corrompien la vella Europa.

Casa de la Vall. Autor: Joan Peruga

La Isabelle havia llegit bona part d'aquesta literatura passional, sovint exagerada, que estava farcida de mitificacions (i mistificacions) sobre la realitat de la vida i les institucions del país. La primera referència a la Casa de la Vall, la posa en boca d'uns carrabiners espanyols, rabassuts i agitanats, com no podia ser d'una altra manera tractant-se d'uns gendarmes de les terres del sud. A la literatura romàntica que havia devorat de petita, de Gautier a Victor Hugo, els miquelets o carrabiners tenien tendència a assemblar-se sospitosament als bandolers. Els espanyols es burlen amb sorna i desdeny del vell casalot: «El carrabiner més gran contestà, somrient. On hàviem de deixar els

fusells, en aquestes hores? A la Casa de la Vall només hi ha rates i tothom se'n va a dormir com les gallines, en aquell galliner!»

Quan la Isabelle ens convidi a entrar, de la mà del Joan Xiriball, no podrà resistir la temptació de guiar-nos a fer una visita completa per tota la casa, durant la qual no estalviarà els tòpics i els llocs comuns que van sorprendre o admirar als viatgers: el garrot vil —«la guillotina espanyola que tortura al condemnat abans de matar-lo», que va ser un regal del bisbe Caixal—, la cuina immensa, amb els cremalls gegantins i els astos que podien rostir animals sencers, el famós armari de les sis claus que guardava els documents sagrats... L'entrada solemne a la sala on es reuneixen les autoritats del país li serveix per posar-se seriosa i mostrar la continuïtat històrica que transmet solidesa i legitimitat a una institució que es perd en la nit dels temps: «Davant de l'entrada s'obre una porta que dona a una gran sala que, a la vegada, dona accés a l'àmplia estança on es reuneixen les Corts: de sempre hi ha hagut, penjats a les parets, amplex hopalandes negres, anomenades gambetos, i tricorns, símbols de la dignitat de cònsol. En èpoques determinades, els fantasmes s'animen en la boirina de la història i les figures es fan precises: els hereus dels morts, vestits amb les vestidures arcaïques, se'ls assemblen fins al punt que seria difícil de situar en el temps, a primer cop d'ull, les escenes.»

L'autora aprofita per fer una anàlisi personal d'aquest poder polític que s'ha transmès de generació en generació: «Així, doncs, a Andorra hi ha uns quants terratinents que són grans propietaris, els pagesos, que formen, en aquest país bàsicament democràtic, una mena d'aristocràcia. "Tot per al poble, sense el poble!" sembla ser el lema dels dirigents d'Andorra», conclou. És una anàlisi perspicaç que no s'allunya gaire de la realitat i que connecta, fins i tot, amb l'anomenada Nova Reforma de l'any 1866. El canvi fonamental introduït amb aquella reforma es va focalitzar en la participació de tots els caps de casa a l'hora d'elegir les autoritats del Consell i dels comuns, però el poder polític va continuar lligat a les grans famílies propietàries de terres i ramats que podien respondre amb el seu arraigo a la responsabilitat d'exercir els càrrecs.

Els mateixos Xiriball de ficció necessitaran augmentar el poder econòmic de la casa si volen accedir a formar part de la classe política. L'acumulació de les propietats l'aconseguiran amb el nomenament de l'hereu més adequat, després d'una aferrissada lluita entre els membres de la família que tindrà el Nyerro com a principal perjudicat, i amb una estratègia matrimonial que superarà tots els esculls que hi puguin anar sorgint, per arterosos i complexos que siguin. No importa que el matrimoni entre l'Àngel i la Conxita arrossegui dues ombres terribles: la relació de la cigarrera amb el Cisco, el germà mort, i el fruit d'aquell pecat que el Joan ha hagut d'amagar en un orfenat de la Seu; i l'amor veritable i apassionat de l'Àngel per la Paquita, la noia espanyola que amb les seves camàndules seductores podia fer

perillar el projecte. Tot quedarà superat en nom de la casa, de la tradició i de la fe. D'aquesta manera, els Xiriball podran passar a formar part de "l'aristocràcia d'Andorra" i fer realitat el somni de la Maria, la mare convertida en una lleona defensora del futur dels seus fills: «Potser serà síndic, somiava la Maria.»

Malgrat l'aparença d'immobilitat d'aquella societat, l'autora sap que, des de la meitat del segle XIX, s'havia produït una crisi econòmica que havia comportat grans divisions internes, una fractura entre les autoritats i el poble, o dit de manera més entenedora, entre els rics i els pobres. L'emigració a França o a Catalunya va posar sordina a la crisi econòmica i els enfrontaments van derivar cap a unes rivalitats entre els partidaris d'un copríncep o l'altre que s'enquistarien durant molt temps. «Així doncs, es pensà en el Joan per a les eleccions a cònsol. Aquestes eleccions són força tranquil·les, tot i que dues tendències, l'una francesa i l'altra episcopal, es disputen les preferències.» A més d'aquests enfrontaments interns, la Isabelle és conscient que el país es troba en un context històric que portarà canvis de manera inexorable als llocs de muntanya, com ja ha passat al vessant nord dels Pirineus, al seu país de Foix, i com estava passant a tot arreu. Aquesta evidència fa que s'esforci a aconsellar als andorrans la conducta que han de seguir si no volen que la seva comunitat idíl·lica, aquella arcàdia singular i feliç que ella havia descobert, acabi igual que qualsevol altra de les societats dels països europeus: «Tantes carreteres com vulgueu, però hem de continuar essent andorrans!»

Abans d'abandonar la Casa de la Vall, la Isabelle s'adona que a la sala dels Passos Perduts hi fan escola la canalla d'Andorra la Vella. L'educació dels nens i les nenes s'havia vist beneficiada per l'enfrontament entre els coprínceps per veure qui ofería més serveis als andorrans, amb l'objectiu de guanyar ascendència sobre la societat i decantar la balança a favor de l'un o de l'altre. Aquesta lluita va aportar alguns progressos pel que feia a l'ensenyament i a la millora de les comunicacions. Tot plegat, li devia semblar positiu a l'autora, però se sorprèn del lloc triat per fer les classes a la canalla. Temia, amb raó, per la conservació de les pintures sobre la Passió que adornaven les parets: «Al primer pis, la Casa de la Vall disposa d'una sala els murs de la qual, pintats amb frescos, els malmeten dia rere dia els escolars que hi acull. Aquestes pintures, d'una pietat senzilla i un dibuix ingenu, mereixerien una mica més de respecte.» Després hi tornarem per tranquil·litzar-la.

L'Hotel Mirador

Al carrer que ens porta des de la Casa de la Vall fins a l'església de Sant Esteve, sobre l'antiga casa pairal dels Moles, una de les famílies benestants que ens recorda la toponímia —propietària de terres i ramats i d'una farga que va donar nom a la frontera sud del país—, es va construir l'Hotel Mirador. A la casa ja hi havia hagut l'escola francesa de les nenes, que dirigia la Pilar

Dolsa de cal Nyerro. Un nom ferreny i sonor, devia pensar la Isabelle quan el va sentir per primera vegada, ideal per al conco dolent de la seva novel·la. L'hotel, promogut pel Manel Cerqueda, es va inaugurar la tardor de l'any 1934, en plena efervescència econòmica i social d'una Andorra que aprofitava l'arribada de l'electricitat (més estable que la dels molins!) i la construcció de les carreteres, a càrrec de la concessionària FHASA, per donar el primer impuls a la indústria dels estrangers, que és com a l'inici s'anomenava el turisme. A l'entrada hi havia un bar ampli, sota les voltes antigues, una terrassa menjador —"a vertiginosa alçària", deia una propaganda— i la famosa escala que duia a la terrassa jardí on, quan arribava el bon temps, es barrejaven la gent del país i els turistes o refugiats que hi venien de fora. Durant dècades aquest va ser un dels escenaris cabdals d'una Andorra que va viure sense solució de continuïtat el progrés de la primera meitat dels anys 30, les turbulències d'un llarg període de guerres i una postguerra que intentarà reprendre els canvis, vertiginosos com l'alçària de la terrassa, que els enfrontaments bèl·lics havien interromput.

Carrer de la Vall i Hotel Mirador (1978-1979). ANA/Andorra7 1902.
Autor desconegut

L'any 1941, el director Émile Couzinet va dur a terme l'empresa —que ja es gestava des de feia un temps— de convertir *Andorra o els homes d'aram* en una pel·lícula. Era un moment difícil, amb França dividida entre el nord ocupat pels nazis i el sud controlat pel govern col·laboracionista de Pétain. Tot el que va envoltar la pel·lícula, que va assolir un èxit notable a les sales de projecció, des del rodatge, la destrucció de les còpies en un incendi dels locals de la productora, el control dels drets d'autor... va constituir una llarga i complexa aventura que ha relatat de manera exhaustiva el professor Jean-Claude Chevalier. La publicació d'una nova novel·la, *Nuits andorranes*, l'any 1938, que recull els primers canvis del país, i el rodatge de la pel·lícula —on la Isabelle va participar fins i tot en una escena a Engolasters— va fer que el matrimoni Sandy-Xardel vingués sovint al país. Van ser acollits pel Bartomeu Rebés de cal Guillemó o pel seu amic Eduard Fornells a la casa de l'avinguda Meritxell, i es van hostatjar en alguns dels hotels emblemàtics: l'Hostal Valira d'Escaldes, l'Hotel Oros d'Encamp i el mateix Mirador. Per a La Solana de la pel·lícula, Émile Couzinet no va dubtar a inspirar-se en l'Hotel Mirador, que s'havia convertit també en quarter general de la *troupe* d'actors, guionistes i cameràmans. Fins i tot va fer construir un decorat exacte per a les escenes d'interiors que es van rodar als estudis de Royan. La realitat i la ficció es fusionaven de manera perfecta en el bar i la terrassa d'aquell hotel que s'anava convertint en una veritable llegenda.

Acabada la guerra mundial, l'Hotel Mirador, regentat ara per la família Sasplugas, va continuar sent un lloc de trobada per a la gent del país i per als estrangers que, fugint de les guerres, s'hi havien instal·lat de manera més o menys temporal. Àpats oficials, festes populars, tradicions de la Consòrcia, estius de turistes, trobades de cineastes, tertúlies d'artistes i escriptors, dinars per arribar a pactes entre els consellers generals... tothom passava pel Mirador. Des de la seva cuina, durant anys, es va portar també el menjar als ocupants de la gàbia de la presó, aquella que jo contemplava cada migdia quan retornava cap a casa pel camí de la Grau. Em sentia incòmode en veure'ls darrere de les reixes, però em consolava pensar que segurament menjarien millor que jo. Cap a la dècada dels anys vuitanta, al restaurant L'Odre d'Eol del Mirador vaig tastar per primera vegada les delícies de la nouvelle cuisine. És una manera de dir: "jo també hi vaig ser".

L'Hotel Mirador va desaparèixer definitivament a finals dels anys vuitanta. Resulta difícil transmetre als lectors actuals la memòria de tanta gent diversa i de tants esdeveniments que van contemplar les seves parets. No queda res on la imaginació pugui aferrar-se per reconstruir la història. Les fotografies, per molt valuoses que siguin, no poden compensar-nos de la pèrdua, ben al contrari, posen sal sobre la nafra de la nostàlgia. I no només ha desaparegut l'edifici del Mirador. El camí de la Grau, les feixes del tabac, les parets de pedra i la bona terra que masegava el vell Josep Xandri han quedat colgats sota muntanyes de formigó. Una pena.

L'església de Sant Esteve

«A la petita església romànica, que és baixa i fosca com un celler, arribat el dia, els homes s'encarregaren d'un Crist de grandària natural, molt pesant, i les filles dels dolors s'encarregaren de tots els símbols de la Passió que havien de treure a recórrer els carrers: corona d'espines, llança, escaleta, esponja, claus grossos...» La primera visita va permetre a la Isabelle veure l'església primitiva, sense les transformacions que es farien pocs anys després, amb l'ampliació de la nau i del campanar, i que van anar a càrrec de l'arquitecte modernista Josep Puig i Cadafalch. Ja que les obres van coincidir, més o menys, amb el rodatge de la pel·lícula, no és agosarat pensar que la novel·lista i l'arquitecte es van trobar algun cop a la terrassa de l'Hotel Mirador.

El que no va poder veure l'autora van ser les pintures romàniques, que havien sortit del país cap a diversos museus i col·leccions particulars abans que ella hi arribés, i ja no en farà cap menció. Sí que hi eren encara, una mica enfosquits pel fum de les espelmes, dos retaules barrocs i una sorprenent pintura que es coneix com el Quadre de les Ànimes. L'Antoni Moles, un hereu de la casa pairal sobre la qual hem vist que s'havia aixecat l'Hotel Mirador, el va encomanar l'any 1742 al pintor Joan Casanovas. Aquell hereu de cal Moles va voler passar a l'eternitat i va pregar al pintor que el representés al quadre vestit amb gran pompa, com un burgès amb pretensions nobiliàries. Faltaven pocs anys perquè Fiter i Rossell escrigués el Manual Digest i aconsellés als patricis andorrans no fer mai ostentació de fama o de riquesa.

La processó que acabem de veure sortir de l'església fa un recorregut pel centre de la petita capital de la República: «A les valls d'Andorra, un so de campana ressona fins al fons dels temps i els seguicis pietosos de les noies coronades d'heura guarneixen de flors les baules de generacions innumbrables. Després d'haver resat al peu d'una creu, que un artista de l'edat mitjana tallà al granit, la processó tornà a l'església, on els ciris encesos i el salmó anunciaven la salvació.» La creu del relat és la Creu Grossa, una de les vuit creus gòtiques que s'han conservat al país, col·locades en llocs estratègics dels camins. No sempre tenien la funció de fita o creu de terme que se'ls ha volgut donar, sinó que simplement inspiraven, com ens ho explica l'autora quan parla de les capelles o dels oratoris, un sentiment de pietat als caminants que anaven amunt i avall, perquè a muntanya sempre es puja o es baixa.

El paisatge esplèndid de les muntanyes, ja ha quedat dit, asserenava i solaçava l'esperit dels andorrans, el sentiment religiós els salvava. La fe dels habitants de les valls era tan ferma que redimia fins i tot els que no s'ho mereixien. El Nyerro, expulsat de La Solana pel seu pare i conscient que ja mai en seria l'hereu, va sentir la temptació de dirigir-se al riu Valira per llevar-se la vida. L'autora, però, amb l'excusa d'acomiar-se de

les seves mules, el fa pujar cap als cims. Amunt, amunt, fins al lloc més pur de la muntanya! És una manera també d'obligar-lo a passar no gaire lluny del santuari de Meritxell, que s'havia convertit ja en el centre religiós del país.

Quan la Isabelle va arribar a Andorra l'any 1922, encara circulaven entre els veïns les narracions emocionades de la gran festa de proclamació de la Mare de Déu de Meritxell com a patrona de les Valls que havia tingut lloc l'any anterior. Hi havien assistit el cardenal Vidal i Barraquer, el bisbe Justí Guitart, tots els clergues de les valls i la majoria dels habitants vinguts de totes les parròquies. Va ser un gran triomf per a la Mitra. Els bisbes sabien que la fe religiosa era un as a la màniga que els podia donar un cert avantatge en aquell joc d'estratègies complexes que mantenien amb el copríncep francès. La devoció a la patrona-mare, la creació d'un aplec multitudinari al santuari —amb reunió del Consell General inclosa—, la redacció de la música i la lletra de l'himne nacional... van ser alguns dels elements d'identitat i de cohesió que la Mitra va oferir a la societat andorrana per mirar de cosir i suturar les seves divisions i, alhora, per contrarestar el poder del copríncep del nord.

Safareig de plaça Guillemó a Andorra la Vella (1934 circa). ANA/FJO 0028. Autor: Josep Olivella

L'estratagema literària de l'autora dona resultat i la devoció a la Mare de Déu de Meritxell redimirà el Nyerro en el darrer moment. Els lectors ens sentirem alleugerits quan el personatge, infame i detestable al llarg de tot el relat, sigui capaç d'invocar-la en caure pel precipici: «El Nyerro que es mirava l'abisme amb un esglai nou, intentava debades de destriar el traç de la seva tomba. De cop, els genolls es plegaren i les cames es tensaren, els braços es llençaren endavant i saltà, seguit del seu gos fidel. Si la Bepa no hagués estat sorda, hauria sentit, al moment en què el cos rebotava sobre una massa rocosa, el crit inesperat d'aquella ànima miserable. Mare de Déu de Meritxell, apiadeu-vos de mi!»

La casa Guillemó i el passatge Isabelle Sandy

El carrer de la Vall desemboca a la plaça, on destaca, com si fos una mena de palau de pagès, la casa dels Duran (a) Guillemó. «Andorra té dos safareigs públics ben arranats. El més gran estén les seves aigües blavoses davant la casa del síndic actual, una àmplia construcció blanca amb una façana decorada ingènuament amb escenes religioses pintades de color ocre. [...] El primer pis de la casa s'allarga cap a la dreta amb una galeria, la teulada de la qual s'aguanta amb dos pilars massissos i rudes; un jardí de plantes silvestres creix a la bona de Déu al peu d'aquesta galeria.» Els dos safareigs van resistir fins que van ser engolits per les transformacions que seguirien a la construcció de les carreteres: l'un, a la vora del camí que menava cap a Escaldes, i l'altre, a la part del darrere, cap a la Llacuna. La casa havia estat efectivament la d'un síndic, encara que gairebé mig segle abans de la publicació de la novel·la. Francesc Duran (a) Guillemó va ser nomenat síndic l'any 1881, tot just després dels conflictes a causa de les concessions dels balnearis i casinos. El van anar a buscar perquè tothom el considerava un patrici que encarnava l'equilibri i la neutralitat andorranes, l'únic capaç de fer un darrer intent per posar fi als enfrontaments i les diferències que dividien la societat.

Uns anys després de l'arribada de l'autora a Andorra, la casa Guillemó va tornar a ser l'epicentre del país. Durant el lustre de les grans transformacions que van seguir a la concessió de

Passatge Isabelle Sandy des de la plaça les Arcades, a Andorra la Vella.
Autor: Joan Peruga

l'electricitat, al casalot que presidia la plaça de la capital s'hi van instal·lar les oficines de FHASA, les de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i Estalvis, una biblioteca... L'empenta definitiva per convertir la casa en centre social i cultural del país, va arribar amb Bartomeu Rebés, fill de la pubilla Toneta Duran, que va retornar a Andorra des de la Seu d'Urgell, on exercia de banquer, per instal·lar-s'hi definitivament a causa de la Guerra Civil. L'any 1940 es va casar amb la Neus d'Areny-Plandolit i el matrimoni va exercir de dinamitzador cultural dels primers anys de la

postguerra i de la posterior modernització del país. La música, les arts plàstiques, la literatura, el cinema... totes les arts van rebre el mecenatge directe o indirecte de la parella i, a mesura que anaven creixent, d'alguns dels seus fills. Al voltant de cal Guillemó orbitaven la majoria dels artistes i dels intel·lectuals de l'època que, en molts casos, eren refugiats i fugitius de les guerres. Uns exiliats que, decebuts pel fracàs dels seus ideals als països d'origen i carregats de motxilles personals penoses, no sempre es van saber adaptar a la duresa de viure lluny de casa. El paraigua protector del Rebés els oferia la possibilitat de compartir nostàlgies i de continuar la seva tasca creativa. Van formar una colla dinàmica i esbojarrada que no desaprofitava tampoc el consol i la inspiració dels licors subministrats pels propietaris de la famosa casa Ricard, uns mecenes també generosos que estaven representats al país per l'inefable Pierre Fournier de la Martinie, organitzador d'espectacles taurins i altres saraus diversos.

Inauguració del passatge Isabelle Sandy a Andorra la Vella, 7 d'agost de 1965. A la imatge es veuen Bartomeu Rebés, Andreu Claret, Sergi Mas, Josep Fontbernat i Josep Maria Mercader. ANA/FIS/Fons JC Chevalier, Autor desconegut

L'any 1965, el Bartomeu Rebés i el grup d'artistes que gaudien del seu mecenatge, als quals s'afegien de grat tots els corresponsals de la premsa del nord i del sud, van creure convenient saldar el deute que el país tenia amb l'autora francesa i la van convidar a venir a Andorra, on se li dedicaria un petit carrer en uns terrenys urbanitzats pel mateix Rebés al centre d'Andorra la Vella. La Isabelle tenia ja 81 anys. Se la veia prima i una mica cansada, però encara es va sentir amb forces d'arreglar-se i causar bona impressió als andorrans. La família del mecenes i els artistes la van afalagar amb un dinar al restaurant Celler del Toni.

El Sergi Mas hi era un dels assistents.

—Què recordes d'aquell dia, Sergi?

—La presència sempre atenta de la Montserrat, la filla del Rebés, que era un àngel per a aquella tropa. A la taula hi era tothom: el Roure, el Fontbernat, el Mercader, parent del català que va matar Trotski, el pintor Brugarolas.... També, de nou els corresponsals de la premsa (sempre que podia, hi pujava la Luz

Morales, la primera dona que va dirigir un diari a Espanya). Fins i tot va venir una cadena de televisió francesa. L'Andreu Claret i l'Àlvar Menéndez van regalar a la Isabelle una col·lecció de la revista Neu, però es van enganxar allà mateix, entre copa i copa, en una discussió aferrissada a causa d'un deute que arrossegava la revista. Tot va esdevenir un punt surrealista. Els càmeres de la televisió francesa estaven al·lucinats.

—Pas de problème! Ce sont des choses d'artistes! —va mirar de treure ferro la Montserrat Rebés.

Acabat el dinar, i quan a la majoria dels comensals se'ls enganxava la llengua als esbarzers de les síl·labes, ens van traslladar al centre d'Andorra la Vella per descobrir la placa del passatge. Aquell grup funcionava de manera tan anàrquica, al marge de les institucions oficials, que els dies precedents ningú havia pensat a encomanar la placa per penjar-la al carrer.

—Vaig haver de treballar tota la nit per fer-ne una de fusta. No sé on ha anat a parar. Estaria bé que s'hagués conservat perquè en seria un testimoni més eloqüent que qualsevol fotografia —diu el Sergi amb un somriure.

Torre dels Russos, a Santa Coloma. Autor: Joan Peruga

El Bartomeu Rebés va pronunciar un discurs breu que va cloure amb unes paraules emocionades: «En tant que citoyen andorran je crois pouvoir interpréter les sentiments de tous mes compatriotes et de tous ceux qui comme nous ici présents aimons passionnément ces Vallées. Et je le fais simplement en découvrant cette plaque et en vous disant du fond du cœur: Merci Madame.»

En acabar, la Isabelle, menuda com una coloma blanca, va marxar en silenci cap a la seva casa de Saint Martín. Resulta difícil imaginar quina impressió es devia emportar d'aquella colla d'artistes, esverats i sorollosos, que la van homenatjar en un país que ja no s'assemblava gaire al que ella va visitar l'any 1922 per primera vegada. La impressió de la Sandy no la sé, però la meva —conclou el Sergi— és que acabava de conèixer una dona d'una sensibilitat exquísida.

Un mesos després, durant un sopar per celebrar la festivitat de Sant Francesc de Sales, patró dels periodistes (no se'n perdien ni una!), tots els membres de la colla van signar la pau i un gravat del Sergi per fer-l'hi arribar de regal a la Isabelle.

Santa Coloma

A l'epíleg de la novel·la, el Joan Xiriball, envellit prematurament pels successos tràgics que s'han viscut a La Solana, compra un tros de terra a Santa Coloma per a la minyoneta, la filla bastarda del Cisco que ell mateix ha anat a rescatar de l'hospici de la Seu on vivia amagada. No vol deixar serrells oberts, res que pugui posar en perill el futur de la família. Nosaltres anem també fins a Santa Coloma. Fa un matí esplèndid, transparent i fred, que recorda encara els matins d'hivern, com les flors de les pomeres recorden els flocs de la neu. Des de la foscor inicial pels mals auguris sobre el futur de la casa, del dol per la mort que s'esmuny com un vent negre pels carrerons del Pui i les finestres de La Solana, anem ara cap a la llum que s'obre pas entre les boires del fons de vall i deixa entreveure el campanar esplèndid de l'església. Del fred i la neu d'un hivern llarg i dur, passem a un sol de primavera que acompanya el Joan Xiriball en el darrer acte que durà a terme a la terra (i amb la terra) de Santa Coloma. «Al fons del paisatge ja es veia, a la vora d'un grup de castanyers, la petita capella romànica de Santa Coloma, amb la seva torre rodona coberta de la prima teulada de pissarra en forma de barret de mandarí. Treta del seu entorn, la capella és plena de gràcia, com una noieta vestida amb guarniments arcaics.»

Darrera visita d' Isabelle Sandy a Casa de la Vall amb el síndic Francesc Escudé, el 28 d'agost de 1968. ANA/FP 09158. Autor: Fèlix Peig

Encara que l'autora no ens ho explica, aquell tros de terra no devia estar gaire lluny de la Torre dels Russos, una casa d'estil modernista que l'arquitecte tarragoní Cèsar Martinell havia construït l'any 1916. Va ser l'encàrrec d'un ciutadà americà anomenat Fiske Warren que pretenia dur a terme a Andorra, associat amb un rus de nom Popov, una mena d'enclavament de socialisme utòpic. Uns anys després, l'arquitecte va retornar al país per restaurar els frescos de la sala dels Passos Perduts de

Casa de la Vall, aquelles pintures ingènues que havien fet patir a la Isabelle en veure els alumnes, que assistien a les classes de la madame Dolsa, asseguts a la seva vora i armats de llapis i plomins de tinta.

Igual que a la novel·la l'autora intenta tancar tots els temes, també el nostre recorregut es va tancant a mesura que els personatges que hem convocat es troben pel camí recorregut a pas de mula: el vell Xandri, que cuidava els horts de sota de casa de la Vall; l'Eduard Fornells, que des del barri del Pui va triomfar a París; la madame Dolsa, de cal Nyerro, que impartia classes en un espai privilegiat; el director Cozinet, que va triar l'Hotel Mirador com a escenari de la seva pel·lícula; els Sasplugas del Mirador, que acollien refugiats, i els Sasplugas del Cellar del Toni, que paraven taula per a les trobades dels artistes amb la Isabelle; els descendents del Bartomeu Rebés, que han traduït i editat les novel·les de l'autora per seguir la voluntat del mecenes... i el Sergi Mas, que conserva memòria precisa, i un punt irònica, de tota aquella Andorra extraordinària.

Últim viatge a Andorra

L'estiu de l'any 1968, el síndic Francesc Escudé va anar a trobar la Isabelle al seu xalet de Cambette, a Saint Martin de Caralp, per convidar-la a tornar a Andorra. Vaporosa i amb els cabells blancs com la neu, gairebé una encantada, no s'hi va poder negar. Tenia la intuïció serena que aquell seria el darrer viatge al petit país. Els instigadors i protagonistes del nou homenatge van ser els mateixos que tres anys abans li van dedicar el passatge a la plaça de les Arcades d'Andorra la Vella. Ara, però, a la colla d'artistes bohemis s'hi van afegir les autoritats. El Bartomeu Rebés era cònsol menor de la capital i va engrescar l'Andorra oficial perquè li fes aquell reconeixement públic.

Aquest cop la van portar a la Casa de la Vall, on el síndic Escudé li va tornar a mostrar les estances que ella havia reproduït a la novel·la com si fos la darrera de les viatgeres romàntiques. Al capvespre, quan començava a fer-se fosc, la Isabelle va creuar el port d'Envalira, des d'on s'albiraven les primeres pistes d'esquí com els heralds de tots els canvis que havien d'arribar. Ara sí que va ser plenament conscient que ja no veuria mai més la seva Andorra. Uns anys després, el quart d'Escaldes es va voler afegir als homenatges. Els membres de la corporació, reunits el dia 29 de maig de 1974, van decidir dedicar-li un carrer. El triat va ser el que uneix l'avinguda del Fener amb l'avinguda Carlemany i, durant els anys del boom del turisme, s'hi van instal·lar alguns restaurants i botigues ben populars. Hi ha molts ciutadans que no ens sabrien dir qui va ser una tal Isabelle Sandy; almenys, però, la majoria sí que respondrien a la pregunta d'on és el carrer que porta el seu nom.

Abans d'acomiar-nos, la Isabelle m'agafa del braç per agrair-me el recorregut que acabem de fer plegats i em regala una confidència.

—Vaig escriure —diu amb dolçor— unes paraules carregades de dramatisme que resumien l'amor transcendent, gairebé dolorós, que vaig experimentar per les muntanyes andorranes: «En aquestes contrades, res no pot ser alegre, sinó que tot és profund i sembla sadollat d'eternitat.»

— Les tinc presents. Són del capítol en què la Conxita baixa fins a Santa Coloma.

— Acabo de recordar que, quan va venir a la Cambette per convidar-me a Andorra, el síndic Escudé anava acompanyat de la seva filla. Es deia Isabel, com jo. Vaig buscar a la biblioteca un exemplar d'*Andorre ou les hommes d'airain* i l'hi vaig dedicar amb una cal·ligrafia desmesurada i insegura que delatava la meua edat. «Merci, Madame», em va agrair amb un somriure. Tenia els cabells molt negres i els ulls transparents i blaus com els estanys de la muntanya. Era una jove molt bella.

— Més bella fins i tot que una noia espanyola? —li demano amb un gest d'estranyesa fingida.

— I tant! A més em va semblar prou alegre i feliç.

PS. Alguns adjectius i expressions que he fet servir en aquestes pàgines recordaran als que han llegit la novel·la els utilitzats per la seva autora. Als que no l'han llegit, tant de bo els provoquin el desig de fer-ho.

El fons d'Isabelle Sandy a la Biblioteca Nacional d'Andorra

JÚLIA FERNÁNDEZ GONZÁLEZ

La Biblioteca Nacional d'Andorra¹ és la institució encarregada de la gestió del patrimoni bibliogràfic del nostre país. La major part de la col·lecció nacional està formada per materials impresos o editats al nostre territori, però també n'hi tenen cabuda d'altres que han estat editats fora de les nostres fronteres, sovint escrits per autors estrangers.

Durant la segona meitat del segle XIX i el primer terç del segle XX, Andorra va rebre la visita de nombrosos autors rellevants, ja fos per descobrir l'Andorra romàntica descrita als llibres i les guies de viatges d'antics exploradors o ja fos per dur a terme la seva feina de reporters. De vegades aquesta faceta es barrejava i tot allò que observaven donava pas a nombrosos articles, i fins i tot a algun llibre.

Isabelle Sandy va arribar a Andorra amb la missió d'escriure una crònica sobre el contraban, i en va marxar amb tot de notes manuscrites i materials diversos, que van culminar en una de les seves obres més cèlebres: *Andorra ou les hommes d'airain*, una tragèdia familiar en un petit entorn rural on el temps semblava haver-se aturat i els costums es mantenien fermes.

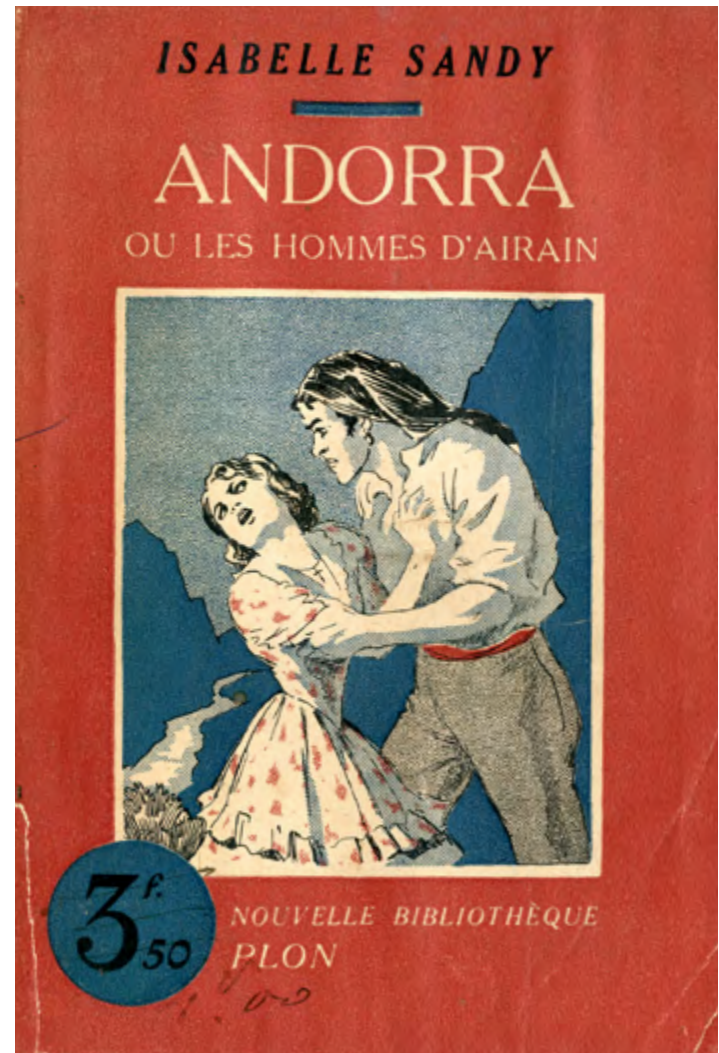
Al llarg d'una quarantena d'obres, Sandy va plasmar l'amor per la seva terra d'origen, de la qual es va veure allunyada durant una part important de la seva vida, quan residia a la ciutat de París.

L'interès de la BNA per aquesta escriptora és manifest. La seva condició d'autora cabdal del regionalisme espiritual ariegès la fa un personatge imprescindible per entendre l'Andorra de principis del segle XX i la relació que mantenia amb els veïns del nord.

Així doncs, en compliment de les seves funcions, la nostra institució custodia un important fons bibliogràfic dedicat a aquesta autora, on tenen cabuda diferents tipologies de materials, de procedència diversa, els quals comentarem tot seguit, no sense abans apropar-nos molt succintament a la seva figura.

Breu aproximació a l'escriptora i la seva producció bibliogràfica

Isabelle Dieudonné Marie Fourcade, filla de Còs (Arieja), va inaugurar la seva carrera literària amb el volum poètic *L'Ève douloureuse*,

Andorra ou les hommes d'airain. Ed. Plon, 1923. Fons Biblioteca Nacional

editat per Alphonse Lemerre² l'any 1911. Instal·lada des de feia un temps a París, on s'havia traslladat a instàncies d'un amic de la família, Théophile Delcassé, ministre de Marina del Govern francès, plasmarà en paper totes les seves inquietuds i coneixements adquirits durant la infantesa.

1 D'ara endavant, "BNA".

2 Alphonse Lemerre (1838-1912) va ser molt conegut al món literari de la segona meitat del segle XIX per haver editat nombrosos poetes que formaven part del moviment anomenat parnassianisme, sorgit en contraposició al romanticisme imperant a l'època. Baudelaire i Verlaine van ser dos dels seus representants més cèlebres.

La seva sòlida formació literària es basarà en la lectura i l'estudi dels clàssics gràcies a la seva mare, Léontine,³ una dona intel·ligent i cultivada que educarà personalment la seva filla durant els seus set primers anys de vida. Isabelle i la seva germana Mathilde aniran posteriorment a l'escola primària de Còs i anys després s'educaran a Tolosa.

Un desgraciat accident que va tenir en la infantesa, que la va dur a viure amb part de la cara desfigurada, va ser la base per desenvolupar un caràcter reservat, de resignació, enormement marcat per la religió i per la seva admiració per autors com Jean-Jacques Rousseau, George Sand o Rudyard Kipling.

Als vint-i-cinc anys Sandy va decidir dedicar-se a escriure. Jean Claude Chevalier (*Le régionalisme spiritualiste...*, 1983) ens revela l'origen del seu nom literari, idea de la seva mare, Léontine, que es va inspirar en la passió de la seva filla per la natura i l'escriptora George Sand⁴ per idear el cognom fictici de *Sandy*.

Va debutar en narrativa l'any 1917 amb la novel·la curta *Chantal Daunoy*, una exaltació del seu entusiasme patriòtic, fruit dels moments convulsos que vivia. Amb un cert aire poètic, aquesta obra no obtindrà l'èxit desitjat, tot i haver rebut 500 francs del premi literari Montyon, atorgat per l'Académie Française.

Cal destacar que al mateix temps que escrivia, Sandy es construïa una gran reputació com a periodista treballant per als diaris més importants de l'època, com *Le Journal*, *L'Écho de Paris*, *L'Illustration* i *Le Rappel*. A les seves pàgines trobarem cròniques de temàtica diversa així com petits escrits literaris, que li obriren les portes del gran públic.

Aquesta literatura popular, coneguda com a literatura de fulletó, va tenir el seu origen a França, al segle XIX, i es va continuar conreant durant el segle següent. L'escriptora serà un dels molts noms prestigiosos que contribuiran a popularitzar-la, gràcies a les seves històries romàntiques, les més valorades pel públic lector majoritari: el femení. A les històries d'amor tràgiques acostumava a incorporar-hi elements més propis del gènere d'aventures, cosa que va donar lloc que sovint fos comparada amb autors masculins en comptes de les seves contemporànies femenines.

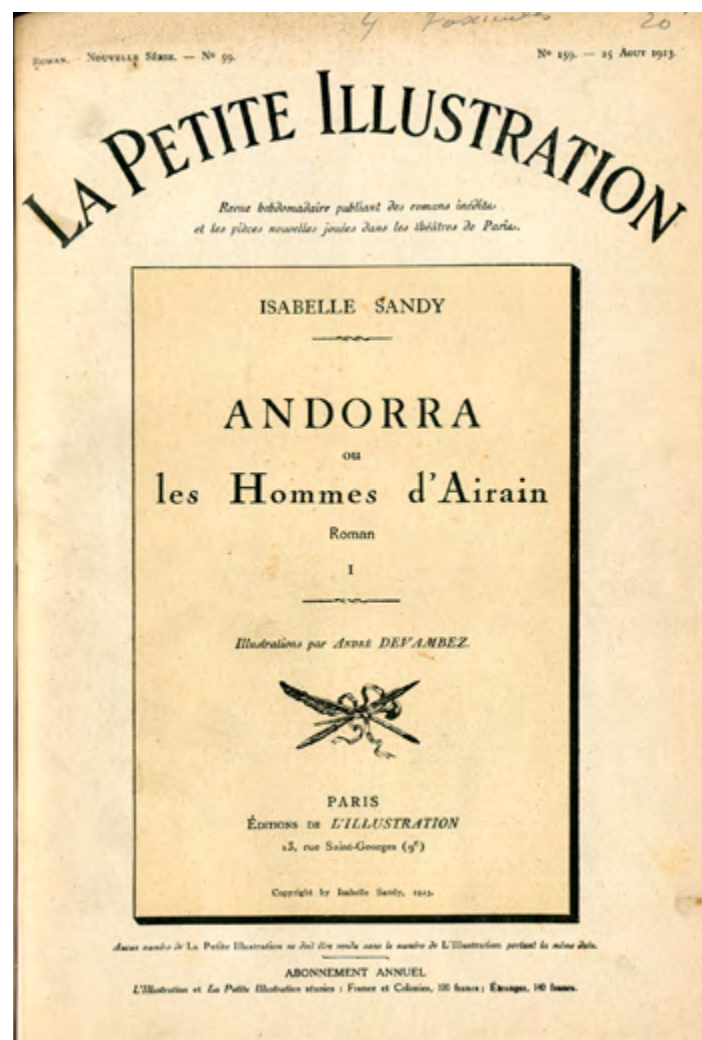
La seva novel·la *Dans la ronde des faunes* (Delalain, 1921) i el Premi nacional de literatura seran el punt de partida definitiu per ser reconeguda com la gran escriptora regionalista en què es va convertir, una veritable dona dels Pirineus.

3 Léontine Benoit va ser una dona amb un bagatge cultural molt important, cosa gens freqüent entre les dones de l'època que a més vivien en zones rurals. Chevalier la defineix com una dona profundament religiosa, instruída i extremament sensible, qualitats que sabrà transmetre a les seves filles.

4 George Sand va ser el pseudònim triat per la novel·lista francesa Amantine Lucile Aurore Dupin (1804-1876).

Un any després *Le Journal* l'enviarà al nostre país per escriure un article sobre el contraban, una qüestió que a finals del segle XIX ja despertava un gran interès. Prova d'això és l'elevat nombre de gravats que li dedicaven nombroses publicacions franceses de l'època.

Sandy va tonar d'Andorra amb abundant material sobre la nostra vida social i costums, que donarà lloc a l'aclamada novel·la titulada *Andorra ou les hommes d'airain*, la primera de les tres que va dedicar al nostre país. Va ser editada per primera vegada en fascicles, a *La Petite Illustration*, l'any 1923. Considerada com la seva millor obra, va ser traduïda a nombrosos idiomes i prologada pel seu admirat Rudyard Kipling a l'edició americana.

Andorra ou les hommes d'airain. La Petite Illustration, l'any 1923. Fons Biblioteca Nacional

A partir d'aquest moment i fins a la seva mort, l'any 1975, Sandy va publicar quatre reculls de poemes, 47 novel·les, vuit obres religioses i nombrosos articles i col·laboracions a publicacions periòdiques diverses, i es va convertir en una de les autores més admirades de la seva època i una de les regionalistes pirenaïques més destacades (Chevalier, 1990).

El fons d'Isabelle Sandy dipositat a la Biblioteca Nacional

El fons d'Isabelle Sandy custodiat per la BNA el formen un total de 187 documents de diversa índole, que han ingressat a la nostra col·lecció per diferents vies.

El gros més important de la documentació prové de la col·lecció bibliogràfica que la nostra institució ja posseïa quan es va traslladar a la seu actual, la casa Bauró. La major part d'aquests documents són llibres procedents de donatius rebuts en diferents èpoques.

Posteriorment la col·lecció es va enriquir amb altres donatius. D'una banda, el lingüista, professor i expert en l'escriptura, Jean-Claude Chevalier, ens va dipositar en primer lloc la tesi que li va dedicar. Anys després compartiria amb nosaltres i amb l'Arxiu Nacional d'Andorra una part important del fons que li va ser llegat pels seus hereus. D'altra banda, la Biblioteca Antoni Morell de la Massana va cedir un nombre important de documents, format principalment per monografies.

La Biblioteca Nacional ha adquirit, també, abundants materials relacionats amb Sandy, principalment els que fan referència a la seva figura durant la seva primera època com a escriptora i diverses edicions d'*Andorra ou les hommes d'airain*, així com una petita mostra de materials gràfics.

Val a dir que aquest fons es complementa amb 38 documents relacionats amb el poeta Pierre Xardel, marit de l'escriptora.

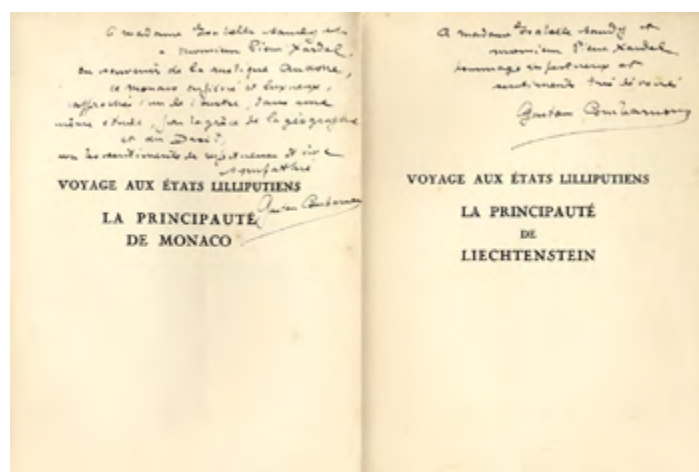
Pel que fa a la tipologia de materials, destaquen en primer lloc les novel·les, tant pel seu nombre total, 117, com per algunes peculiaritats que contenen. Tal com s'ha comentat anteriorment, Sandy havia publicat algunes de les seves obres en fascicles, tendència molt popular en la seva època. A la BNA es poden trobar cinc títols, entre els quals destaquen *Andorra ou les hommes d'airain* i *Nuits andorranes*, tots dos editats per *La Petite Illustration*.

De l'evident oblit que pateix l'escriptora al seu país d'origen n'és testimoni el reduït nombre de reedicions que s'han fet de les seves obres després de la seva mort. Andorra, però, ha estat una petita excepció i hi ha mostrat un interès manifest, sobretot gràcies a la seva obra de caràcter andorrà. Així doncs, podem trobar un primer exemplar reeditat l'any 1986 per la ja desapareguda editorial Promocions Literàries⁵ i tres de més recents publicats per Editorial Andorra, dos en col·laboració amb la Universitat d'Andorra.

L'advocat Jean Bacquer, gran enamorat d'Andorra, va recórrer tot el país amb el fotògraf Valentí Claverol a la recerca de

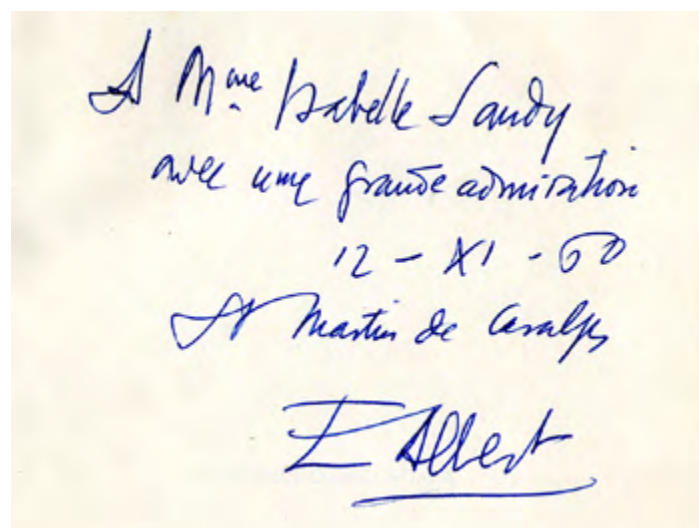
l'essència més pura i constant que hi havia en aquella Europa abocada a la modernitat. Amb Isabelle Sandy compartien aquest anhel pels principis ancestrals que semblaven conservar-se intactes al nostre país. Així doncs, no ens ha de semblar casual el fet que l'escriptora prologués la seva obra titulada *Les Vallées d'Andorre*.

Gaston Combarrous, viatger contemporani de l'autora, li va dedicar dos exemplars de la seva col·lecció sobre els petits estats, en aquest cas sobre Mònaco i Liechtenstein, ambdós publicats per Éditions Les Chênes Verts, l'any 1932. Un any després Sandy prologaria la seva obra dedicada a Andorra titulada *Voyage aux états lilliputiens. Les Vallées d'Andorre*.

Pròlegs dedicats a Sandy per part de Gaston Combarrous, autor de *Voyage aux états lilliputiens. Les Vallées d'Andorre* (1933). Fons de la Biblioteca Nacional

L'any 1960, el desaparegut escriptor Esteve Albert va dedicar-li un exemplar del seu llibre *Posobres d'Engordany*. Però potser la dedicatòria que més crida la nostra atenció és la que Sandy va fer al que seria el seu futur marit, Pierre Xardel, de l'obra *Andorra ou les hommes d'airain*.

Dedicatòria de l'escriptor Esteve Albert d'un exemplar del seu llibre *Posobres d'Engordany*, 1960. Fons de la Biblioteca Nacional

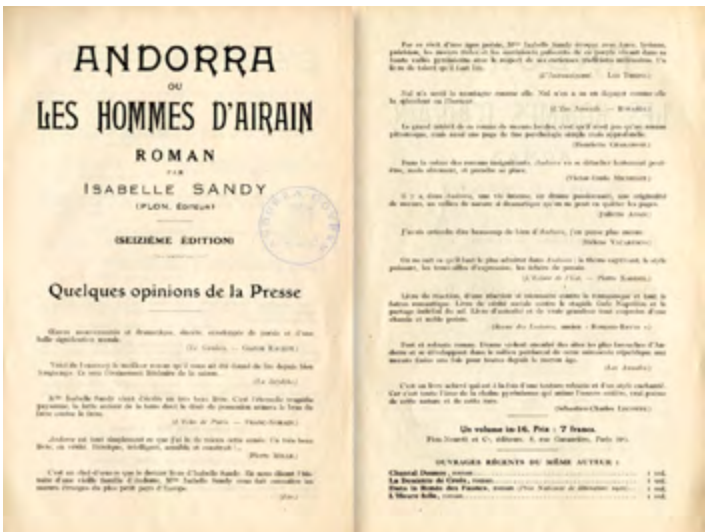
5 Editorial andorrana que va publicar dotze títols entre els anys 1983 i 1991.

Pel que fa a les publicacions periòdiques, es recull un bon nombre d'articles escrits per ella i d'altres de dedicats a la seva escriptura, la major part dels quals pertanyen a la seva primera etapa. Així doncs, ens descobreixen una autora primerenca que amb tan sols cinc obres editades ja és objecte de lloances pel seu estil i forma i a la qual auguren un bon futur com a escriptora.

Revista *Point et Virgule*. Abril 1928. Fons de la Biblioteca Nacional

A la secció de material menor de la biblioteca es custodien diversos materials d'aquesta col·lecció. D'una banda, les notes impreses que sovint es distribuïen amb les seves obres, i que contenien un petit resum, i algunes indicacions per als mitjans de comunicació que les volguessin reproduir. Destaca la nota que anuncia la sortida al mercat de la sisena edició d'*Andorra ou les hommes d'airain*, que conté extractes de crítiques rebudes de mitjans de comunicació i autors de tot el món. Altres fulls, que contenien un extracte de l'obra i una petita il·lustració, s'utilitzaven a mode de dedicatòria.

Nota amb crítiques a la sisena edició d'*Andorra ou les hommes d'airain*. Fons de la Biblioteca Nacional

Si bé el material fotogràfic es custodia principalment a l'Arxiu Nacional, a la BNA pot trobar-se una selecció de fotografies de l'escriptora en diferents etapes de la seva vida, fotografies promocionals de la pel·lícula dirigida per Émile Couzinet, basada en el llibre *Andorra ou les hommes d'airain*, i el segell que correus li va dedicar l'any 1996.

Bibliografia

CAVALLUCI, Giacomo. *Isabelle Sandy*. Napoli: Raffaele Pironti, [s.a.].

CHEVALIER, Jean-Claude. "Le régionalisme spiritualiste dans l'oeuvre d'Isabelle Sandy: femme de lettres ariégeoise" [document inédit]. Université Toulouse-Le Mirail. 1983.

CHEVALIER, Jean-Claude. "Isabelle Sandy, femme de lettres 'andorriégeoise", a: *Butletin annuel de la Société ariégeoise Sciencies, lettres et arts*, tome XLV, 1990, p. 209-223.

FONOLLEDA, Pere-Miquel. "Valenti Claverol, el primer editor andorrà", a: *Diari d'Andorra*, núm. 2.848, any X, p. 5.

COOLS, Denise. "Isabelle Sandy", a: *Poésie, cahiers mensuels illustrés*, no. 7, 12e any, juliol 1933, p. 123.

DUHAMELET, Geneviève. "L'oeuvre d'Isabelle Sandy", a: *Livres et revue: bulletin mensuel de bibliographie critique*, no. 5, 20eme année, 12 de maig de 1928, p. 193-209.

GRÉPON, Marguerite. "Isabelle Sandy", a: *L'Eclair du dimanche et la vie pratique*, 10 nov. de 1929, p. 11.

MARTIAL, Louise. "Isabelle Sandy", a: *Point et Virgule*, n. 6, abril de 1928, p. 1-4.

El fons Isabelle Sandy de l'Arxiu Històric del Comú d'Escaldes-Engordany

ARXIU HISTÒRIC DEL COMÚ D'ESCALDES-ENGORDANY

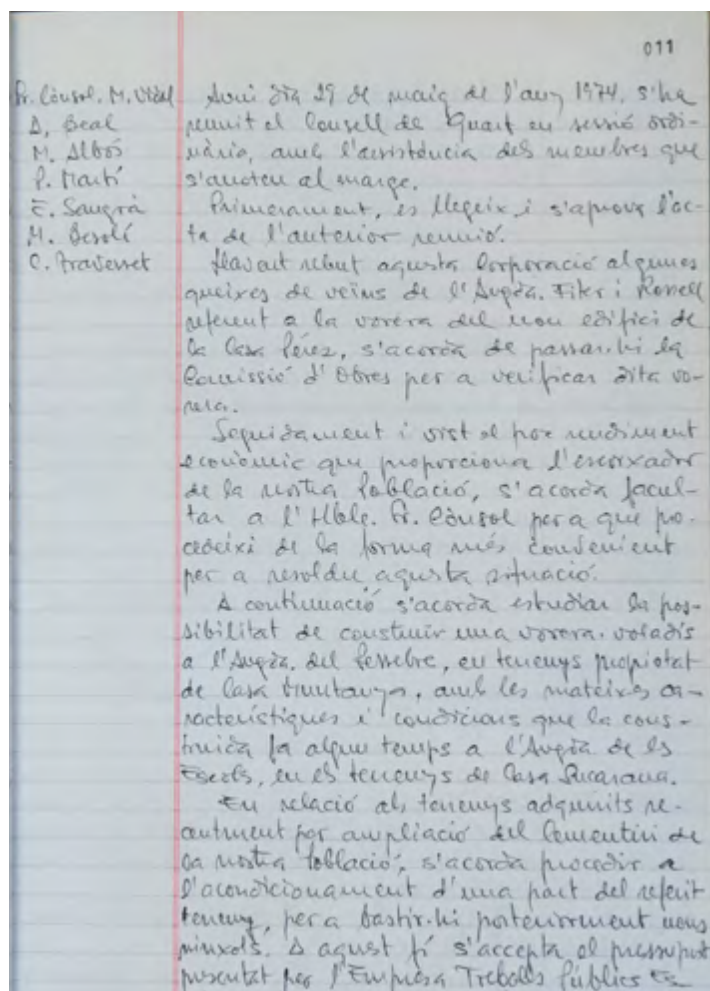
L'Arxiu Històric del Comú d'Escaldes-Engordany va començar la seva tasca durant el transcurs de l'any 1981 amb documents de l'antic Quart d'Escaldes-Engordany i algun llibre provinent de regals fets al Quart i al Comú. La creació oficial de l'Arxiu Històric consta en l'acta del 19 de febrer de 1982.

El 24 de maig del 1982, l'Arxiu Històric va fer la «Primera exposició de documents antics».

corporació ha decidit posar el seu nom a un carrer en homenatge i reconeixement a la seva obra literària sobre el nostre país.

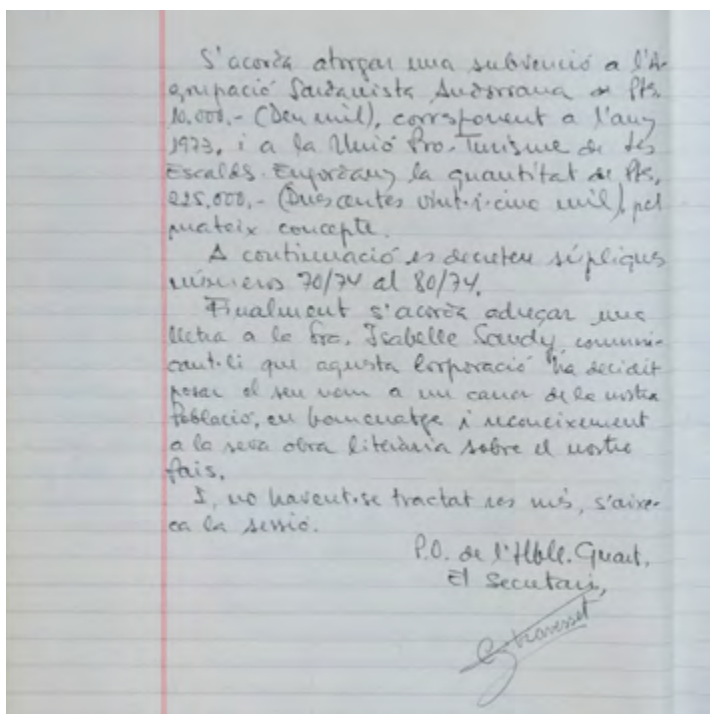
Amb aquesta voluntat d'homenatge i difusió l'Arxiu Històric d'Escaldes-Engordany adquireix l'any 1993 tot el material que actualment conforma el fons d'Isabelle Sandy. Aquest material procedeix de donacions diverses d'Olivier Xardel (fill del matrimoni Sandy-Xardel), de Jean-Claude Chevalier i de Daniela Sirés.

El fons el componen materials diversos com ara fotografies, postals, llibres propis, obres prologades, llibres dedicats, manuscrits, revistes amb col·laboracions, diaris, retalls de premsa, publicacions periòdiques alienes, correspondència, targetes de visita, tríptics promocionals, etc. Tot i l'aparent eclecticisme del material, propi d'un fons privat, el conjunt s'ha dividit en tres subfons que agrupen els diferents materials.

Acta del Quart d'Escaldes-Engordany de 29 de maig del 1974 en relació a l'acord de la corporació de posar el nom d'Isabelle Sandy a un carrer a Escaldes-Engordany en homenatge i reconeixement a la seva obra literària.

A partir d'aquest any, es va incrementar l'adquisició de llibres antics d'Andorra i d'altres llibres relacionats amb el país, d'entre els quals destaquen alguns d'Isabelle Sandy. La vinculació oficial d'Escaldes-Engordany amb l'escriptora francesa la trobem a l'acta del 29 de maig de 1974, quan els membres del Quart acorden adreçar una carta a la Sra. Isabelle Sandy per comunicar-li que la

Fons fotogràfic

El fons fotogràfic l'integren negatius i positius en paper. Concretament en formen part 160 negatius i 204 còpies en paper. Les dates van del 1926 al 1971, tot i que moltes d'aquestes fotografies no estan datades. Probablement, la primera data

sigui anterior, ja que hi ha instantànies de les famílies d'ambdós cònjuges quan eren menors d'edat.

En l'àmbit geogràfic es detecta el mateix problema que en el cronològic. A la majoria de les fotografies no s'ha pogut certificar l'origen però sí que se n'ha pogut fer un intent d'identificació. Les referències al revers, per exemple, en els retrats de fotògraf han assegurat la localització de molts dels exemplars.

Temàticament les podem dividir en diferents àmbits segons el contingut: fotografies d'Isabelle Sandy (que apareix en solitari); fotografies de família (la seva germana Mathilde, el seu marit Pierre, el seu fill Olivier, i totes les persones que mitjançant referències explícites s'han pogut identificar com a parents); fotografies de l'entorn rural i urbà (paisatges de Foix, cosmopolitisme de París dels anys d'entreguerres, etc.); els retrats (d'estudi i familiars); i esdeveniments socials (festes tradicionals, presentacions, conferències, mítings, desfilades...). En tractar-se d'un fons privat trobem una diversitat eclèctica de materials que només adquireixen sentit si es poden agrupar, a manca d'identificació cronològica o geogràfica, de forma temàtica.

Isabelle Sandy amb el seu fill i uns amics. AHCEE/Fons Isabel Sandy 007.

Fons bibliogràfic

El fons bibliogràfic consta de més d'un centenar d'exemplars. El fons inclou obres publicades d'Isabelle Sandy, manuscrits i mecanoscrits de la mateixa autora, obres prologades per ella, col·laboracions que fa en revistes literàries, obres publicades del seu marit Pierre Xardel, obres manuscrites del mateix autor i col·laboracions en revistes literàries.

A part, s'hi poden trobar el mecanoscrit de l'adaptació teatral d'una novel·la d'Isabelle Sandy (*Les soutanes vertes*, adaptada per M. Beaclair) i l'obra *Le rouge et le noire* d'André Payer, que escriu una dedicatòria manuscrita al matrimoni.

Pel que fa a les obres publicades d'Isabelle Sandy, el fons compta amb quaranta-dos volums (amb deu exemplars en francès d'*Andorra ou les hommes d'airain* i quatre traduccions de l'obra, una a l'italià del 1952, i dos volums de la traducció al català de Candi Reñé Costafreda, del 1986, i la més contemporània, del 2009, de Mercè Sanabre i Pau Oliva). Disposem de set exemplars de la primera edició, del 1923.

És una obra cabdal que defineix el regionalisme històric i espiritual de l'escriptora per mitjà de temes dramàtics lligats per la sang i la terra del país andorrà.

Altres obres a destacar del fons són: *Le Comté de Foix, Sauvageries* (1924), que són poemes dedicats al seu marit Pierre Xardel, *Kaali* (1930) i una obra ambientada als Pirineus, *La ronde des faunes* (1946), entre d'altres.

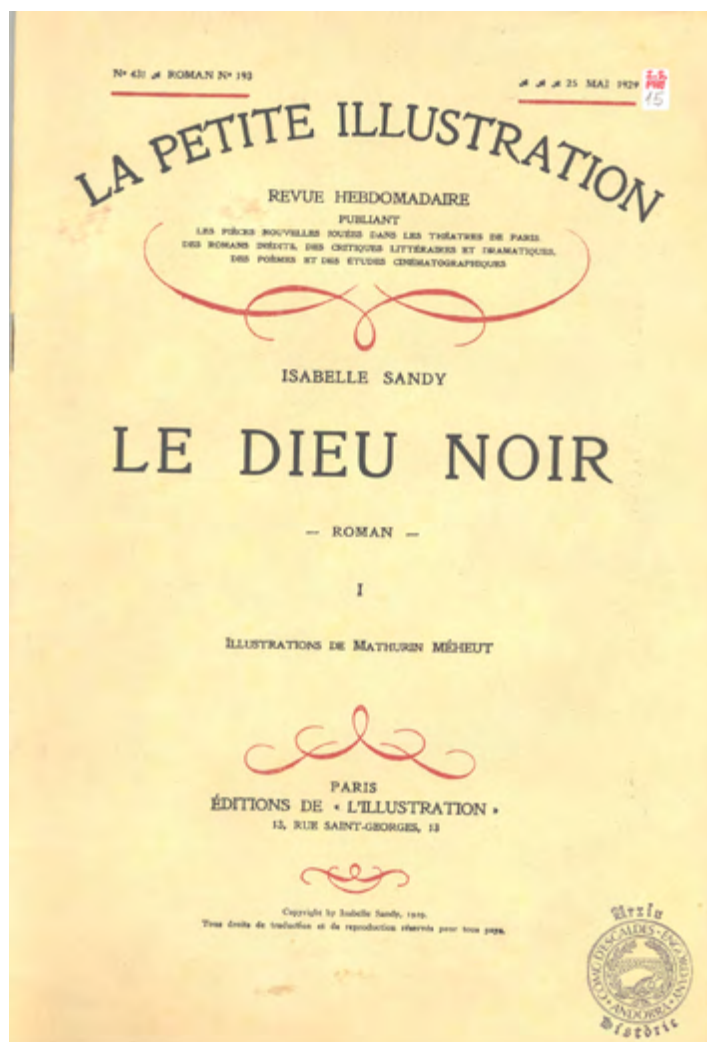
Les novel·les de fulletó, bàsicament publicades al suplement *La Petite Illustration*, i entre les quals es troba la primera edició de l'*Andorra ou les hommes d'airain* (1923), compten amb dinou exemplars, incloent-hi els duplicats. *Les soutanes vertes* (1927), *Le dieu noir* (1929), *Quand les loups ont faim* (1936) i un exemplar de *Nuits andorranes* (1938) componen aquesta part.

Possiblement, els volums més notables del fons són els manuscrits, quatre exemplars en total: *Chantal Daunoy* (1917), que és la primera novel·la de l'autora i que fou guardonada per l'Acadèmia Francesa, *La dryade* (1922), una compilació amb el nom de *Poèmes* (1904) i *L'autre épopée* (1914), que és un recull de notes per a la creació de la novel·la.

També són d'interès les dos obres mecanoscrites amb aportacions manuscrites: *La ronde invisible* (1926) i *La vierge au collier* (1931).

Les obres d'Isabelle Sandy es completen amb les col·laboracions en revistes literàries com *Le défenseur des animaux*, *Revue française*, *Illustration Journal Universel*...

El fons també consta de set pròlegs escrits per l'autora, com per exemple els dels llibres *Les Vallées d'Andorre. Voyage aux*

Le dieu noir. La Petite Illustration. Éditions de L'Illustration. París, 1929. AHCEE/Fons Isabel Sandy, doc. 194

états lilliputiens (1993), *Légendaire de l'Ariège* (1969); i finalment es disposa de quatre còpies de la transcripció editada d'un discurs pronunciat a la cerimònia de lliurament de premis per la Universitat Filles de Pamiers (Arieja, 1955).

Pel que fa a les obres del seu marit Pierre Xardel, se'n comptabilitzen dotze volums, inclosos els duplicats. Exemplars com *Un chêne -Histoire Naturelle-* (1912), el poemari *Le chant du soleil* (1908), *Les vœux secrets* (1923), *Les cendres au soleil* (1933), dedicat a Isabelle Sandy, o *Mes recontres avec Barrès* (1953), entre d'altres.

Disposem de dos manuscrits: *La cousine de Colette* (1922) i *Le halo du monde*, que són notes de poesia i prosa per a una obra.

Finalment, formen part del fons les col·laboracions en la publicació periòdica literària de la *Revue des Pays d'Oc*.

Pierre Xardel (1887-1960). AHCEE/Fons Isabel Sandy FISP07. Autor desconegut.

Fons documental

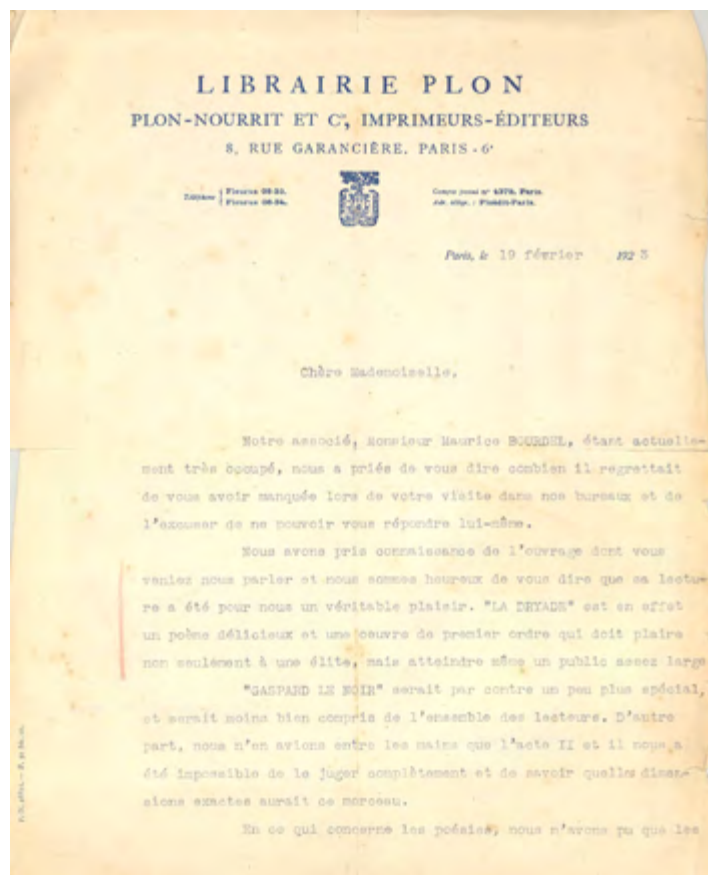
És un fons força eclèctic per la procedència diversa dels documents i per la seva construcció sense criteris clars, més enllà de les sèries provisionals que ajuden a identificar-lo. Conté materials que van del 1896 al 1996.

A la sèrie "Correspondència" destaquen: una carta de l'editorial Plon-Nourrit, datada el 19 de febrer de 1923, en què s'accepta el manuscrit *La dryade* (esmentat anteriorment) de l'autora i se li demana temps per publicar el llibre d'*Andorra ou les hommes d'airain*; una altra carta de la mateixa editorial, datada el 27 de juliol de 1943, en què es recomana a l'autora no iniciar un plet amb Emile Couzinet, director de l'adaptació cinematogràfica d'*Andorra ou les hommes d'airain*. Sobre la distribució de l'obra de Sandy a Andorra i la projecció de la pel·lícula esmentada hi ha una carta, amb data 6 de juliol de 1972, remesa per Richard Martin Berridge.

Cal destacar una postal dirigida a Isabelle Sandy amb la comunicació per part de de l'Académie Française que l'obra *La nouvelle Andorra* ha estat inscrita al concurs del 1950.

Relacionades amb l'àmbit de la vida privada es troben: una carta del 17 d'abril de 1898 en què es fa esment de *madame* i *monsieur* Xardel, pares de Pierre Xardel; una postal amb el paisatge de Bainville (Lorena), datada el 20 d'abril de 1933, en què Pierre Xardel dedica un petit poema a Olivier Xardel, fill del matrimoni; i una carta amb data 20 de maig de 1930, sobre els detalls de la confecció de l'exlibris d'Isabelle Sandy.

Es disposa d'una sèrie de documentació diversa en què s'agrupen materials de procedència diferent, d'aquí l'ambigüitat de la seva designació. S'hi troben des de targetes de visita, fullets promocionals d'obres pròpies i alienes, invitacions a presentacions, llistes, proves d'impremta... Hi destaquen: l'esquela de la defunció de Pierre Xardel amb els noms dels familiars, datada el 16 de novembre de 1960; una nota promocional de l'editor sobre la novel·la *Un chêne* amb data del maig de 1912; un fullet de presentació de la setzena edició d'*Andorra ou les hommes d'airain* confeccionat per l'editorial Plon-Nourrit amb opinions

Carta de l'editorial Plon-Nourrit, de 19 de febrer de 1923, en què s'accepta el manuscrit *La dryade* de l'autora i se li demana temps per publicar el llibre d'*Andorra ou les hommes d'airain*. AHCEE/Fons Isabel Sandy, caixa 2 doc. 80.

de la premsa i la crítica i amb anotacions manuscrites d'Isabelle Sandy sobre la conveniència d'escriure una carta als opinadors (s/d); un currículum mecanografiat de Sandy amb la llista de títols publicats (s/d); una carpeta amb fulls manuscrits de *La dryade* (s/d); un informe de lectura de *L'homme qui fabriquait de l'or* (novel·la de Sandy) del 18 de febrer de 1932; un calendari de xerrades de l'autora per al segon semestre de l'any 1958; un text mecanografiat i signat per la mateixa Sandy intítulat *Dignité du travail manuel* amb data del 5 de juny de 1944 i amb l'aprovació i l'estampació d'una autorització.

Cal destacar les proves d'impremta amb correccions d'*Andorra ou les hommes d'airain*, amb el segell de Plon-Nourrit i data del 28 d'agost de 1923, i també les proves d'impremta amb correccions a *La nouvelle Andorra*, amb segell i data del 2 de maig de 1949. També es custodia documentació sobre la cessió del fons al Comú d'Escaldes-Engordany i d'actes d'homenatge a Isabelle Sandy, documents produïts durant la dècada dels anys 90 del segle passat, en què destaca el guió de l'adaptació cinematogràfica d'*Andorra ou les hommes d'airain*.

Una altra sèrie és la de l'hemeroteca, que recull articles d'opinió escrits per la mateixa Isabelle Sandy i articles crítics sobre les produccions literàries de l'autora i del seu marit. Es conserven quaranta-vuit revistes datades del 1913 al 1982. També s'hi troben retalls de premsa pertanyents a publicacions periòdiques (diaris i revistes), tant nacionals com locals. Aquests retalls abracen dos grans períodes: els anys d'entreguerres, escrits bàsicament a la premsa nacional, i els anys 1950-1960, amb un volum més important de participació als mitjans locals.

Inventari del fons documental
d'Isabelle Sandy (FIS)
dipositat a l'Arxiu Nacional d'Andorra

ANTONIA FANTOVA SENTELLES

La premissa inicial en tot procés de classificació és el respecte de l'ordre primitiu i de la personalitat del fons. Pel que fa al fons personal Isabelle Sandy la tasca es complica. El fons que es troba a l'Arxiu Nacional reuneix tres donacions: la de Daniela Sires, la del Comú de la Massana i la del professor Jean-Claude Chevalier. Cadascuna va arribar a la secció d'inventari amb una organització documental pròpia. Calia, doncs, combinar elements, entrellagar conceptes, i unificar criteris, i tot sota una estructura nova. I un per un, es descriu el miler de documents en paper que el configuren i posteriorment s'integra cada document dins el quadre de classificació.

Un quadre de classificació nascut tot just fa un any a la secció d'audiovisual de l'ANA, que es fonamenta en els tres grans pilars de l'activitat existencial d'un personatge (l'artista), a saber, el personal: 1. *Activitat personal, familiar i patrimonial*; el professional: 2. *Activitat professional*; i el creatiu: 3. *Activitat creativa*. Les ampliacions en els diferents apartats s'han vist condicionades per la documentació aportada, així com per la precisió informativa cercada.

Als tres pilars inicials, en aquest cas estretament lligats, i per comprendre millor l'activitat existencial esmentada, s'ha afegit un punt 4. *Context històric*, que creiem important per entendre la trajectòria del personatge: l'escriptora Isabelle Sandy.

Així doncs, la documentació d'aquest fons personal es classifica en el quadre següent:

1. Activitat personal, familiar i patrimonial

- 1.1. Documentació administrativa personal i patrimonial
 - 1.1.1. Documentació familiar
 - 1.1.2. Documentació patrimonial
 - 1.1.3. Documentació econòmica
- 1.2. Documentació personal i familiar
 - 1.2.1. Documentació personal
 - 1.2.1.1. *Correspondència*
 - 1.2.1.2. *Identificació*
 - 1.2.2. Documentació familiar
 - 1.2.2.1. Pierre Xardel
 - 1.2.2.2. *Correspondència*

2. Activitat professional

- 2.1. Documentació administrativa professional
 - 2.1.1. Contractes
 - 2.1.2. Correspondència
 - 2.1.2.1. *Col·laboracions*
 - 2.1.3. Documentació econòmica
- 2.2. Documentació professional
 - 2.2.1. Novel·les
 - 2.2.2. Adaptacions
 - 2.2.3. Premsa/hemeroteca
 - 2.2.4. Premis literaris, reconeixements, homenatges

3. Activitat creativa (obra de creació)

- 3.1. Novel·les
 - 3.1.1. Novel·les curtes
- 3.2. Teatre / Òpera
- 3.3. Relats radiofònics
- 3.4. Contes / Relats

- 3.5. Articles de premsa
- 3.6. Conferències / Discursos
- 3.7. Poemes / Escrits

4. Context històric

En la sèrie 1. *Activitat personal, familiar i patrimonial* més de 200 documents, majoritàriament classificats en l'apartat 1.2.1.1. *Correspondència*, desdibuixen l'entorn més proper al personatge al llarg de la seva trajectòria personal. Cartes escrites o rebudes entre el 1914 i el 1973 revelen les relacions que es mantenen en l'àmbit més "privat".

En l'apartat 1.2.2. *Documentació familiar*, s'ha creat el punt primer 1.2.2.1. Pierre Xardel, atesa la importància de l'advocat, escriptor -Mansuy Fabert- i poeta en la vida d'Isabelle Sandy. Camarada, marit (1924), pare del seu fill Olivier, pont entre el passat i el present, ambdós defensors incondicionals de l'avarícia moral i afins al pas quotidià regional.

Dins l'àmbit professional de la sèrie 2. *Activitat professional* trobem un gruix considerable de correspondència, de caràcter més administratiu, que posa en relleu tota la trajectòria professional, l'activitat que el seu pensament creatiu va generar. En aquest punt, la documentació ens revela el rerefons d'un gran èxit cinematogràfic com va ésser l'adaptació de la novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*.

En l'apartat 2.2.3. *Hemeroteca*, mig milers d'articles presenten l'escriptora, en cada nou moment viscut, i critiquen, a cada pas, la seva obra.

L'apartat 2.2.4. Premis literaris, reconeixements i homenatges dona a conèixer a "l'*ariègeoise*" per excel·lència, defensora dels menys afavorits i amant incondicional d'Andorra.

La sèrie 3. *Activitat creativa*, amb més de 400 documents, entre esborranys, originals i còpies, ens presenta una part important de l'obra de l'escriptora. S'hi combinen diverses formes d'expressió. Més de 200 contes i relats, publicats en diferents diaris i revistes francesos, acompanyen algunes novel·les i uns quants reculls poètics.

La trajectòria del seu pensament, iniciada amb la poesia, evoluciona i es diversifica. Un centenar d'articles, editats a la premsa o difosos per la ràdio, divulgatius o crítics, ens fan descobrir altres vessants de la novel·lista, malgrat la persistència de la pinzellada poètica que la identifica.

Una Isabelle Sandy que viu i defensa el seu país França, i sobretot la seva terra natal "l'Ariège". I per aquest motiu, la sèrie 4. Context històric te raó d'ésser; composta per un conjunt d'articles de premsa, enquadra el moment i identifica la situació històrica, tot situant el posicionament social de la dona i de l'escriptora: Isabelle Sandy.

1. Activitat personal, familiar i patrimonial

1915, s. I.
Testament de Pierre Xardel.

FIS 328

1.1.1
Jean-Claude Chevalier

1916/05/08, Foix
Passaport de Bernard Fourcade.

FIS 214

1.1.1
Jean-Claude Chevalier

1924/01/08, Nancy
Certificació de la publicació del casament entre Pierre Xardel i Isabelle Fourcade.

FIS 485

1.1.1
Jean-Claude Chevalier

1926/06/10, París
Participació del naixement del fill de Pierre Xardel i Isabelle Sandy.

FIS 962

1.1.1
Comú de la Massana

1937/10/08 - Post. 1943/01/29, Malzéville
Recull de les últimes voluntats de Louise Xardel –Louise Vivier–, mare de Pierre Xardel.

FIS 687

1.1.1
Jean-Claude Chevalier

1944/11/21, Foix
Carta d'Henry Itzinger en què demana que els proporcioni llenya per a l'hivern.

FIS 752

1.1.1
Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), s. L.
Carta referent a la venda del mobiliari *question mobilier*.

FIS 940

1.1.2
Comú de la Massana

194., Saint-Martin-de-Caralp
Fotocòpia de les llistes de documents –propis i d'altres autors– que configuren la biblioteca de la família Xardel Sandy.

FIS 918

1.1.2
Comú de la Massana

1954/07/03, Saint-Martin-de-Caralp
Carta de la Sra. Xardel a l'agència immobiliària de Foix Laffont sobre la venda de *la Renardière*.

FIS 778

1.1.2
Jean-Claude Chevalier

1882/11/07, Foix
Acta del crèdit hipotecari concedit per Crédit Foncier de France a Joseph Fourcade, feta davant el notari Sr. Fabre.

FIS 308

1.1.3
Jean-Claude Chevalier

1923/07/26, Londres
Pòlissa d'assegurança –T.1091– sobre quatre quadres, subscrita a la companyia Lloyd's per Isabelle Fourcade.

FIS 477

1.1.3
Jean-Claude Chevalier

1924 - 1930/12/21, París
Facturació de lliuraments de compres fetes per la senyora Xardel.

FIS 484

1.1.3
Jean-Claude Chevalier

1924/01/29-30, París
Factura a nom del Sr. Sandy de Garace. L. Corbon. Conté el comprovant del pagament.

FIS 486

1.1.3
Jean-Claude Chevalier

1924/01/29, París
Rebut de la Société des Ingénieurs Civils de France, a nom del Sr. Xardel.

FIS 487

1.1.3
Jean-Claude Chevalier

1924/10/01, París
Carta de Crédit Foncier de France a Bernard Fourcade referent al pagament dels endarreriments del préstec que va contraure.

FIS 498

1.1.3
Jean-Claude Chevalier

1924/10/10, Foix
Carta d'A. Dumas de Crédit Foncier de France, adreçada a Isabelle Sandy, referent al pagament que va fer ella d'un deute contret pel seu pare, el Sr. Fourcade.

FIS 130

1.1.3
Jean-Claude Chevalier

Post. 1941/12, Foix
Rebut de la Compagnie Fuxéenne d'Éclairage par le Gaz et l'Électricité, a nom del Sr. Xardel.

FIS 736

1.1.3
Jean-Claude Chevalier

1960/03/10, París
Carta de la Société des Gens de Lettres de France a Isabelle Sandy, en què li notifica la tramesa d'un xec en relació amb el pagament de la jubilació.

FIS 796

1.1.3
Jean-Claude Chevalier

1960/10/01 - 1962/10/19, Serres-sur-Arget – Belesta
Documentació referent al desenvolupament de l'empresa d'Olivier Xardel.

FIS 804

1.1.3

Jean-Claude Chevalier

[1939/05], s. l.
Carta de Léontine.

FIS 702

1.2

Jean-Claude Chevalier

1975/05/26, Andorra la Vella
Telegrama de condol del cònsol d'Escaldes-Engordany a la família per la mort d'Isabelle Sandy i article de premsa sobre la figura de l'escriptora: "Un maître spirituel d'Occident: Isabelle Sandy".

FIS 305

1.2

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), s. l.
Nota personal.

FIS 959

1.2.1

Comú de la Massana

194[2], s. l.
Demanda de lliurament del passí per anar de Foix a París, feta per Isabelle Xardel-Sandy-Fourcade.

FIS 737

1.2.1

Jean-Claude Chevalier

[1910 - 1916], Bordeus-París
Cartes de la família Delcassé –sobretot de Geneviève– adreçades a Isabelle Fourcade-Sandy.

FIS 43-63

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1914/07/03 - 1915/08/18, Sèvres
Correspondència de [M. le Bain] a Isabelle Sandy.

FIS 325

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1918/01/0, s. l.
Carta de Geneviève Delcassé a Isabelle Sandy.

FIS 333

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1921/12/15 - [1940], Niça
Correspondència de Geneviève Delcassé a Isabelle Sandy, de caràcter personal.

FIS 448

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

[1922/06/26] - 1932/12/23, Nova York – Lauzanne – Boston – Porrentruy
Cartes de Mathilde Monnier adreçades a Isabelle Sandy.

FIS 107-115

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1922/06/27, París
Barrès, Maurice
Carta a Isabelle Sandy per agrair-li la tramesa d'un exemplar de *L'heure folle*.

FIS 100

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1922/12/24 - 1925/01/05, París
Correspondència de Charles-Brun a Isabelle Sandy, referent tant a qüestions de la Fédération Régionaliste Française com personals.

FIS 78-97; 506

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1923/01/31, París
Carta d'un amic adreçada a Isabelle Sandy.

FIS 472

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1923/02/14, Neulise
Carta del Sr. Metton adreçada a [Isabelle Sandy] referent a un qüestionari signat per Charles-Brun i a l'article "Le val d'Andorre" aparegut a *L'Écho de Paris*.

FIS 117

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1923/05/25, París
Carta del Club National des Liserés Verts a Isabelle Sandy sobre el poema escrit per ella a favor dels mutilats de guerra.

FIS 118

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1923/10/09, París
Carta de Marcel Mommarché, coneixedor i amant d'Andorra, a Isabelle Sandy en la qual la felicita per la seva novel·la *Andorra*.

FIS 932

1.2.1.1

Comú de la Massana

1923/12/07, Còs
Carta de Bernard Fourcade a la seva filla –Isabelle Fourcade– sobre el casament d'aquesta.

FIS 478

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1923/12/10 - 1966/10/22, Burwash

Comunicació de la còpia de la carta de Rudyard Kipling adreçada a Isabelle Sandy, en la qual la felicita per la seva novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 104

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1923/12/12, Vassar College

Cartes de Mathilde Monnier adreçades a Isabelle Sandy.

FIS 170-188

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1924/01/22-23, Nancy

Cartes de Pierre Xardel a la seva futura esposa, Isabelle Sandy.

FIS 125-126

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1924/07/20, Vineuil

Carta de L'Idée Française à l'Étranger adreçada a [Isabelle Sandy] en què li agraeixen la tramesa de *Les vieux nids*.

FIS 494

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1924/10/25, Plainfield

Carta de Charles A. Selden a Isabelle Sandy referent a l'adquisició de la novel·la *Andorra*.

FIS 957

1.2.1.1

Comú de la Massana

1925/11/18, París

Carta del Sr. A. Cazes [a Isabelle Sandy] en què tracta temes literaris.

FIS 515

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1925/12/05, Barcelona

Carta de G. Babet a Isabelle Sandy, en la qual la felicita per la seva novel·la *Andorra [ou les homes d'airain]*.

FIS 215

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1926/01-05/11-10, Tolosa

Correspondència d'Yves Périssé a Isabelle Sandy, de caràcter personal.

FIS 924

1.2.1.1

Comú de la Massana

1927/12/18, París

Resposta d'Isabelle Sandy a la Sra. P[apelière]-Garry, sobre l'essència de la seva obra.

FIS 952

1.2.1.1

Comú de la Massana

1928 - 1938/10/08, París – Còs – Saint-Martin-de-Caralp

Correspondència d'Isabelle –Sandy– al seu pare, de caràcter personal.

FIS 543

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1928/11/12 - 1933/11/03, Foggia

Correspondència del professor Giacomo Cavallucci a Isabelle Sandy, en què tracta, entre altres coses, del seu treball literari.

FIS 556

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1928/12/26, París

Carta del president de la comissió de l'ensenyament i diputat de l'Arieja, Pierre Cazals, a Isabelle Sandy.

FIS 151

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1929/09/30, s. l.

Allenand, Albert

Carta a Isabelle Sandy sobre el cas dels cavalls de les mines.

FIS 566

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

[1931], s. l.

Carta d'Alice de Payes a la seva amiga Isabelle Sandy, de caràcter personal.

FIS 950

1.2.1.1

Comú de la Massana

1931/01/03 - 1944/[08]/29, s. l.

Correspondència de Léontine Fourcade [a la seva filla].

FIS 166

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1931/01/31, Munic

Carta del secretari de l'arquebisbat de Munic a Isabelle Sandy per agrair-li la tramesa del seu llibre *Kaali* al cardenal Faulhaber.

FIS 600

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1933/03/02, Barbizon

Carta d'agraïment d'André Brilles a Isabelle Sandy.

FIS 638

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1943/03/15, Bordeus

Carta del [comte de Saint Laud] a Isabelle Sandy, de caràcter personal.

FIS 951

1.2.1.1

Comú de la Massana

1931/05/23 - 1936/04/28, París
Correspondència de Charles-Brun a [Isabelle Sandy], referent tant a assumptes de la Fédération Régionaliste Française com personals.

FIS 202

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1932/10/10, Foix
Carta de Paul Philip a [Isabelle Sandy] de caràcter personal.

FIS 634

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1933, Clermont – Erau
Correspondència de Gaston Combarous a Isabelle Sandy.

FIS 195-196

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1933/07/23, Foix
Carta d'un admirador a Isabelle Sandy, en la qual li manifesta el plaer experimentat en llegir la seva novel·la *Andorra*.

FIS 646

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1933/08/20 - 1936/09/16, Jullouville-Erquy
Correspondència de Victor-Émile Michelet a Isabelle Sandy, de caràcter personal.

FIS 647

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1934/04/03 - 1939/01/10, Portugal – París
Cartes de Tataÿna a Isabelle Sandy.

FIS 219

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1934/04/29, Talence
Dos poemes escrits a mà per A. Moulis i adreçats a Isabelle Sandy.

FIS 653

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1935/09/13, París
Carta del director general de la Société des Auteurs, Compositeurs et Editeurs de Musique a Isabelle Sandy en resposta a la seva carta sobre la demanda formulada per la Sra. Reynaud, germana d'Isabelle Sandy.

FIS 945

1.2.1.1

Comú de la Massana

1935/11/28 - 1939/06/14, París
Correspondència de Georges Lecomte a Isabell Sandy, de caràcter personal.

FIS 671

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1937/04/17, París
Carta d'[Isabelle Sandy] a un amic sobre literatura.

FIS 683

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1939 - 1939/02/26, Versailles
Correspondència d'Isabelle Sandy a la seva sogra.

FIS 700

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1939/01/14, Versailles
Carta de Jean Tharaud a Isabelle Sandy.

FIS 699

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1939/03/25 - 1949/08/01, París
Correspondència d'A. de Parvillez a Isabelle Sandy sobre diferents elements de la seva obra.

FIS 907

1.2.1.1

Comú de la Massana

1940/03/18, Brioude
Carta de Joseph Niel a Isabelle Sandy, de caràcter personal.

FIS 714

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1940/05/23 - 1941/01/27, París
Correspondència de Pierre Xardel a la seva dona Isabelle Sandy.

FIS 168

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1940/06/11 - 1945/01/06, Malzéville
Correspondència de Louise Xardel a la seva nora Isabelle Sandy.

FIS 716

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1941, s. l.
Carta a Isabelle Sandy de la seva amiga Jeanne, de caràcter personal.

FIS 956

1.2.1.1

Comú de la Massana

1941/03/12, Saint-Martin-de-Caralp
Carta mecanografiada d'Isabelle Sandy al Sr. Gillouin, en la qual tracta de la carrera professional del seu marit, de l'adaptació cinematogràfica de la seva novel·la *Andorra* i del regionalisme.

FIS 726

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1941/04/15, Mirepoix
Carta de Raymond Escholier a Isabelle Sandy.

FIS 954

1.2.1.1

Comú de la Massana

1941/06/17, s. l.
Carta adreçada a Isabelle Sandy.

FIS 730

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1942/09-11 - 1954/12/04-09, Coux – París
Correspondència de Roger de Saint Chamas, advocat a la Cort de París, a Isabelle Sandy.

FIS 248

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1942/12/05, Tolosa
Carta d'Armand Praviel a la seva amiga Isabelle Sandy, en què tracta, entre altres coses, de la novel·la *Andorra* i la seva adaptació cinematogràfica.

FIS 933

1.2.1.1
Comú de la Massana

1945/08/17, París
Correspondència de Charles-Brun a [Isabelle Sandy], referent tant a assumptes de la Fédération Régionaliste Française –regionalisme– com personals.

FIS 607

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1946/02/03 - 1947/01/07, Trichur – Madràs – Basavanagudi
Correspondència des de l'Índia adreçada a [Isabelle Sandy], *Mamaji*.

FIS 269

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1946/03/10, Andorra la Vella
Laffont, Etienne
Carta a Isabelle Sandy en resposta a la seva demanda de cercar una manera perquè el seu fill pugui fer una estada a Andorra.

FIS 271

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1946/09/08, Bordeus
Carta de la Sra. Thorens a Isabelle Sandy referent als problemes que té el seu marit, el Sr. Xardel.

FIS 272

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1946/10/03, Saint-Martin-de-Caralp
Carta d'Isabelle Sandy sobre temes professionals, inclòs el litigi [amb el Sr. Couzinet].

FIS 939

1.2.1.1
Comú de la Massana

1946/10/07, París
Fotocòpia de la carta de J. Fornells a Isabelle Sandy.

FIS 273

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1949/09/18, Saint-Martin-de-Caralp
Carta d'Isabelle Sandy.

FIS 288

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1949/12/27, Tolosa
Carta d'Isabelle Sandy a un abat.

FIS 765

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1955/08/01, Andorra la Vella
Carta de J. Fornells a la seva amiga Isabelle Sandy, de caràcter personal.

FIS 291

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1956/08/17 - 1960/08/15, Seix – Quèrigut
Correspondència de Jules Palmade a Isabelle Sandy –i el Sr. Xardel– sobre el món literari i les seves manifestacions.

FIS 783

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1958/08/30 - 1960/06, Caraman
Correspondència de Marguerite Dufour a Isabelle Sandy sobre temes de treball i personals.

FIS 787

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1959/01/13 - 1960/07/01, Tolosa – Cournanel
Correspondència de Raymond Lizop a Isabelle Sandy sobre temes literaris.

FIS 790

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1959/11/25, Lavelanet
Carta de Léonce Caseneuve a Isabelle Sandy, en la qual li manifesta el seu desig d'ésser membre de l'S.G.D.L. i li demana que l'apadrini.

FIS 791

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1959/11/25, Montferrier
Carta d'André Maynard a Isabelle Sandy sobre aspectes literaris.

FIS 792

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1960, s. l.
Tramesa del relat Histoire d'Anton et Maria, *par le Chevalier de Roussilou, viguier royal d'Andorre (1823)*, a Isabelle Sandy.

FIS 295

1.2.1.1
Jean-Claude Chevalier

1960/01/19, La Louvière
Carta de sor Maria a Isabelle Sandy, en què la felicita pel seu sant.

FIS 794

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1960/09/12, Tarascó
Carta de Paul Philip a Isabelle Sandy sobre temes literaris.

FIS 803

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1964/12/03 - 1967/05/17, Saint-Martin-de-Caralp
Carta d'Isabelle Sandy al seu fill Olivier.

FIS 298-299

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1962, Tolosa
Carta de Josette Pauzié en la qual relata episodis de la vida de Juliette Dissel.

FIS 809

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1965/01/07 - 1973/11/24, Saint-Martin-de-Caralp
Correspondència d'Isabelle Sandy a la baronessa Pierre de Bellissen i a la seva família, en la qual, a més de temes personals, comenta la intenció de reprendre la pel·lícula *Andorra* i de dur a terme altres tasques en l'àmbit literari.

FIS 810

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1965/01/25, Saint-Martin-de-Caralp
Carta d'Isabelle Sandy al seu amic Pierre de caràcter personal.

FIS 811

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1965/08/02, Montsegur
Carta de la Société Spéléologique de l'Ariège a Isabelle Sandy, per felicitar-la per l'homenatge que li ha fet el Principat d'Andorra.

FIS 955

1.2.1.1

Comú de la Massana

1965/10/01, Saint-Martin-de-Caralp
Carta d'Isabelle Sandy a un amic sobre l'èxit de la pel·lícula *Andorra*.

FIS 813

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1965/12, Andorra
Postal de Maria Dolores Vincent a Isabelle Sandy de caràcter personal.

FIS 960

1.2.1.1

Comú de la Massana

1966/12/27 - 1968/12/30, Saint-Martin-de-Caralp
Correspondència d'Isabelle Sandy al seu amic abat, de caràcter personal.

FIS 816

1.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1972/09/21, Andorra
Nota del Consell General a Isabelle Sandy.

FIS 966

1.2.1.1

Comú de la Massana

s. d. (s. XX), s. l.
Bibliografia d'Isabelle Sandy –curriculum vitae– i ex-libris Isabelle Sandy.

FIS 221

1.2.1.2

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1909/07/18, s. l.
Carta astral d'Isabelle Fourcade –Isabelle Sandy.

FIS 310

1.2.1.2

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

s. d. (s. xx), s. l.
Nota del servei domèstic adreçada a Pierre Xardel.

FIS 958

1.2.2

Comú de la Massana

1930 - 1932/12/20, s. l.
Retalls de premsa, amb fotografies, d'Isabelle Sandy i el seu fill Olivier.

FIS 217

1.2.2

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), s. l.
Carta adreçada a [Pierre Xardel] per agrair-li la tramesa de l'autògraf d'Isabelle Sandy.

FIS 953

1.2.2.1

Comú de la Massana

1912/06/28, s. l.
Article de premsa referent a la participació de P[ierre] Xardel en la reunió política que va tenir lloc a Nancy.

FIS 318

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1924/10/14, París
Xardel, Pierre
Resposta al seu sogre, en la qual critica la seva actitud tant pel que fa a la seva situació econòmica com familiar.

FIS 129

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1926/06/29, París
Carta de [Pierre Xardel] al seu oncle referent a la seva situació econòmica.

FIS 524

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1926/11/27, París

Xardel, Pierre

Carta al seu sogre, en la qual tracta de l'arranjament de l'entorn de la casa del segon.

FIS 134

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1928/04-05/03-26, París

Cartes de Pierre Xardel al seu sogre referents a la seva situació econòmica i a la seva actitud envers la família.

FIS 551-552

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1929/06/03, Boston

Carta de la companyia Houghton Mifflin a Pierre Xardel en relació amb la publicació a la novel·la *Vent d'est*.

FIS 564

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1933/09/20 - 1947/01/06, París

Carta de la Librairie Plon adreçada a Pierre Xardel, en relació amb l'edició de la novel·la d'Isabelle Sandy *Andorra ou les hommes d'airain*. La segueix la correspondència sobre la reimpressió de la novel·la.

FIS 193

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1936/08, París

Revista *Le billard sportif*, n° 118, amb una dedicatòria d'Eduard Fornells per al Sr. Xardell: "À maitre Xardel véritable ami de l'Andorre."

FIS 211

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1936/11/07, Andorra

Carta adreçada a Pierre Xardel –confidencial– referent a la seguretat d'Andorra, en relació amb les mesures de protecció preses per França atès que la independència d'Andorra es va veure compromesa.

FIS 213

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1937/03/18, s. l.

Carta d'Henry Bordeaux.

FIS 681

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1937/03/20, París

Carta de Pierre Xardel a Adelin Moulis, de caràcter personal.

FIS 682

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1938/01/07 - 1940/09/09, París – Saint-Martin-de-Caralp – Versailles

Correspondència de Pierre Xardel a la seva mare.

FIS 690

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1938/02/11, París

Carta d'Édouard Fornells al Sr. Xardel, de caràcter personal.

FIS 229

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1939/12/02 - 1940/01/07, París

Correspondència de Pierre Xardel al seu fill.

FIS 707

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1940/11/01, Saint-Martin-de-Caralp

Carta de Pierre Xardel a la seva cosina.

FIS 710

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1940/11/11, Saint-Martin-de-Caralp

Nota informativa de la Légion Française des Combattants tramesa pel seu delegat, Sr. Portet.

FIS 42

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1941/01/31, s. l.

Carta d'Isabelle Sandy al pretendent –metge– de la seva germana Mathilde.

FIS 724

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1943/01/05, Saint-Martin-de-Caralp

Xardel, Pierre

Carta a Émile Couzinet referent a la signatura, per part d'Isabelle Sandy, del butlletí de declaració a la S.A.C.E.M, així com de l'incompliment per part del segon de l'article 2 del tractat de la Société des Gens de Lettres.

FIS 255

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1943/04/06, Saint-Martin-de-Caralp

Carta de Pierre Xardel a la seva dona Isabelle Sandy, de caràcter personal.

FIS 942

1.2.2.1

Comú de la Massana

1944/07/06 - 1948/06/20, Alger – Saint-Martin-de-Caralp
Dossier sobre la “purga legal” francesa, en relació amb l’acusació de col·laboracionista a Pierre Xardel.

FIS 749

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1946/01-10/18-16, Saint-Martin-de-Caralp – Malzéville
Correspondència de Pierre Xardel a la seva dona Isabelle Sandy.

FIS 738

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1947/06/14 - 1950/04/21, s. l.
Correspondència de Geneviève al seu cosí Pierre Xardel, de caràcter personal.

FIS 769

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1960/12/18, s. l.
Defunció de Pierre Xardel: article de premsa i recordatori.

FIS 808

1.2.2.1

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1919 - 1924/01/22, s. l.
Recull de premsa sobre un assumpte judicial: “Une affaire d’intelligences avec l’ennemi devant le conseil de guerre du 20e corps. La fusillade de Vaucourt.”

FIS 350

1.2.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1920-1925;1930, París
Recull de premsa: cròniques judicials.

FIS 364

1.2.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1930/06-07, París
Recull de premsa sobre un assumpte judicial, “affaire Wolff”, en el qual Pierre Xardel és l’advocat de Jean Wolf.

FIS 587

1.2.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1931/02-10/31, París – Dieppe
Recull de premsa sobre afers judicials en els quals Pierre Xardel actua com a advocat.

FIS 601

1.2.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1933/02/14, París
Carta de l’òrgan d’advocats de la Cort de París al Sr. Xardel en què li notifiquen la celebració d’una reunió.

FIS 977

1.2.2.1.1

Daniela Sirés

1935 - 1942, s. l.
Sobres de carta a nom de Pierre Xardel.

FIS 963

1.2.2.1.1

Comú de la Massana

1940/06/13, Brive
Carta del director de la Mutuelle Confédérale d’Assurance des Syndicats Médicaux Français al Sr. Xardel en relació amb l’assumpte Girard.

FIS 976

1.2.2.1.1

Daniela Sirés

1941/09/11, Foix
Convocatòria del jutge d’instrucció del Tribunal de Foix adreçada al Sr. Xardel.

FIS 733

1.2.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1941/10/01-21, s. l.
Correspondència referent a l’actitud de l’advocat Sr. Chassaing envers Pierre Xardel.

FIS 734

1.2.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1941/10/28, Foix
Carta de Pierre Xardel a un dels seus clients, el Sr. Grangé.

FIS 735

1.2.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1946/01/31, Eysses
Dossier sobre el cas de Léon Emile Poinot que porta l’advocat Pierre Xardel.

FIS 943

1.2.2.1.1

Comú de la Massana

1948/04-09/08-14, Nancy
Correspondència de la Mairie de Nancy a Pierre Xardel referent a l’adquisició d’un immoble.

FIS 944

1.2.2.1.1

Comú de la Massana

1950/05/21 - 1957/07/07, Tolosa – Pàmies – Épinal
Còpia d’articles de premsa sobre la reincorporació de Pierre Xardel a la magistratura i article original sobre la seva retirada.

FIS 770

1.2.2.1.1

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), s. l.
Publicació: *Pierre Xardel. Poète lorrain (1887-1960)*.

FIS 823

1.2.2.1.2

Comú de la Massana

1907/03/16 - 1940/09-10, Nancy
Poemes impresos de Pierre Xardel: "Non inultus premor!" i "Je ne veux pas être un vaincu".

FIS 309

1.2.2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1917/01/05 - 1918/08, Nancy
Llibretes manuscrites de Pierre Xardel, en les quals hi ha inscrites les seves reflexions literàries, personals, jurídiques i històriques.

FIS 64

1.2.2.1.2

Comú de la Massana

1919 - 1920, Nancy
Llibretes manuscrites de Pierre Xardel –Exercices– en les quals inscriu les seves reflexions literàries i personals, fragments poètics i algunes cites.

FIS 65

1.2.2.1.2

Comú de la Massana

1921/01/23, París
Article de premsa "La république et la décentralisation. notre enquête sur le regionalisme. Le projet Reibel survivra-t-il au cabinet Leygues?", en el qual apareix la figura de Pierre Xardel.

FIS 433

1.2.2.1.2

Jean-Claude Chevalier

Post. 1922, s. l.
Xardel, Pierre
Còpia d'unes reflexions –escrits– sobre la novel·la d'Isabelle Sandy *Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 904

1.2.2.1.2

Comú de la Massana

1923, París
Bretagne, Pierre
Composició musical –partitura– impresa *Les vœux secrets pour Chant et Piano (Voix moyennes) - Poèmes de Pierre Xardel*.

FIS 16

1.2.2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1925 - 1927, s. l.
Xardel, Pierre
Articles de premsa sobre diferents àmbits.

FIS 505

1.2.2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1926/05-06/27-16, París – Boston
Carta de Pierre Xardel a la companyia The Atlantic Monthly en la qual s'ofereix a escriure un article d'impressions sobre un viatge que va fer amb la seva dona –Isabelle Sandy– a la Cerdanya, on té lloc la novel·la *Wild heart*. La segueix la resposta de l'editor.

FIS 143

1.2.2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1929/03/26 - 1939/03/13, Rennes – París
Xardel, Pierre
Articles de premsa. A destacar: "Pour la défense de l'Andorre - Ce petit pays fidèle à ses traditions et jaloux de son indépendance réclame son droit à la vie" (1931/04/01). Els altres són de caràcter més polític.

FIS 169

1.2.2.1.2

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1941/07/23 - 1942/10/05, Benac
Correspondència del Commissariat Général des Chantiers de Jeunesse a [Pierre Xardel].

FIS 967

1.2.2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1953/02-03/28-01, Nancy
Article de premsa sobre una intervenció pública de Pierre Xardel: "Devant l'Académie de Stanislas M. Pierre Xardel évoque la jeunesse lorraine à la veille de 14", publicat a *L'Est républicain*.

FIS 777

1.2.2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1957/09/18 - 1958/08/27, Capoulet – Junac
Correspondència entre Paul Voivenel i Pierre Xardel.

FIS 786

1.2.2.1.2

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1958/12/14 - 1959/05/21, Malzéville
Recull sobre Maurice Barrès, vist per Pierre Xardel. Conté els articles de premsa: "Brillante soirée au Cercle d'Études où M. P. Xardel a évoqué Maurice Barrès" i "Barrès, Maître d'Énergie".

FIS 789

1.2.2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1960/02/28, Saint-Dié
Carta de Marcel Saby a Pierre Xardel per agrair-li la tramesa del seu discurs de recepció *Barrès, maître d'Énergie*, a l'*Académie de Stanislas*.

FIS 795

1.2.2.1.2

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. xx), s. l.
Carta de Léontine Fourcade al seu gendre [Pierre Xardel].

FIS 167

1.2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1911/09/25, Vitòria
Resposta de Pierre Bastide a una carta [d'Isabelle Sandy].

FIS 67

1.2.2.2

Jean-Claude Chevalier

[1923/02/28] - Post. 1925/02/05, Nancy
Correspondència de Gabrielle adreçada al seu germà Pierre Xardel.

FIS 37

1.2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1924/01/05, Còs

Còpia de la carta del Sr. Fourcade, pare d'Isabelle Sandy, al seu futur gendre, sobre el casament i la seva absència a la cerimònia.

FIS 122

1.2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1924/02/18, Nancy

Carta de Louise Xardel adreçada al seu fill Pierre Xardel.

FIS 38

1.2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1932/01/29, París

Carta de Pierre Xardel al seu sogre sobre la complicada situació familiar.

FIS 620

1.2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1933/12/11-13, París – Còs

Carta de Pierre Xardel al seu sogre –Bernard Fourcade– i resposta d'aquest últim.

FIS 650

1.2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1935/05-09/29-20, Còs

Correspondència de Bernard Fourcade al seu gendre referent a la seva situació familiar i personal.

FIS 665

1.2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1936/01/25, Encamp

Fotocòpia d'un fragment d'una carta de Benito Mas, de l'Hotel Oros d'Encamp, adreçada a Pierre Xardel, relativa a la situació que viu Andorra per la presència dels gendarmes francesos.

FIS 220

1.2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1937/11/20, Tolosa

Carta de Maurice Sarraud de la Dépêche al Sr. Cazals referent a una subscripció per als andorrans. La segueix una carta del Sr. Cazals al Sr. Xardel sobre la qüestió.

FIS 227

1.2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1942/02/16, Foix

Original i còpia mecanografiada de la carta del prefecte de l'Arieja, Sr. Monzat, a Pierre Xardel, en la qual li manifesta que accepta la seva dimissió com a president de la delegació especial de Saint-Martin-de-Caralp i li agraeix la feina feta.

FIS 235

1.2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1958/10/28, Saint-Martin-de-Caralp

Carta –incompleta– d'[Isabelle Sandy] a la companya del seu fill Olivier, Louise Cayeux, sobre la situació familiar.

FIS 788

1.2.2.2

Jean-Claude Chevalier

2. Activitat professional

1922/03/03, París

Contracte firmat per Isabelle Sandy i els editors Plon-Nourrit et Cie, en el qual els cedeix els drets d'impressió, publicació i venda de la seva obra anomenada *L'heure folle*.

FIS 98

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1923/09/04, París

Contracte firmat per Isabelle Sandy i els editors Plon-Nourrit et Cie, en el qual els cedeix els drets d'impressió, publicació i venda de la seva obra anomenada *Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 103

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1924/01/15, Nova York

Contracte signat d'una part entre Mathilde Monnier i Florence Donnell Wite i, de l'altra, l'empresa editorial Houghton Mifflin Company, pels drets de traducció de la novel·la d'Isabelle Sandy *Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 116

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1924/03/01 - 1962/06/13, París –Vichy –Tolosa –Foix

Recull informatiu sobre els drets d'autor en relació amb l'adaptació cinematogràfica de la novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*. S'hi tracta la gestió, la cessió i la legislació d'aquests drets d'autor, així com el repartiment dels beneficis.

FIS 981

2.1.1

Daniela Sirés

1924/04/14, París

Conveni literari signat entre Isabelle Sandy i els editors Plon-Nourrit et Cie, en el qual els cedeix els drets de publicació i venda de les seves obres anomenades *Les vieux nids*, *Douleur est silence* i *Les deux maisons*.

FIS 489

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1924/03/12, París

Contracte signat entre Isabelle Sandy i Henri de Pérera per a la cessió del dret exclusiu d'adaptació i explotació de la pel·lícula basada en l'obra literària *Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 123

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1925/05/19, Boston

Contracte signat entre Isabelle Sandy i l'empresa editorial Houghton Mifflin Company per a la publicació de *Wild heart (Coeur sauvage)*.

FIS 510

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1926/04/20, París

Contracte firmat per Isabelle Sandy i els editors Plon-Nourrit et Cie, en el qual els cedeix els drets d'impressió, publicació i venda de la seva obra anomenada *Llivia ou les coeurs tragiques*.

FIS 522

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1928/08/23, París

Contracte firmat per Isabelle Sandy i la Librairie Plon. Les petits-fils de Plon et Nourrit. Imprimeurs-éditeurs à Paris, en el qual els cedeix els drets d'impressió, publicació i venda de la seva obra anomenada *Le dieu noir*.

FIS 555

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1935/02/11, París

Comunicació de la Société des Gens de Lettres de France a Isabelle Sandy sobre l'enviament del contracte de cessió de drets cinematogràfics de la novel·la *Andorra ou les hommes d'airain* a Maurice Cloche. S'hi adjunta una còpia del contracte esmentat.

FIS 913

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1941/02/11, París

Cessió dels drets cinematogràfics de la novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*, feta per Isabelle Sandy a Émile Couzinet, gerent responsable de la societat Burgus-Films.

FIS 239

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

Post. 1941/02/11, s. l.

Projecte d'assignació adreçat a Isabelle Sandy per Émile Couzinet, en relació amb l'adaptació cinematogràfica de la novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 240

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1942/07/08, Saint-Martin-de-Caralp

Sandy, Isabelle

Carta al director d'Éditions Chantal referent a l'article 7 d'un contracte establert entre ambdós parts en relació amb la novel·la *Emeraude aux enfers*.

FIS 245

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1943/02/19, París

Declaració de Jean Surault, escollida per Isabelle Sandy per denunciar l'incompliment de contracte per part d'Émile Couzinet i per fer-l'hi complir.

FIS 257

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1947/09/24, París

Contracte de cessió del dret d'impressió i venda del llibre *Le roussignol de l'ombre*, feta per Isabelle Sandy a les edicions Le Portulan.

FIS 278

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1947/09/24, París

Contracte signat, d'una part, per Isabelle Sandy i Bernard Endrebe, i de l'altra, per edicions Le Portulan, per a la creació d'una col·lecció de novel·les per a noies.

FIS 279

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1949/02/28, París

Conveni literari signat entre Isabelle Sandy i l'editorial Librairie Plon, en el qual els cedeix els drets d'impressió, publicació i venda de la seva obra *La nouvelle Andorra*.

FIS 285

2.1.1

Comú de la Massana

1949/06-08/1-16, París

Cartes de la Librairie Plon a Isabelle Sandy referents al contracte amb l'editor S.E.S.A. per a la traducció a l'italià de la seva novel·la *Andorra*.

FIS 287

2.1.1

Jean-Claude Chevalier

1951/12/26, Malzéville

Acord per l'adaptació cinematogràfica de *L'homme et la sauvageonne*, atorgat a Louise Marion.

FIS 902

2.1.1

Comú de la Massana

1923/04/11-18, París

Correspondència de *Le Petit Parisien* adreçada a Isabelle Sandy.

FIS 473

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1924/03/24 - 1926/12/24, París

Correspondència entre Isabelle Sandy i Léon Poirier, sobre l'adaptació cinematogràfica de la novel·la *Andorra [ou les hommes d'airain]*.

FIS 135-137

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1924/04/09, París

Carta de la Librairie Plon a Isabelle Sandy referent al pagament dels drets de traducció d'*Andorra [ou les hommes d'airain]*.

FIS 119

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1924/06/04, París

Carta de la Librairie Plon a la senyora Pierre Xardel referent a la publicitat d'*Andorra [ou les hommes d'airain]*.

FIS 121

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1924/06/18, París

Carta de *La Revue Hebdomadaire* adreçada a M[athilde] Monnier referent a l'explotació als Estats Units de la pel·lícula *Andorra [ou les hommes d'airain]*. Conté la còpia de la carta adreçada a Isabelle Sandy sobre la cessió dels drets cinematogràfics (1924/03/01).

FIS 127

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1924/07/07-28, Brussel·les

Correspondència del diari *L'indépendance belge* a Isabelle Sandy, sobre la publicació de la novel·la *Andorra*.

FIS 903

2.1.2

Comú de la Massana

1924/12/16, París

Carta del Syndicat Professionnel des Gens de Lettres en resposta a Isabelle Sandy, sobre un arbitratge d'una filmació.

FIS 128

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1925/04/30, París

Carta de la Librairie Plon adreçada a la Sra. Xardel referent a les condicions de la traducció a l'alemany d'*Andorra*, demanades per l'editor Fischer de Berlí.

FIS 509

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1926/02/10, Praga

Carta de l'editorial txeca *Solc a Simacek, Spolecnost S. R.O.*, adreçada a Isabelle Sandy, referent a la publicació en txec de la seva novel·la *Andorra [ou les hommes d'airain]*.

FIS 132

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1926/03/25, París

Carta d'Oscar Osso sobre la possibilitat de portar la novel·la *Llivia ou les coeurs tragiques* al cinema.

FIS 149

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1926/04/06, París

Carta de *La Revue Hebdomadaire* sobre la realització d'una pel·lícula de la novel·la *Llivia*.

FIS 142

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1926/05/10, París

Carta de la Ligue Républicaine Nationale a Isabelle Sandy referent a la realització d'una pel·lícula [de la novel·la *Llivia ou les coeurs tragiques*].

FIS 148

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1926/07/12, París

Carta d'Isabelle Sandy Xardel, en la qual demana una entrevista per tractar d'un projecte de pel·lícula per la seva novel·la *Llivia ou les coeurs tragiques*.

FIS 145

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1926/09/27, París

Carta de René Barbéris sobre la possibilitat de portar al cinema la novel·la *Andorra [ou les hommes d'airain]*.

FIS 144

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1927/07/21, s. l.

Bernard, Raymond

Carta a Isabelle Sandy, en la qual manifesta no poder fer la pel·lícula de la novel·la *Andorra [ou les hommes d'airain]*.

FIS 141

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1927/09/10, Carcassona

Resposta del secretari general de la Fédération des Syndicats d'Initiative Pyrénées-Languedoc-Roussillon a Isabelle Sandy referent a una pel·lícula sobre Andorra.

FIS 140

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1927/12/26 - 1930/01/23, París

Cartes de Jean Camp a [Isabelle Sandy] referents a les diferents adaptacions de la novel·la *Andorra [ou les hommes d'airain]* i a altres projectes.

FIS 152-155

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1928/03/07-14, París

Correspondència entre Isabelle Sandy i el director de *La Vie Catholique* sobre la controvèrsia creada arran de la publicació d'un article d'Henriette Charasson en relació amb la novel·la *Les soutanes vertes*.

FIS 550

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1928/11/17, Praga

Carta de Rizèna Budèlovskà a *L'Illustration*, en la qual demana un exemplar de *Les soutanes vertes* i l'autorització per fer-ne la traducció.

FIS 558

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1929/07/11, París

Bourdel, Maurice

Carta a Isabelle Sandy, referent a la proposta d'adaptació cinematogràfica de la novel·la *Andorra [ou les hommes d'airain]* per part de la societat *Gallia-Film*.

FIS 156

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1930/01-12/15-07, Viena

Correspondència de Martha Zipser a [Isabelle Sandy] relativa a la traducció d'alguna de les seves novel·les curtes i d'alguns contes.

FIS 159

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1930/01-02/24-18, París

Cartes de Gallia Films Production a Isabelle Sandy, sobre l'adaptació cinematogràfica de la novel·la *Andorra [ou les hommes d'airain]*.

FIS 160

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1930/02/17, s. l.

Carta del Sr. Mongolfier de Gallia Films Production referent a l'adaptació cinematogràfica d'*Andorra [ou les hommes d'airain]*.

FIS 164

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1931/08-09/29-14, París

Correspondència d'Elisabeth Thiemann a Isabelle Sandy sobre l'adaptació cinematogràfica de la novel·la *Kaali* amb la col·laboració d'Henri Le Wita.

FIS 39

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1932/01/28-31, París

Correspondència entre Maurice de Canonge i Isabelle Sandy sobre la possible adaptació cinematogràfica de la novel·la *Les soutanes vertes*.

FIS 619

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1932/03-06/11-26, París

Correspondència entre Robert Florigni i Isabelle Sandy, i també Pierre Xardel, referent a l'adaptació cinematogràfica de la novel·la *Les soutanes vertes* i als problemes sorgits, sobretot d'àmbit econòmic, en una primera adaptació teatral de la novel·la.

FIS 621

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1932/06/24 - 1948/04/23, París – Tolosa

Correspondència relativa a l'adaptació cinematogràfica d'altres novel·les d'Isabelle Sandy *Emeraude aux enfers*, presentació de la pel·lícula *Ariège terre de légende* i *L'or noir des Pyrénées*.

FIS 987

2.1.2

Daniela Sirés

1932/07/24, París

Carta de Julien Duvivier a [Isabelle Sandy] en relació amb la possible realització d'una pel·lícula *Andorra*.

FIS 632

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1932/11/01, s. l.

Carta de la Sra. [Cabire] a Isabelle Sandy sobre una possible adaptació cinematogràfica de les novel·les *Llivia* i *Andorre*.

FIS 40

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

[1933], París

Carta d'Isabelle Sandy a un periodista, en què tracta de la seva controvèrsia literària.

FIS 930

2.1.2

Comú de la Massana

1934/01/06, París

Carta de Jean Camp, en resposta a les del Sr. Xardel i Isabelle Sandy, relativa a les acusacions d'engany en relació amb els drets d'autor d'una adaptació teatral de la novel·la *Andorra [ou les hommes d'airain]*.

FIS 200

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1934/02/13, París

Carta del diari *Le Journal* sobre un conte lliurat per Isabelle Sandy.

FIS 652

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1935/02/06, s. l.

Carta d'Isabelle Sandy referent a les propostes econòmiques de la pel·lícula *Andorra* presentades per Maurice Cloche.

FIS 661

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1935/02-08/24-02, París

Correspondència de Maurice Cloche a Isabelle Sandy relativa al projecte de realització de la pel·lícula *Andorra [ou les hommes d'airain]*.

FIS 201

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1935/11/25, s. l.

Carta de L. Denis Valudrane a Isabelle Sandy sobre l'organització d'una exposició.

FIS 672

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1936/04/07, París

Carta del *Petit Echo de la Mode* a Isabelle Sandy referent a la seva novel·la *Le soleil des pauvres*.

FIS 675

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1936/08/08 - 1973/02/17, París – Tolosa

Correspondència diversa relacionada amb l'activitat professional d'Isabelle Sandy.

FIS 979

2.1.2

Daniela Sirés

1937/02/20, París

Carta de Maurice Cloche a Isabelle Sandy sobre la novel·la *Coeurs rouges - col bleu* i la possible adaptació cinematogràfica.

FIS 680

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1937/05/05, París

Carta de la Société des Gens de Lettres de France adreçada a Isabelle Sandy referent als drets d'adaptació cinematogràfica de la seva obra *Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 207

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

Daniela Sirés

1937/05/13 - 1938/03/19, París

Carta adreçada a Maurice Muller-Strauss referent a l'atorgament dels drets d'adaptació cinematogràfica de la novel·la d'Isabelle Sandy *Andorra ou les hommes d'airain*. La segueix una carta –1938– adreçada al Sr. Muller-Strauss sobre el compliment de l'acord anterior.

FIS 224

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1937/05/26, París

Carta de la Librairie Plon en resposta a Isabelle Sandy sobre la publicació de la seva última novel·la, *Le serpent autor du monde*.

FIS 685

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1937/06/14, Belgrad

Carta de la redacció de *Politika* a Isabelle Sandy sobre la traducció de la seva novel·la *Quant les loups ont faim* [en serbi]. Conté la publicació de la traducció.

FIS 686

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1937/09/09 - 1939/12/06, París

Correspondència entre Isabelle Sandy i Georges Robert referent a l'atorgament dels drets d'adaptació cinematogràfica de la novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 225

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1938, Neuilly-sur-Seine

Correspondència de Lévis Mirepoix a Isabelle Sandy referent a l'organització d'una conferència.

FIS 688

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1938/02/05-08, París

Correspondència entre Sylvain Sartre i els cònjuges Isabelle Sandy i Pierre Xardel sobre un recull de la *Terro Santo* i l'adaptació de la *Chanson du Village*—de Pierre Xardel— per al *Pays d'Ercé*.

FIS 691

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1938/05/21, París
Carta d'Isabelle [Sandy] a una amiga en la qual tracta de la situació política i dels seus projectes.

FIS 231

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1938/06/30 - 1941/09/22, París – Lió
Correspondència d'Albéric Cahuet a Isabelle Sandy.

FIS 694

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1939/05/21, Bruun
Carta de Dora Münch a Isabelle Sandy, en la qual l'informa del seu desig de fer la traducció i la publicació posterior del seu conte *L'appel du maître*.

FIS 703

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

[1939/08/24], Michillinda
Carta de Clarissa B. Cooper a Isabelle Sandy sobre la traducció de la novel·la *Le serpent autour du monde*.

FIS 706

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1939/12/01 - 1958/08/13, París
Correspondència relativa als drets de les diferents versions.

FIS 986

2.1.2

Daniela Sirés

1940/02/27, París
Contracte firmat per Isabelle Sandy i la Librairie Plon. Les petits-fils de PlonetNourrit.Imprimeurs-éditeursàParís, enelqualelscedeixelsdrets d'impressió, publicació i venda de la seva obra anomenada *Marie-Anne*.

FIS 712

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

[1941] - 1943/11/02, Tolosa – Foix – París – Saint-Martin-de-Caralp
Recull –fotocòpies– de la correspondència relativa al litigi que enfronta Isabelle Sandy i Émile Couzinet.

FIS 908

2.1.2

Comú de la Massana

1941/01/15-25, Tolosa
Correspondència d'Émile Couzinet a Isabelle Sandy referent a l'adquisició dels drets d'adaptació i edició cinematogràfica de l'obra *Andorra* en versió francesa.

FIS 914

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1941/03/29, Bordeus
Carta de Films Gallia Cineï adreçada a Isabelle Sandy, en la qual li comunica la tramesa d'un monòleg final.

FIS 241

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1941/06/11, Bordeus
Correspondència d'Émile Couzinet a Isabelle Sandy, referent al seu desplaçament a Andorra en relació amb la realització de l'adaptació cinematogràfica de la novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 242

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1942 - 1943/08/03, s. l.
Publicitat sobre la pel·lícula d'Émile Couzinet –*Andorra Les hommes d'airain*– a partir de la novel·la d'Isabelle Sandy, i recull de premsa sobre l'èxit obtingut.

FIS 253

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1942/07-10/22-16, Tolosa – Foix
Fotocòpia d'una carta d'Isabelle Sandy adreçada a Robert Garric referent al projecte d'una representació de la pel·lícula *Andorra [ou les hommes d'airain]* a benefici del *Secours national*. La segueix una carta de felicitació i d'agraïment per l'èxit assolit per la representació.

FIS 246

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1942/07/30, Tolosa
Fotocòpia de la carta d'Émile Couzinet a Isabelle Sandy referent a l'èxit d'*Andorra* i a la possibilitat de dur al cinema altres novel·les seves.

FIS 247

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1942/09/15 - 1958/08/20, París – Vichy – Tolosa – Foix – Bordeus – Saint-Martin-de-Caralp
Recull documental sobre l'afer Isabelle Sandy - Émile Couzinet. Intercanvi de cartes sobre els drets de la novel·la i de l'adaptació cinematogràfica.

FIS 983

2.1.2

Daniela Sirés

1942/09-12/29-09, Tolosa – Marsella
Carta de Gallia-Cineï –agència de Tolosa– adreçada a Isabelle Sandy per confirmar-li algunes diligències que s'han de dur a terme. Carta d'Émile Couzinet –Gallia-Cineï, agència de Marsella– adreçada a Isabelle Sandy referent a qüestions morals i econòmiques relacionades amb l'adaptació de la novel·la *Andorra* al cinema.

FIS 251-252

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1942/10/31, Maubourguet
Resposta de l'escenògraf Jean Bernard-Luc a la carta d'Isabelle Sandy referent a la proposta d'adaptació cinematogràfica de la novel·la *Andorra*.

FIS 249

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1942/11/27, Pàmies
Nota de la *Librairie Louis Narbonne* a Isabelle Sandy sobre la reimpressió de la novel·la *Andorra*.

FIS 934

2.1.2

Comú de la Massana

1943/03/10, Chateauroux
Charlet, Christian
Carta a Isabelle Sandy-Xardel en resposta a la seva carta – 1943/02/28– sobre unes gestions que s’han de dur a terme.

FIS 258

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1943/04/23, París
Faulque de Jonquières, Guy
Carta a Isabelle Sandy sobre unes gestions en relació amb el litigi que aquesta última té amb Émile Couzinet.

FIS 259

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1943/06/21, s. l.
Carta d’Isabelle Sandy-Xardel al Sr. de Jonquières referent al litigi que manté amb el Sr. Couzinet.

FIS 260

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1943/08/05, s. l.
Original i còpia de la carta adreçada a Charles Maurras, director de l’*Action Française*, referent a la publicació d’una crítica de la pel·lícula extreta de la novel·la *Andorra ou les hommes d’airain*.

FIS 741

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1943/08/26, París
Carta d’Émile Couzinet –*Gallia-Cinei*, agència de París– a Isabelle Sandy referent a les circumstàncies relacionades amb el litigi que els enfronta.

FIS 261

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1943/07/30, Aix-les-Bains
Carta de [Luch] Lémonon a Isabelle Sandy referent al litigi que aquesta última manté amb Émile Couzinet.

FIS 262

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1943/07/31, s. l.
Carta d’Isabelle Sandy al Sr. Couzinet referent al litigi que els enfronta.

FIS 263

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1943/08/29, s. l.
Carta d’Isabelle Sandy al director [d’un diari] relativa al litigi que l’enfronta amb el Sr. Couzinet.

FIS 264

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1943/09/07, Bordeus
Carta d’Émile Couzinet a Isabelle Sandy relativa al litigi que els enfronta.

FIS 265

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1943/10/25, s. l.
Carta d’Isabelle Sandy al Sr. Lémonon referent al litigi que l’enfronta amb el Sr. Couzinet.

FIS 266

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1943/12/04, París
Carta de Pierre Isbecque a Isabelle Sandy sobre les diligències a dur a terme en relació amb el litigi que l’enfronta amb el Sr. Couzinet.

FIS 267

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1944/04, Freiburg
Carta de Rudolf Hanch a Isabelle Sandy, en la qual li demana que li allargui el temps del dret de traducció de la novel·la *La simple vie des hommes*.

FIS 745

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1944/04/25 - 1947/04/19, París
Correspondència de l’advocat Roger Danet a Isabelle Sandy sobre l’afer de la societat Burgus-Films.

FIS 747

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1944/09/26, Tolosa
Carta de la nouvelle édition française N.E.F. a Isabelle Sandy sobre la venda de la novel·la *L’homme qui fabriquait de l’or*.

FIS 750

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1944/12/12 - 1945/04/24, París
Correspondència de Jeanne L. Durand de la Librairie Bloud & Gay a Isabelle Sandy referent a noves propostes literàries, a la situació del moment i a temes personals.

FIS 754

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1946/02/25, Saint-Martin-de-Caralp
Carta d'Isabelle Sandy al seu advocat [Lémonon] en la qual li tramet informacions complementàries en relació amb el litigi que l'enfronta a Émile Couzinet.

FIS 270

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1946/10/23, s. l.

Carta de [Luch] Lémonon a Isabelle Sandy relativa al judici relacionat amb el litigi que enfronta aquesta última amb Émile Couzinet.

FIS 274

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1946/11/08, s. l.

Carta d'un advocat a un altre sobre l'afer Isabelle Sandy - Émile Couzinet.

FIS 276

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1948/09/27, París

Contracte firmat per Isabelle Sandy i els editors de Les Éditions Dumas, en el qual els cedeix els drets d'impressió, publicació i venda de la seva obra anomenada *Tempête sur l'amour*.

FIS 760

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1949/01/11, Tolosa

Carta d'Éditions du Hublot a Isabelle Sandy en què li notifiquen el tancament de *Le hublot* i per tant la deslliuren de tot compromís pels treballs que va signar-hi i editar-hi.

FIS 761

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1949/02-05/01-27, París

Correspondència de la Librairie Plon a Isabelle Sandy sobre la publicació de la novel·la *La nouvelle Andorra*.

FIS 283

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1949/03/23, Tolosa

Carta d'Éditions-Imprimerie Dumas a Isabelle Sandy, en la qual li diu on pot trobar les seves obres, atesa la vaga dels obrers, i li notifica que intentarà publicar *Rosamour* per mitjà d'altres companys de professió.

FIS 762

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1949/05/28 - 1953/04/25, Milà

Correspondència de Luisa Santandrea a Isabelle Sandy, en la qual lloa la seva novel·la *Andorra* i tracta de la seva traducció a l'italià.

FIS 284

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1949/06/01, Saint-Martin-de-Caralp

Carta d'Isabelle Sandy al Sr. Dereumaux, Les Films de France, referent a l'adaptació cinematogràfica americana de la novel·la *L'homme et la sauvageonne*.

FIS 763

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1949/07/28 - 1957/09/02, París

Correspondència de l'Association des Auteurs de Films a Isabelle Sandy sobre el dipòsit del manuscrit –escenari– de *La rivière enchantée*.

FIS 286

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1949/10/12, Marcinelle

Contracte signat entre Isabelle Sandy i l'editorial Éditions J. Dupuis, Fils & Cie per a l'edició i traducció de la novel·la *L'homme et la sauvageonne*.

FIS 764

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

Ant. 1949/11/07, París

Carta de Lucien Le Foyer, del Comité d'Organisation du 15e Congrès National de la Paix pour l'Europe et le Monde libres, a Isabelle Sandy sobre la novel·la *Andorra*.

FIS 205

2.1.2

Comú de la Massana

1949/11/22, París

Carta d'Éditions & Imprimerie Dumas a Isabelle Sandy referent al context literari del moment.

FIS 289

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1949/12/12, París

Carta de Georges Lecomte, membre de l'*Académie Française*, a Isabelle Sandy sobre la possible proposta com a participant en el premi literari Jules Davaine.

FIS 290

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1950/01/23, París

Contracte signat entre Isabelle Sandy i la societat *Le livre contemporain* pels drets d'impressió, publicació i venda de l'obra *La guerisseuse*.

FIS 766

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1950/02/23, s. l.

Carta de sor Josefina Colette a Isabelle Sandy sobre l'estudi que està fent, *L'art du romancier chez Isabelle Sandy*.

FIS 768

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1951/07/26 - 1952/03/29, Niça

Correspondència d'Yvan Noë a Isabelle Sandy sobre una possible adaptació cinematogràfica de la novel·la *Andorra*, i també de *Sola, fille du diable*.

FIS 773

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1951/12/13, Le Boulou

Correspondència de Louis Audibert a Isabelle Sandy sobre l'adaptació teatral de la novel·la *La nouvelle Andorra*, atès que la de l'obra *Andorra ou les hommes d'airain* ja està feta.

FIS 906

2.1.2

Comú de la Massana

1956/01/06, Malzéville

Carta mecanografiada d'Isabelle Sandy a uns amics, en què exposa, entre altres reflexions, una idea per al cinema.

FIS 780

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1956/03-04/27-11, París

Correspondència de la Librairie Plon a Isabelle Sandy referent a la reimpressió de la novel·la *Andorra*.

FIS 911

2.1.2

Comú de la Massana

1958/06/10, París

Contracte signat entre Isabelle Sandy i Iberia Films per a una adaptació cinematogràfica, un llargmetratge de la novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 294

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1960/03/25, Perpinyà

Carta del diari L'Indépendant a Isabelle Sandy en què li comunica la decisió de no publicar la seva novel·la *Andorra*.

FIS 797

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1960/05/23, Pàmies

Carta del Sr. Gratelot Lemerchier a Isabelle Sandy sobre la seva obra literària.

FIS 799

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1960/10/27, París

Carta de Jean Nayrou a Isabelle Sandy sobre la inclusió de *Couserans* al títol de l'obra *Comté de Foix*.

FIS 805

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1960/11/24, Tolosa

Carta de René Azam a Isabelle Sandy en la qual li demana una recomanació per poder demanar un allargament de la seva emissió.

FIS 806

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1960/11/30, Tolosa

Carta del delegat artístic de Radiodiffusion Télévision Française, Sr. R. Gardeur, a Isabelle Sandy sobre qüestions laborals.

FIS 807

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1962/12/03 - 1974/07/04, Saint-Martin-de-Caralp

Correspondència d'Isabelle Sandy al Sr. Moulis sobre temes literaris. Tracta també de la reimpressió de *Comté de Foix* i de la seva col·laboració amb Sud Ràdio.

FIS 302

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1963/05/28, París

Carta de la Librairie Plon a Isabelle Sandy en la qual li comunica que la novel·la *La nouvelle Andorra* està esgotada però que no es tornarà a imprimir.

FIS 912

2.1.2

Comú de la Massana

1964/08/25, Bordeus

Carta d'Émile Couzinet –Gallia-Cineï– a Isabelle Sandy sobre la reedició de la pel·lícula *[Andorra]*.

FIS 297

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1965/05/11, Saint-Martin-de-Caralp

Carta d'Isabelle Sandy en la qual mostra la seva estranyesa per la utilització del títol *Andorra* sense que ningú s'hi hagi posat en contacte i demana una compensació.

FIS 812

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1965/09/30, s. l.

Carta d'Isabelle Sandy al director d'Éditions Plon-Nourrit en la qual li exigeix explicacions sobre la venda de la seva novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 941

2.1.2

Comú de la Massana

1967/05/22 - 1972/06/12, Saint-Martin-de-Caralp

Cartes escrites per Isabelle Sandy a col·legues i amics relacionats amb el món literari.

FIS 303

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1967/11, Saint-Martin-de-Caralp
Correspondència d'Isabelle Sandy a Ryton Cazenave sobre la seva nova novel·la.

FIS 300

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

1967/12/24, Sant Julià de Lòria

Escudé Ferrero, Francesc

Carta a Isabelle Sandy referent a la decisió de comprar la novel·la *Andorra* per part de la comissió del Consell General.

FIS 206

2.1.2

Comú de la Massana

1968 - 1969/10, Saint-Martin-de-Caralp

Cartes escrites per Isabelle Sandy a col·legues i amics relacionats amb el món literari.

FIS 301

2.1.2

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), París

Carta d'Isabelle Sandy a un amic en la qual tracta de la natura dels relats radiofònics.

FIS 931

2.1.2.1

Comú de la Massana

1911/02/21, París

Carta de la revista *Le Mois Littéraire* sobre un nou escrit que ha enviat Isabelle Sandy.

FIS 69

2.1.2.1

Jean-Claude Chevalier

1911/12/03, Lió

Carta de Ch. Bastia adreçada a la seva col·laboradora Isabelle Sandy, en la qual li demana el seu parer sobre l'orquestració del conte musical "Joline".

FIS 66

2.1.2.1

Jean-Claude Chevalier

1912/03/04, Tolosa

Carta adreçada a Isabelle Sandy amb observacions crítiques sobre la seva obra publicada *Ève douloureuse*.

FIS 70

2.1.2.1

Jean-Claude Chevalier

1913/06/12, París

Carta del diari *Le Rappel* adreçada a Isabelle Sandy en relació amb les seves col·laboracions.

FIS 320

2.1.2.1

Jean-Claude Chevalier

1922/07/15, Foix

Carta de la Union Thermale & Touristique de l'Ariège adreçada a la senyoreta Fourcade, en la qual se la convida a participar en les Grandes Fêtes du Costume Ariégeois, en qualitat de comtessa de Foix.

FIS 76

2.1.2.1

Jean-Claude Chevalier

1922/11/08, Besançon

Carta de la Maison de l'Agriculture a Isabelle Sandy referent a un eventual projecte per difondre en les poblacions rurals, per mitjà de la premsa, l'amor a la terra, la vinculació al país i el retorn als costums antics.

FIS 466

2.1.2.1

Jean-Claude Chevalier

1924/05/23, París

Carta de *Mode Pratique* adreçada a Isabelle Sandy referent a la publicació d'*Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 124

2.1.2.1

Jean-Claude Chevalier

1936/08/08, París

Carta de l'inspector general a Isabelle Sandy referent a l'aportació d'aquesta última a l'exposició *Ariège-Andorre-Font Romeu*.

FIS 204

2.1.2.1

Comú de la Massana

1937/05/21, Casablanca

Carta del diari *Le Petit Marocain* a Isabelle Sandy sobre la seva col·laboració en relació amb la novel·la *Andorra* així com possibles col·laboracions.

FIS 975

2.1.2.1

Jean-Claude Chevalier

1942/07/27, Vichy

Carta de la *Société d'Informations et d'Editions* a Isabelle Sandy en la qual li demana la seva col·laboració en un diari d'infants —reservat a noies— de creació recent.

FIS 935

2.1.2.1

Comú de la Massana

1947/02/10, Neuilly-sur-Seine

Thévénat, Jean

Carta a Isabelle Sandy sobre una possible col·laboració en un projecte radiofònic.

FIS 929

2.1.2.1

Comú de la Massana

1951/08/16 - 1973/12/03, Tolosa

Correspondència del diari francès *La Dépêche du Midi* a Isabelle Sandy relativa a la col·laboració literària que mantenen.

FIS 782

2.1.2.1

Jean-Claude Chevalier

1955/10-11/14-17, Nancy
Correspondència de Robert Blum-West a Isabelle Sandy sobre la seva participació en les seves emissions.

FIS 926

2.1.2.1

Comú de la Massana

1959/06/16-23, Arques – Saint-Martin-de-Caralp
Correspondència entre Dédat Roché, director de Cahiers d'Études Cathares, i Isabelle Sandy sobre l'obra *Esclarmonde de Foix*.

FIS 910

2.1.2.1

Comú de la Massana

1973/02/17, Tolosa
Fotocòpia de la carta de Max Leclerc a Isabelle Sandy referent a la realització conjunta d'un projecte radiofònic.

FIS 948

2.1.2.1

Comú de la Massana

1973/03/09, París
Fotocòpia de la carta de Jean-Pierre Angremy a Isabelle Sandy referent a la realització d'un projecte radiofònic.

FIS 949

2.1.2.1

Comú de la Massana

1913/08/23 - 1914/07/29, París
Correspondència del diari *Le Rappel* a Isabelle Sandy en relació amb el pagament de les seves col·laboracions.

FIS 321

2.1.3

Jean-Claude Chevalier

1927/05/31 - 1930/10/29, París
Relacions de comptes de venda d'obres d'Isabelle Sandy fetes per Plon-Nourrit et Cie –Librairie Plon–, des del 25 de juliol de 1925 fins a l'1 d'octubre de 1930.

FIS 147

2.1.3

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1939/01/24, París
Pressupost de la impressió de la novel·la *Nuits andorranes*, tramès per Éditions Édouard Fornells i adreçat al matrimoni Xardel.

FIS 232

2.1.3

Jean-Claude Chevalier

1939/03/17, París
Notificació de la Librairie Plon a Isabelle Sandy del lliurament d'un xec en concepte de drets de la novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 701

2.1.3

Jean-Claude Chevalier

1941/07/25 - 1957, París
Gestió de la difusió i drets legals de l'adaptació cinematogràfica de la novel·la d'Isabelle Sandy.

FIS 982

2.1.3

Daniela Sirés

1948/09/06 - 1955/12, París
Relacions de comptes –repartiment–, fetes per la Société des Auteurs & Compositeurs Dramatiques a nom d'Isabelle Sandy.

FIS 946

2.1.3

Comú de la Massana

1952/04 - 1954/04, París
Relacions de comptes –repartiment– fetes per la Société des Auteurs, Compositeurs et Éditeurs de Musique a nom d'Isabelle Fourcade.

FIS 775

2.1.3

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1953/06/16 - 1955/11/25, París
Relacions de comptes –repartiment–, fetes per la Société des Gens de Lettres a nom d'Isabelle Sandy, dels drets radiofònics.

FIS 947

2.1.3

Comú de la Massana

1960/07/01 - 1961/11, París
Relacions de comptes d'Isabelle Sandy sobre drets de difusió.

FIS 296

2.1.3

Jean-Claude Chevalier

Ant. 1926, s. I.
Croquis del territori de Llivia a escala 1/20000.

FIS 216

2.2

Jean-Claude Chevalier

[1930], s. I.
Sandy, Isabelle
Le Comte de Pulaski - [Maîtrise] commentée par Isabelle Sandy a Mme Blanchet: original mecanografiat i incomplet.

FIS 12

2.2

Jean-Claude Chevalier

Post. 1943/02/03, s. I.
Dossier *Andorra*, queixes de lectors i amics.

FIS 256

2.2

Jean-Claude Chevalier

1960/05/18, Lieja
Resposta de la Maison d'Édition Imprimerie Georges Thone a Charles d'Arneville, en relació amb la recuperació dels clixés de la publicació de la novel·la *Comté de Foix*.

FIS 798

2.2

Jean-Claude Chevalier

1960/06/15, Pàmies
Correspondència del Collège de Jeunes Filles de Pamiers a Isabelle Sandy, pel que fa a presidir la distribució de premis.

FIS 800

2.2

Jean-Claude Chevalier

1960/06/25, Les Soupis
Fragment d'una carta a Isabelle Sandy en relació amb la seva poesia.

FIS 801

2.2

Jean-Claude Chevalier

[1960/09/05], Tolosa
Carta de la biblioteca municipal de Tolosa a Isabelle Sandy, sobre la recerca de l'obra *Blanquerna* de Ramon Llull.

FIS 802

2.2

Jean-Claude Chevalier

1965 - 1972/01/07, Saint-Martin-de-Caralp
Correspondència d'Isabelle Sandy a un amic capellà en la qual tracta temes literaris, la reedició d'*Andorra* i la publicació de *Le Croque-Lunes*.

FIS 814

2.2

Jean-Claude Chevalier

[1923], París
Original mecanografiat de l'obra de teatre *Corneille*.

FIS 34

2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1923 - 1949, Andorra
Fotocòpia d'un arbre genealògic: la saga Xiriball —*Le regionalisme dans l'oeuvre d'Isabelle Sandy. Le modèle andorran*.

FIS 25

2.2.1

Jean-Claude Chevalier

1912, s. l.
Partitura *Le chant des ariégeois*. Poesia d'Isabelle Sandy i música de Lucien Rives.

FIS 71

2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1916 - 1917, s. l.
Traducció d'un relat d'Isabelle Sandy: *La aventura de Patricio Marfaing*.

FIS 330

2.2.2

Jean-Claude Chevalier

192. - 1941/12/16, Tolosa
Guió i carta sobre la realització de l'adaptació cinematogràfica de la novel·la d'Isabelle Sandy *Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 978

2.2.2

Daniela Sirés

1922/03/09, s. l.

Traducció publicada d'un conte d'Isabelle Sandy: *Haar Liefde*.

FIS 456

2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1922/03/23, s. l.

Traducció publicada d'un conte d'Isabelle Sandy: *De maaier op den heuveltop*.

FIS 457

2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1922/08/22, s. l.

Traducció publicada d'un conte d'Isabelle Sandy: *De sfinx*.

FIS 462

2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1923 - 1931/09/10, s. l.

Original i còpia mecanografiats de la composició escènica de *L'épouvante*.

FIS 35

2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1926, Boston

Minner Thompson, Charles

Fragment "The shot" de *Wild heart* [traducció a l'anglès de *Llivia ou Les coeurs tragiques* —Isabelle Sandy], publicada per Houghton Mifflin Company.

FIS 26

2.2.2

Jean-Claude Chevalier

1934, s. l.

Adaptació teatral de la novel·la *Les soutanes vertes*. Conté l'adaptació, el repartiment en actes, l'autorització d'adaptació a favor de Guy d'Abzac i Robert Florigni —1930/07/24— i un recull de premsa sobre la representació de l'adaptació feta per Maurice Derennes.

FIS 199

2.2.2

Jean-Claude Chevalier

[1937], París

Maquetes dels projectes per a l'organització del centre de recepció: L'Accueil de Paris et des Provinces, a càrrec de la Société des Gens de Lettres.

FIS 961

2.2.2

Comú de la Massana

Jean-Claude Chevalier

Ant. 1940, s. I.

Composició escènica de la novel·la *Andorra [ou les hommes d'airain]* d'Isabelle Sandy.

FIS 234

2.2.2

Jean-Claude Chevalier

Ant. 1941, s. I.

Composició escènica de la novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 236

2.2.2

Jean-Claude Chevalier

[1968 - 1972], s. I.

Relació d'Isabelle Sandy amb Sud Radio. Conté l'escaleta de programes així com els textos-guio de l'escriptora.

FIS 985

2.2.2

Daniela Sirés

s. d. (s. XX) - 1967/12/24, s. I.

Articles sobre Isabelle Sandy: "Romancières d'aujourd'hui Isabelle Sandy", "Un quart d'heure avec Isabelle Sandy" -1946- i "Isabelle Sandy: le régionalisme constructif. Trente ans après, elle réédite son célèbre ouvrage <Andorra ou les hommes d'airain>" -1967-.

FIS 964

2.2.3

Comú de la Massana

1911/10/31 - 1939/03/19, París

Articles de premsa referents al primer recull de poemes d'Isabelle Sandy -Mlle-, *L'Ève douloureuse*.

FIS 68

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1917/11/30 - 1920/03/15, s. I.

Recull de premsa referent a la primera novel·la d'Isabelle Sandy, *Chantal Daunoy*.

FIS 72

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1920/02-11/20-04, s. I.

Recull de premsa referent a la novel·la *La descente de croix*, d'Isabelle Sandy.

FIS 368

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1921/04/14 - 1922/01, s. I.

Recull de premsa relatiu a la publicació de l'obra *Dans la ronde des faunes*, d'Isabelle Sandy.

FIS 74

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1922/06/17 - 1923/01/30, s. I.

Recull de premsa referent a la novel·la d'Isabelle Sandy *L'heure folle*.

FIS 461

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1922/09/10-12, Foix

Articles de premsa que descriuen "La Fête du Costume Ariégeois", en la qual va participar Isabelle Sandy en qualitat de reina del país de Foix. També és l'autora d'un dels articles.

FIS 77

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1922/09/18, s. I.

Article de premsa referent a un article del *Mercure de France* sobre el sisè centenari de l'Académie des Jeux Floraux, en el qual s'esmenta Isabelle Sandy.

FIS 464

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1922/09/24, París

Article de premsa "Les écrivains doivent-ils faire un autre 'métier'". Une enquête littéraire", en el qual es tracta, entre altres temes, d'Isabelle Sandy.

FIS 465

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1923 - 1931/09, s. I.

Articles de premsa referents a l'obra d'Isabelle Sandy, i més concretament a la novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*.

FIS 105

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1923/11/04, París

Diari La IVe République, núm. 199, en el qual apareixen un poema *Les Oubliés* d'Isabelle Sandy i una referència a la seva novel·la *Andorra, ou les hommes d'airain*.

FIS 480

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1923/12/22-25, s. I.

Tery, Simone

Dos articles de premsa, "Visite à Isabelle Sandy" i "Foix. Chez Isabelle Sandy", descripció intel·lectual i física de l'escriptora, i entrevista.

FIS 106

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1924/02/24, París

Article "Un poète inconnu" d'Henry Bordeaux, publicat a *Le Gaulois*.

FIS 488

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1924/05-07/15, s. I.

Recull de premsa referent al recull de poemes d'Isabelle Sandy *Sauvageries*. Conté fragments del recull.

FIS 490

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1924/10/06, s. l.
Baussan, Charles
Article de premsa sobre l'obra d'Isabelle Sandy *Les vieux nids*.

FIS 500

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1925 - 1926/09/30, París
Recull de premsa referent a la novel·la d'Isabelle Sandy *L'homme et la sauvageonne*.

FIS 504

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1925/03/08, s. l.
Ferry de Pigny, Laure
Article "Isabelle Sandy. Un des beaux noms de notre littérature - Ariégeoise, Isabelle Sandy a su conquérir le grand Paris, si loin des Pyrénées superbes".

FIS 507

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1926/04-11/30, París
Recull de premsa relatiu a la novel·la *Llivia ou les coeurs tragiques*.

FIS 521

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1927 - 1928/02/21, París
Recull de premsa referent a la novel·la d'Isabelle Sandy *Les soutanes vertes*.

FIS 534

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1927/06/12, Pau
Pélissier, Jean
Article de premsa "Une romancière pyrénéenne: Isabelle Sandy".

FIS 538

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1927/11/12 - 1928/08/25, Perpinyà - París
Recull de premsa sobre dues novel·les d'Isabelle Sandy: *La ronde invisible* i *Les soutanes vertes*.

FIS 542

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

Ant. 1928/02/28, París
Full informatiu i menú del *Banquet annuel* sota la presidència d'Isabelle Sandy, i celebrat a l'hotel Lutetia.

FIS 150

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1928/02/25, s. l.
Publicitat de *La nouvelle revue des jeunes*, en la qual apareix *Voyage en Andorre* d'Isabelle Sandy.

FIS 547

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1928/03/20, París
Publicitat de la conferència, al *Cercle d'Études "Démain"*, sobre tres escriptors, entre els quals hi ha Isabelle Sandy.

FIS 549

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

[1928/05/19], s. l.
Article de premsa de Jeanne Gaignière sobre la figura d'Isabelle Sandy, poeta, novel·lista i periodista.

FIS 146

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1928/08/12-19, Pau
Renoux-Barés, E.
Article de premsa "Une romancière pyrénéenne: Isabelle Sandy".

FIS 553

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1929 - 1929/10, s. l.
Recull de premsa sobre la novel·la d'Isabelle Sandy *Le dieu noir*.

FIS 560

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1929/07/14, París
Raynal, Marie-Aline
Article publicat a *La Revue Française* sobre Isabelle Sandy, titulat "La sauvage Isabelle Sandy".

FIS 158

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1929/11 - 1944/07/29, Lavelanet - París - Marsella
Recull de premsa referent a l'obra d'Isabelle Sandy *La simple vie des hommes*.

FIS 568

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1930 - 1932/03, s. l.
Recull de premsa sobre l'obra d'Isabelle Sandy *Kaali*.

FIS 572

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1930/03-04 - 1932/02/09, París
Recull de premsa sobre l'activitat de la Société des Gens de Lettres: renovació del comitè del qual Isabelle Sandy és membre, reunions, recepcions i altres.

FIS 161

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1930/12/12, s. l.
Pinto, Alfredo
Article de premsa "Impressoes", sobre l'obra d'Isabelle Sandy.

FIS 595

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1931 - 1933/06, s. l.

Recull de premsa sobre l'obra d'Isabelle Sandy *Un homme à la mer*. Conté la reproducció de la novel·la en episodis, feta per la revista *La mode française*.

FIS 616

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1931/01-12, París – Perpinyà

Recull de premsa referent a la novel·la d'Isabelle Sandy *La vierge au collier*.

FIS 23

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1931/05-09/20, París

Dossier –correspondència i recull de premsa– referent al nomenament de la Sra. Xardel –dita Sandy, nascuda Fourcade (Dieudonnée, Marie, Isabelle)– com a *Chevalier de l'Ordre national de la Légion d'honneur*.

FIS 165

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1932/04/15 - 1935/10/12, París

Revue des Lectures en la qual apareix un article de Louis Bethleem, "La presse de sang", en el qual tracta de l'article d'Isabelle Sandy "Le reportage rouge", publicat a *Les nouvelles littéraires*. Conté articles de premsa posteriors.

FIS 623

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1932/05/11 - [1945], París – Tolosa

Recull de premsa sobre la novel·la d'Isabelle Sandy *L'homme qui fabriquait de l'or*.

FIS 626

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1932/06/10, París

Delamare, Georges

Comentari radiofònic *Propos en l'air* en el diari parlat de la Tour Eiffel, relacionat amb el darrer llibre d'Isabelle Sandy: *Un homme à la mer*.

FIS 190

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1932/07/09, París

Text mecanografiat de la conferència radiofònica: *Deux romans sur l'inquiétude humaine et la poursuite du bonheur* referent a les novel·les d'Isabelle Sandy: *Un homme à la mer* i *L'homme qui fabriquait de l'or*.

FIS 928

2.2.3

Comú de la Massana

[1933], Foix

Article de premsa de G. R. al diari *L'avenir de l'Ariège*, amb el títol "Une distinction méritée", referent al nomenament d'Isabelle Sandy com a Chevalier de l'Ordre national de la Légion d'Honneur.

FIS 191

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1933/04/21-24, s. l.

Articles de premsa sobre la conferència pronunciada per Isabelle Sandy "*La littérature sans âme*".

FIS 641

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1933/08/23-26, París

Fotocòpia de la publicació d'una part de la conferència radiofònica sobre Isabelle Sandy, pronunciada per Louis Palauqui –17/11/ [1932]– a l'estació de TSF Bordeus-Lafayette.

FIS 218

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1934 - 1935/08/05, s. l.

Recull de premsa sobre la novel·la d'Isabelle Sandy *Le Comté de Foix –Gens et Pays de chez nous–*, que va obtenir el premi Grand Prix de Prose Fabien-Artigue –1935– atorgat per l'*Académie des Jeux Floraux de Toulouse*.

FIS 483

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1935 - 1935/07/19, París

Recull de premsa sobre la novel·la d'Isabelle Sandy *La soutane sanglante*.

FIS 658

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1935/01/23, s. l.

Revista *Jeunes filles*, en la qual es publica una entrevista de H. Willette, *Chez Isabelle Sandy*.

FIS 660

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1936, s. l.

Géraldine

Article de premsa: "Isabelle Sandy et le roman moderne", referent a l'entrevista feta a Isabelle Sandy sobre la publicació a *L'Illustration* de la seva novel·la *Quand les loups ont faim*.

FIS 674

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1936/11, París

Article de premsa referent a la nova novel·la d'Isabelle Sandy, *La petite fille au fantôme*.

FIS 679

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1937/05-12/22-12, Tolosa – París – Bordeus
Recull de premsa sobre la novel·la d'Isabelle Sandy *Quand les loups ont faim*.

FIS 684

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1938/05/20, París

Revista de *Radio Liberté* –núm. 83– en la qual surt publicat l'article "Andorra drame de Jean Camp d'après le roman d'Isabelle Sandy".

FIS 230

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1938/07, s. l.

Vignon, Marie-Louise

Article de premsa sobre la novel·la d'Isabelle Sandy *L'enchantement*.

FIS 695

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1938/07/06 - 1940/12/28, s. l.

Recull de premsa sobre la novel·la d'Isabelle Sandy *Le serpent autour du monde*.

FIS 696

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1939/04 - 1940/06, s. l.

Recull de premsa sobre la novel·la d'Isabelle Sandy *Marie-Anne ou le bonheur conjugal –l'amitié conjugale*.

FIS 708

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1941 - 1947/01/11, Tolosa-París

Crítica a l'estrena de la pel·lícula *Andorra ou les hommes d'airain: scénario d'Emile Couzinet d'après le roman d'Isabelle Sandy*, mecanoscrits, premsa i correspondència.

FIS 980

2.2.3

Daniela Sirés

1941/03/23-28, s. l.

Recull de premsa referent a la novel·la *Emeraude aux enfers*, d'Isabelle Sandy.

FIS 727

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1941/07/28, París

Articles de premsa sobre la projecció de la pel·lícula *Andorra ou les hommes d'airain*, adaptació de la novel·la d'Isabelle Sandy.

FIS 243

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1941/08 - 1942/12/26, París

Revista *Vedettes* –núm. 46, 47, 52, 53, 67, 74, 94 i 108–, en la qual es troba informació sobre la pel·lícula *Andorra ou les hommes d'airain* –núm. 52– i sobre l'actualitat artística.

FIS 244 (1-8)

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1941/10/17 - 1943/01/29, s. l.

Revista *Ciné-mondial* –núm. 11, 18 56, 58, 61, 63 i 74–, en la qual apareix informació sobre la pel·lícula *Andorra ou les hommes d'airain* –núm. 56.

FIS 250 (1-8)

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1942/10/15-18, Foix

Article de premsa referent a la projecció de la pel·lícula *Andorra ou les hommes d'airain* a Foix, amb l'assistència d'Isabelle Sandy.

FIS 254

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

Ant. 1945/01, s. l.

Recull de premsa sobre la novel·la d'Isabelle Sandy *Sang et or*.

FIS 900

2.2.3

Comú de la Massana

1946/03/07, s. l.

Article de premsa sobre la novel·la d'Isabelle Sandy *Printemps de feu*. Conté tres articles més sobre altres obres de l'escriptora.

FIS 756

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1947/07/09 - 1948/09/06, s. l.

Programació de ràdio editada en premsa, en la qual apareix la difusió d'*Andorra*, d'Isabelle Sandy.

FIS 281

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1948 - 1948/10/25, s. l.

Recull sobre la producció documental de la societat cinematogràfica de Tolosa Les Films Capitole: *L'or noir des Pyrénées i L'Ariège terre de légendes*, d'Isabelle Sandy. Conté la invitació per a la Sra. Xardel a la *Gala Cinématographique* (1948/03/22).

FIS 280

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1948/09/06, s. l.

Sée, Edmond

Article de premsa: "À propos d'Andorra. Isabelle Sandy et le roman 'régionaliste'".

FIS 282

2.2.3

Jean-Claude Chevalier

1949, Tolosa
Recull de premsa sobre la novel·la d'Isabelle Sandy *La nouvelle Andorra*.
FIS 927
2.2.3
Comú de la Massana

1953, París
Recull de premsa sobre la novel·la d'Isabelle Sandy *Refuser la mort*.
FIS 901
2.2.3
Comú de la Massana

1958/04/09, Baiona
Article de premsa sobre la conferència a càrrec d'Isabelle Sandy
"Le pays de Foix et les vallées d'Andorre".
FIS 920
2.2.3
Comú de la Massana

1960/01/10, Luchon
Article de premsa sobre la novel·la d'Isabelle Sandy *Je n'ai pas vu Dieu*,
publicat a *Le Petit Commingeois*.
FIS 793
2.2.3
Jean-Claude Chevalier

1960/05/30, s. l.
Moulis, Adelin
Article sobre Isabelle Sandy "Nobles figures de chez nous: Isabelle
Sandy, chantre de notre belle Ariège".
FIS 917
2.2.3
Comú de la Massana

1974 - 1975, s. l.
Escrits sobre Isabelle Sandy: *Une romancière du XXe siècle Isabelle
Sandy, Isabelle Sandy, ariègeoise exemplaire* i discurs *Devant la
tombe d'Isabelle Sandy*.
FIS 821
2.2.3
Jean-Claude Chevalier

1974/01/31, s. l.
Carta de sor Gabrielle Mogé—Josephine Colette Mogé— a Jean-Claude
Chevalier sobre la tesi que va fer, *L'art du roman chez Isabelle Sandy*.
FIS 817
2.2.3
Jean-Claude Chevalier

Ant. 2013/03/06, Madrid
Invitació a la projecció de la pel·lícula *Andorra ou les hommes d'airain*.
FIS 307
2.2.3
Jean-Claude Chevalier

1921/04/28 - 1925/10/06, s. l.
Recull de premsa referent al premi atorgat a Isabelle Sandy: Prix
national des lettres de 1921: Lauréate du *Prix National de Poésie*,
més comunament anomenada Bourse de voyage littéraire, atorgat a
la novel·la *Dans la ronde des faunes*.
FIS 73
2.2.4
Jean-Claude Chevalier

1923/10/16, Nancy
Carta adreçada al director de *Nouvelles Littéraires*, Maurice Martin
du Gard, sobre l'obra d'Isabelle Sandy *Andorra* i la possibilitat
d'atorgar-li un premi.
FIS 937
2.2.4
Comú de la Massana

1956/06/30, Pàmies
Article de premsa sobre el premi concedit a Isabelle Sandy: "Le Grand
Prix Régionaliste des Gens de Lettres".
FIS 781
2.2.4
Jean-Claude Chevalier

1959, s. l.
Dossier sobre l'atorgament a Isabelle Sandy del premi Maurice
Rollinat pel seu recull de poemes *Angoisse*. Conté un informe,
incomplet, de M. Guy Vanhor.
FIS 938
2.2.4
Comú de la Massana

1965/08/12, Barcelona
Dossier sobre l'homenatge d'Andorra a Isabelle Sandy. Conté el
fragment del *Glossari*. Missatge dedicat a Isabelle Sandy que fou
difós per la Ràdio de les Valls set anys abans.
FIS 815
2.2.4
Jean-Claude Chevalier
Comú de la Massana

1965/08/18, Saint-Martin-de-Caralp
Carta d'Isabelle Sandy a una amiga, en què tracta, entre altres
temes, de l'èxit de la novel·la *Marie-Jeanne* i de l'homenatge que li
ha brindat Andorra.
FIS 969
2.2.4
Jean-Claude Chevalier

1968/08-09/31-04, Barcelona
Articles de premsa sobre la visita a Andorra d'Isabelle Sandy,
complimentada pel síndic general i un grup d'amics.
FIS 936
2.2.4
Comú de la Massana
Jean-Claude Chevalier

1969/05-10/09-06, s. l.
Carta de Fontbernat a Isabelle Sandy. La segueix la relació de les
diverses emissions de Josep Fontbernat en el *Glossari andorrà* en
relació amb Isabelle Sandy.
FIS 984
2.2.4
Daniela Sirés

1995/11/23, Lavelanet
"Le Musée Montferrier. Espace Isabelle Sandy": article de premsa,
full informatiu i entrada.
FIS 965
2.2.4
Comú de la Massana

3. Obra de creació

s. d. (s. XX) - 1943/03, s. l.

Recull d'escrits —signats i no signats per Isabelle Sandy—: poemes, contes, novel·les curtes, articles, etc.

FIS 909

3

Comú de la Massana

s. d. (s. XIX - s. XX), Malzéville

Sandy, Isabelle

Original mecanografiat de la novel·la *Le miroir aux fantômes*. Conté anotacions i correccions.

FIS 7

3.1

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), Malzéville

Sandy, Isabelle

Original mecanografiat de la novel·la *Marella*. Conté correccions a mà.

FIS 17

3.1

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), París

Sandy, Isabelle

Manuscrit original de la novel·la *Le triomphe de la vie*.

FIS 27

3.1

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), s. l.

Sandy, Isabelle

Novel·la inèdita publicada, *Un amour sous la tempête*.

FIS 33

3.1

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), s. l.

Sandy, Isabelle

Novel·la fulletonesca *Andorra ou les hommes d'airain*, publicada a la *Croix de l'est*.

FIS 890

3.1

Comú de la Massana

s. d. (s. XX), s. l.

Sandy, Isabelle

Original mecanografiat de la novel·la *Tempête sur l'amour d'après Andorra*. Conté anotacions a mà.

FIS 893

3.1

Comú de la Massana

1909/09/13-24, Tolosa

Sandy, Isabelle

Novel·la per entregues *L'impossible amour*, publicada a *Le Télégramme*.

FIS 311

3.1

Jean-Claude Chevalier

1915 - 1916, Còs

Sandy, Isabelle

Original mecanografiat —incomplet— de la novel·la moderna *Vestales, l'amour - la mort*. Conté nombroses correccions fetes a mà.

FIS 21

3.1

Jean-Claude Chevalier

1917, París

Manuscrit original de la novel·la *Chantal Daunoy* d'Isabelle Sandy.

FIS 332

3.1

Jean-Claude Chevalier

1921, Còs

Sandy, Isabelle

Original inèdit mecanografiat de l'obra *La dryade*.

FIS 426

3.1

Jean-Claude Chevalier

1921/04 - 1922, Andorra la Vella - París

Sandy, Isabelle

Original mecanografiat d'*Andorra ou les hommes d'airain* amb anotacions i correccions fetes per l'autora.

FIS 2

3.1

Jean-Claude Chevalier

[1922/07/22], s. l.

Sandy, Isabelle

Manuscrit —4 llibretes— de la novel·la *Andorra ou les hommes d'airain* —primer esbós.

FIS 822

3.1

Comú de la Massana

1922/09/30, s. l.

Sandy, Isabelle

Manuscrit original —complet— d'*Andorra ou les hommes d'airain*. Conté una relació de correccions.

FIS 1

3.1

Jean-Claude Chevalier

Ant. 1923, Malzéville

Sandy, Isabelle

Exemplar mecanografiat de la novel·la *L'heure folle*. Conté correccions.

FIS 10

3.1

Jean-Claude Chevalier

1923 - 1929, París

Sandy, Isabelle

Publicació del recull recopilatori de les tres novel·les: *Andorra ou les hommes d'airain* —1923—, *Les soutanes vertes* —1927— i *Le dieu noir* —1929.

FIS 5

3.1

Jean-Claude Chevalier

1923, s. l.
Novel·la *Andorra ou les hommes d'airain*; proves dactilogràfiques i correccions.

FIS 3

3.1

Jean-Claude Chevalier

1923, París
Sandy, Isabelle
Novel·la per entregues *L'homme défiguré* publicada al diari *Ève*.

FIS 469

3.1

Jean-Claude Chevalier

1923/04-10, París
Sandy, Isabelle
Tiratge de l'última maqueta de l'obra *Andorra ou les hommes d'airain*, amb paràgrafs suprimits i correccions.

FIS 4

3.1

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1923/09/08-15, París
Sandy, Isabelle
Andorra ou les hommes d'airain, Roman III i Andorra ou les hommes d'airain, Roman IV; parts publicades a *La Petite Illustration*.

FIS 102; 482

3.1

Jean-Claude Chevalier

1924/10/06-17, París
Sandy, Isabelle
Novel·la per entregues *L'ascension*, publicada a *Feuilleton de L'Écho de Paris*.

FIS 499

3.1

Jean-Claude Chevalier

1925 - 1932/09/03, París
Sandy, Isabelle
Novel·la *L'homme et la sauvageonne*. Obra completa publicada a *Les Cahiers Illustrés*, núm. 17.

FIS 503

3.1

Jean-Claude Chevalier

1927/07/07, París
Novel·la per entregues *La ronde invisible*, publicada a *Paris-Matinal*.

FIS 539

3.1

Jean-Claude Chevalier

1927/11/04, París
Sandy, Isabelle
Novel·la fulletonesca *L'enfant perdu*, publicada a *Feuilleton du Petit Journal*.

FIS 541

3.1

Jean-Claude Chevalier

1928/12/01, s. l.
[Sandy, Isabelle]
Manuscrit original incomplet de la novel·la *Kaali*.

FIS 559

3.1

Jean-Claude Chevalier

1930, s. l.
[Sandy, Isabelle]
Original mecanografiat inèdit de l'obra [*Le Comte de Pulaski*].

FIS 571

3.1

Jean-Claude Chevalier

1931/02-03/17-16, Tolosa
Sandy, Isabelle
Novel·la per entregues *La vierge au collier*, publicada al *Journal*, del núm. 1 al 28, precedida per la carta de Pierre Xardel al Sr. Bourdel en relació amb aquesta publicació.

FIS 22

3.1

Jean-Claude Chevalier

[1932], s. l.
Sandy, Isabelle
Original mecanografiat de la novel·la *L'homme qui fabriquait de l'or*. Conté nombroses correccions fetes en diferents moments.

FIS 11

3.1

Jean-Claude Chevalier

[1934 - 1935], s. l.
Sandy, Isabelle
Original mecanografiat de la novel·la *Le Comté de Foix*. Conté correccions i anotacions a mà.

FIS 203

3.1

Comú de la Massana

1934, Malzéville
Sandy, Isabelle
Còpia i original de la novel·la mecanografiada *L'abbé Gervais, père de famille*. Contenen anotacions i correccions, fetes a mà.

FIS 8; 19

3.1

Jean-Claude Chevalier

1937/08 - 1938, Saint-Martin-de-Caralp
Sandy, Isabelle
Novel·la *L'enchantement*. Es compon d'una part mecanografiada i l'altra publicada, amb anotacions a mà.

FIS 689

3.1

Jean-Claude Chevalier

[1938], s. l.
Sandy, Isabelle
Original mecanografiat de la novel·la *Trois nuits andorranes*.

FIS 895

3.1

Comú de la Massana

1939, París
Sandy, Isabelle
Original mecanografiat de la novel·la *Le soleil des pauvres*.

FIS 698

3.1

Jean-Claude Chevalier

1939/08/01-31, París
Sandy, Isabelle
Novel·la per entregues *Marie-Anne*, publicada al *Journal*, núm. 1-2, 4-24 i 26-31.

FIS 705

3.1

Jean-Claude Chevalier

1940/11, Colomièrs
Marsal, J. G.
Fotocòpia de la novel·la publicada *Andorine*.

FIS 722

3.1

Jean-Claude Chevalier

1942/03/30, s. l.
Sandy, Isabelle
Manuscrit original de la novel·la *Or-Luz*.

FIS 29

3.1

Jean-Claude Chevalier

1942/11/19, s. l.
Sandy, Isabelle
Novel·la fulletonesca *Andorra ou les hommes d'airain* incompleta.

FIS 739

3.1

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1947/08-11/10-09, París
Revista *Le Petit Écho de la Mode* –núm. 32, 45– en la qual apareix publicada la novel·la d'Isabelle Sandy *Le rossignol de l'ombre*.

FIS 757 (1-2)

3.1

Jean-Claude Chevalier

Ant. 1948/09/11, s. l.
[Sandy, Isabelle]
Manuscrit original –primer esborrany– de les novel·les *Tempête sur l'amour* i *La nouvelle Andorra*.

FIS 896

3.1

Comú de la Massana

[Post. 1949], s. l.
Sandy, Isabelle
Novel·la fulletonesca *La nouvelle Andorra* publicada a *Quarante-quatre*.

FIS 894

3.1

Comú de la Massana

1950/01-02/30-24, s. l.
Sandy, Isabelle
Novel·la fulletonesca *La maison des femmes seules*, publicada a *La libre Belgique*, del núm. 2 al 29.

FIS 767

3.1

Jean-Claude Chevalier

1950/04 – 1952, s. l.
Sandy, Isabelle
Original mecanografiat de la novel·la *L'ange et le chauve-souris*.
Conté nombroses correccions.

FIS 28

3.1

Jean-Claude Chevalier

1950/11/26, Bèlgica
Revista *Les Bonnes Soirées* –núm. 1503– en la qual apareix publicada la novel·la d'Isabelle Sandy *La maison des femmes seules*.

FIS 771

3.1

Jean-Claude Chevalier

1951/12/06, Tolosa
Novel·la per entregues *Sola, fille du diable*, publicada a *La Dépêche du Midi*, del núm. 1 al 41. Conté anunci de la publicació i pròleg.

FIS 36

3.1

Jean-Claude Chevalier

1952, s. l.
Sandy, Isabelle
Original mecanografiat –incomplet– de la novel·la *Notre Dame des Pyrénées*.

FIS 774

3.1

Jean-Claude Chevalier

1953/05-06/12-24, Tolosa
Sandy, Isabelle
Novel·la fulletonesca *Tempête sur l'amour*, publicada a *La Dépêche du Midi*, del núm. 1 al 36.

FIS 15

3.1

Jean-Claude Chevalier

1955/03-04/11-12, Tolosa
Sandy, Isabelle
Novel·la fulletonesca *Trencabel Pyrénéen*, publicada a *La Dépêche du Midi*, del núm. 3 al 29.

FIS 14

3.1

Jean-Claude Chevalier

[1959/07], Nancy
Sandy, Isabelle
Novel·la fulletonesca *Andorra ou les hommes d'airain* –incompleta–, publicada al *Journal de Nancy*.

FIS 891

3.1

Comú de la Massana

Jean-Claude Chevalier

1969, Saint-Martin-de-Caralp
Sandy, Isabelle
Text mecanografiat de la novel·la *Les Croque-Lunes. Mémoires d'un grand duc*.

FIS 818

3.1

Jean-Claude Chevalier

1974, s. l.
Sandy, Isabelle
Novel·la fulletonesca *Montségur et la colombe*, publicada a *La Dépêche du Midi*. Núm. 1-10.

FIS 820

3.1

Jean-Claude Chevalier

1906/01 - 1916/11, s. l.
Recull d'escrits *Pensées et fragments de nouvelles*.

FIS 899

3.1.1

Comú de la Massana

1925/12/03, París
Sandy, Isabelle
Novel·la curta *Les deux gardes*, publicada a *Candide*.

FIS 516

3.1.1

Jean-Claude Chevalier

1929/05/11, París
Sandy, Isabelle
Novel·la curta *Voyages*, publicada a *Ric et Rac*.

FIS 563

3.1.1

Jean-Claude Chevalier

1930/02/02, s. l.
Sandy, Isabelle
Novel·la curta *Le violon*, publicada a la premsa.

FIS 557

3.1.1

Jean-Claude Chevalier

1938/10/15, París
Fotocòpia de la revista *La Petite Illustration* —núm. 891—, en la qual apareix publicada la novel·la curta d'Isabelle Sandy *Nuits andorranes*.

FIS 697

3.1.1

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), Còs
Sandy, Isabelle
Manuscrit de l'obra dramàtica en un acte *L'amour vainc*.

FIS 635

3.2

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), s. l.
Sandy, Isabelle
Manuscrit de la comèdia en un acte - dos personatges: *L'amour vainc*.

FIS 919

3.2

Comú de la Massana

1913/05/12, s. l.
Sandy, Isabelle
Guió original manuscrit de l'òpera còmica en tres actes i cinc quadres: *Buckingham*.

FIS 319

3.2

Jean-Claude Chevalier

[1914], París
Sandy, Isabelle
Peça de teatre en un acte (1636-1914) i en vers anomenada *L'autre épopée* [*Le messenger*].

FIS 6

3.2

Jean-Claude Chevalier

1928, París
Sandy, Isabelle
Original mecanografiat de la peça lírica i simbòlica en dos actes: *Gaspard le noir* (acte I i acte II).

FIS 9

3.2

Jean-Claude Chevalier

1928, s. l.
Sylvio, Pierre
Peça de teatre en un acte *Un homme perdu se cherche...*

FIS 18

3.2

Jean-Claude Chevalier

[Post 1942], s. l.
Sandy, Isabelle
Original mecanografiat de l'obra de teatre *Or Luz*. Conté nombroses correccions a mà.

FIS 30

3.2

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), s. l.
Recull de relats radiofònics d'Isabelle Sandy: *La sardane; Jeunesse; Chemins de fer; Jeux de perles; Le billet d'Isabelle Sandy - Un homme de chez nous; De la mer à la mer; Un imbécile s'ennuie; Jules Verne; Jeunesse d'hier - jeunes d'aujourd'hui; Sommeil; Automne; Générations; L'or; Educateurs; Animaux de demain; Lindberg; Ceinture dorée; 5ème péché; Le billet d'Isabelle Sandy - Nostradamus; Types insolites; Le clochard; Les rois mages; Noce au village; Le petit âne gris; Prions pour les printemps; Guerre et paix; Bergers; Les souhaits; Montpellier; Bergers*. I també *Propos d'un vieux berger*.

FIS 304

3.3

Jean-Claude Chevalier

1935, s. l.
Sandy, Isabelle
Discurs radiofònic mecanografiat *Mon enfance et les bêtes*, amb correccions i anotacions a mà.

FIS 32

3.3

Jean-Claude Chevalier

1953/03/16, París
Sandy, Isabelle
La passion de Marie: relat radiofònic, mecanografiat, segons les *Visions de Catherine Emmerich*.

FIS 13

3.3

Jean-Claude Chevalier

1956/08/22, Pàmies
Discurs radiofònic d'Isabelle Sandy sobre la ciutat de Pàmies.

FIS 292

3.3

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), s. l.

Sandy, Isabelle

Original mecanografiat del conte *Le mensonge et la verité*.

FIS 31

3.4

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), s. l.

Sandy, Isabelle

Conte *Le faucheur sur la cime*, publicat a *Conte du Journal*.

FIS 892

3.4

Comú de la Massana

s. d. (s. XX), s. l.

Sandy, Isabelle

Original del relat *Rome et mon curé*.

FIS 916

3.4

Comú de la Massana

1915, s. l.

Sandy, Isabelle

Manuscrit original de *Prière dans la forêt*.

FIS 327

3.4

Jean-Claude Chevalier

1916, s. l.

Part del relat d'Isabelle Sandy: *Lubin, le beau blessé*, publicada a *La Vie Féminine*.

FIS 331

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/01/06, París

Sandy, Isabelle

Relat *Leur visage*, publicat al diari francès *Le Rappel* a l'apartat *Tribune Libre*.

FIS 334

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/02/19, París

Sandy, Isabelle

Conte *Madame Rosier*, publicat a *Contes du Petit Journal*.

FIS 335

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/03/10, París

Sandy, Isabelle

Relat *L'asile*, publicat al diari francès *Le Rappel*, a l'apartat *Tribune Libre*.

FIS 336

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/03/10, s. l.

Sandy, Isabelle

Relat *Les martyrs de la foule*, publicat a *La Vie Féminine*.

FIS 337

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/03/29, París

Sandy, Isabelle

Relat *Le divorce*, publicat al diari francès *Le Rappel*, a l'apartat *Tribune Libre*.

FIS 338

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/04/10, s. l.

[Sandy, Isabelle]

Relat *La recommandation*, publicat a *La Vie Féminine*.

FIS 339

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/04/14, París

Sandy, Isabelle

Relat *Souffle vivifiant*, publicat al diari francès *Le Rappel*, a l'apartat *Tribune Libre*.

FIS 340

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/05/12, París

Sandy, Isabelle

Relat *Feuilles nouvelles*, publicat al diari francès *Le Rappel*, a l'apartat *Tribune Libre*.

FIS 341

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/06/09, París

Sandy, Isabelle

Relat *Effort continu*, publicat al diari francès *Le Rappel*, a l'apartat *Tribune Libre*.

FIS 342

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/06/11, París

Sandy, Isabelle

Conte *L'alliée inconnue*, publicat a *Contes du Petit Journal*.

FIS 343

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/07/06, París
Sandy, Isabelle
Conte *Bijou*, publicat a l'apartat *Nos contes de la France*.

FIS 344

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/11/24, s. I.
Sandy, Isabelle
Relat *Touénou, berger d'Ariège*, publicat a l'apartat *Contes et Récits*.

FIS 345

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/11/24, s. I.
Sandy, Isabelle
Relat *Le repas des morts*, publicat a l'apartat *Contes et Récits*.

FIS 346

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/12/12, París
Sandy, Isabelle
Conte *L'aumône forcée*, publicat a *Contes du Petit Journal*.

FIS 347

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/12/15, París
Sandy, Isabelle
Relat *La réception inoubliable*, publicat al diari francès *Le Rappel*, a l'apartat *Tribune Libre*.

FIS 348

3.4

Jean-Claude Chevalier

1918/12/29, s. I.
Sandy, Isabelle
Conte *La robe rose*, publicat en l'apartat *Nos contes*.

FIS 349

3.4

Jean-Claude Chevalier

1919/08/18, Bordeus
Sandy, Isabelle
Relat *Le plagiat*, publicat en l'apartat *Contes et nouvelles de La Petite Gironde*.

FIS 351

3.4

Jean-Claude Chevalier

1919/02/25, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le bonheur passe*, publicat a *Contes du Petit Journal*.

FIS 352

3.4

Jean-Claude Chevalier

1919/04/04, París
Sandy, Isabelle
Conte *La voyante*, publicat a *Contes du Petit Journal*.

FIS 353

3.4

Jean-Claude Chevalier

1919/05/26, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le Cauchemar*, publicat a *Contes du Petit Journal*.

FIS 354

3.4

Jean-Claude Chevalier

1919/06/19, París
Sandy, Isabelle
Conte *La traversée de l'Atlantique*, publicat a *Contes du Petit Journal*.

FIS 355

3.4

Jean-Claude Chevalier

1919/07/14, París
Sandy, Isabelle
Conte *Ma tante*, publicat a *Contes du Petit Journal*.

FIS 356

3.4

Jean-Claude Chevalier

1919/08/23, París
Sandy, Isabelle
Conte *L'étrange histoire*, publicat a *Contes du Petit Journal*.

FIS 357

3.4

Jean-Claude Chevalier

1919/09/05, Bordeus
Sandy, Isabelle
Conte *La joie rouge* publicat en l'apartat *Contes et nouvelles de La Petite Gironde*.

FIS 358

3.4

Jean-Claude Chevalier

1919/10/01, Bordeus
Sandy, Isabelle
Conte *La fleur sur l'abîme*, publicat en l'apartat *Contes et nouvelles de La Petite Gironde*.

FIS 359

3.4

Jean-Claude Chevalier

1919/10/14, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le mur* publicat a *Contes du Petit Journal*.

FIS 360

3.4

Jean-Claude Chevalier

1919/12/22, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *La cravache ou le roman d'un homme de bien*, publicat a *Les contes de l'Événement*.

FIS 361

3.4

Jean-Claude Chevalier

[1920], s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Le petit parigot* publicat a *Nos contes inédits*.

FIS 362

3.4

Jean-Claude Chevalier

[1920], s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Moïse*, publicat en *Contes et Nouvelles*.

FIS 363

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920, Bordeus
Sandy, Isabelle
Conte *L'étrange providence*, publicat a *Contes inédits de La Petite Gironde*.

FIS 365

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920, París
Sandy, Isabelle
Conte *Fraternité!*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 366

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920, París
Sandy, Isabelle
Conte *L'homme qui aime*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 367

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/02/11, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte publicat *La chance passe...*

FIS 369

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/03/13, París
Sandy, Isabelle
Conte *Les Perles rouges*, publicat a *Les contes du Rappel*. Conté una part final manuscrita de l'autora.

FIS 371

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/03/19, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le justicier*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 372

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/04/06, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le rendez-vous manqué*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 375

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/04/13, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le pardon*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 377

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/04/21, París
Sandy, Isabelle
Conte *Un brave coeur*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 378

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/04/28, París
Sandy, Isabelle
Conte *L'Ombre sur l'amour*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 374

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/05/04, París
Sandy, Isabelle
Conte *L'heureux distrait*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 380

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/05/07, París
Sandy, Isabelle
Conte *Les mendiants au village*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 381

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/05/18, París
Sandy, Isabelle
Conte *Les cinq Rob Peggy*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 384

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/06/08, París
Sandy, Isabelle
Conte *La poupée et la mort*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 385

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/06/12, París
Sandy, Isabelle
Conte *Un corse*, publicat a *Les contes du Rappel*.
FIS 386
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/06/17, París
Sandy, Isabelle
Conte *La bossue*, publicat a *Les contes du Rappel*.
FIS 387
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/06/23, París
Sandy, Isabelle
Conte *Ning-To l'immortel*, publicat a *Les contes du Rappel*.
FIS 388
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/07/11, París
Sandy, Isabelle
Conte *La vieille amoureuse*, publicat a *Les contes du Rappel*.
FIS 390
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/07/17, París
Sandy, Isabelle
Conte *Un ruse compère*, publicat a *Les contes du Rappel*.
FIS 391
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/07/27, París
Sandy, Isabelle
Conte *L'acquittement*, publicat a *Les contes du Rappel*.
FIS 393
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/08/03, París
Sandy, Isabelle
Conte *Fidèle amour*, publicat a *Les contes du Rappel*.
FIS 394
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/08/14, París
Sandy, Isabelle
Conte *Héros obscurs*, publicat a *Les contes du Rappel*.
FIS 396
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/08/18, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le secours*, publicat a *Les contes du Rappel*.
FIS 397
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/09/01, París
Sandy, Isabelle
Conte *Un coeur d'amoureuse*, publicat a *Les contes du Rappel*.
FIS 398
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/09/08, París
Sandy, Isabelle
Conte *La servante*, publicat a *Les contes du Rappel*.
FIS 399
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/09/08, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Le voile*, publicat a *Nos contes inédits*.
FIS 400
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/09/08, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Une corse*, publicat a *Nos contes inédits*.
FIS 401
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/09/15, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le maître*, publicat a *Les contes du Rappel*.
FIS 402
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/09/29, París
Sandy, Isabelle
Conte *Une légende*, publicat a *Les contes du Rappel*.
FIS 403
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/10/01, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Dans la Pampa*, publicat a *Nos contes inédits*.
FIS 405
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/10/04, París
Sandy, Isabelle
Conte *La popularité de M. Unac*, publicat a *Les contes du Rappel*.
FIS 406
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/10/08, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Histoire d'un méridional*, publicat a *Nos contes inédits*.
FIS 407
3.4
Jean-Claude Chevalier

1920/10/18, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte publicat a *Juana*.

FIS 408

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/10/25, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Les orchidées*, publicat a *Nos contes inédits*.

FIS 410

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/10/25, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le souvenir d'amour*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 411

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/11/06, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Maman*, publicat a *Nos contes inédits*.

FIS 413

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/11/09, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Lord et Lady Alton*, publicat a *Nos contes inédits*.

FIS 414

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/11/10, París
Sandy, Isabelle
Conte *La mère*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 415

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/11/15, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le coeur de peuple*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 416

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/11/15, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *L'honnête voleur*, publicat a *Nos contes inédits*.

FIS 417

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/11/24, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le cadeau de fête*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 418

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/11/30, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *L'honnête voleur*, publicat a *Nos contes inédits*.

FIS 420

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/12/07, París
Sandy, Isabelle
Conte *Les lauriers de la mort*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 421

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/12/11, París
Sandy, Isabelle
Conte *L'homme du bord de l'eau*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 422

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/12/16, París
Sandy, Isabelle
Conte *Une femme*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 423

3.4

Jean-Claude Chevalier

1920/12/23, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le cadeau inutile!*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 424

3.4

Jean-Claude Chevalier

1921, Bordeus
Sandy, Isabelle
Conte *L'étrange providence*, publicat a *Contes inédits de la Petite Gironde*.

FIS 427

3.4

Jean-Claude Chevalier

1921, París
Sandy, Isabelle
Conte *La sorcière amoureuse*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 429

3.4

Jean-Claude Chevalier

1921/01/04, París
Sandy, Isabelle
Conte *Les deux séries*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 430

3.4

Jean-Claude Chevalier

1921/01/10, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le hibou*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 432

3.4

Jean-Claude Chevalier

1921/01/29, París
Sandy, Isabelle
Conte *L'enfant inconnu*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 434

3.4

Jean-Claude Chevalier

1921/02/10, París
Sandy, Isabelle
Conte *Rencontre*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 435

3.4

Jean-Claude Chevalier

1921/02/17, París
Sandy, Isabelle
Conte *Lettre au chomeur*, publicat en *Les chroniques du Rappel*.

FIS 436

3.4

Jean-Claude Chevalier

1921/02/23, París
Sandy, Isabelle
Conte *L'homme qui fit la guerre*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 437

3.4

Jean-Claude Chevalier

1921/02/26, París
Sandy, Isabelle
Conte *Méditation en autobus*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 438

3.4

Jean-Claude Chevalier

1921/03/10, París
Sandy, Isabelle
Conte *Une méprise*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 439

3.4

Jean-Claude Chevalier

1921/04/05, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le vendeur*, publicat a *Les contes du Rappel*.

FIS 442

3.4

Jean-Claude Chevalier

1921/08/24, s. l.
Sandy, Isabelle
Relat *La lettre gardée*, publicat a *Les mille et un matins*.

FIS 447

3.4

Jean-Claude Chevalier

1922, Bordeus
Sandy, Isabelle
Conte *L'omelette*, publicat a *Contes inédits de La Petite Gironde*.

FIS 449

3.4

Jean-Claude Chevalier

1922/01/19, París
Sandy, Isabelle
Conte *La femme pauvre*, publicat a *Contes du Petit Parisien*.

FIS 452

3.4

Jean-Claude Chevalier

1922/01/27, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le silence*, publicat a *Nos contes de Le Petit Journal*.

FIS 453

3.4

Jean-Claude Chevalier

1922/02/05, Bordeus
Sandy, Isabelle
Conte *La barque dans le sable*, publicat a *Contes inédits de La Petite Gironde*.

FIS 454

3.4

Jean-Claude Chevalier

1922/02/25, París
Sandy, Isabelle
Conte *Joan, le mineur*, publicat a *Nos contes de Le Petit Journal*.

FIS 455

3.4

Jean-Claude Chevalier

1922/03/29, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le savant distrait*, publicat a *Nos contes de Le Petit Journal*.

FIS 458

3.4

Jean-Claude Chevalier

1922/05/03, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Le conte étrange*, publicat a *Les mille et un matins*.

FIS 459

3.4

Jean-Claude Chevalier

1922/06/11, París
Conte *L'implacable*, publicat a *Nos contes de Le Petit Journal*.

FIS 460

3.4

Jean-Claude Chevalier

1922/[07]/22, París
Sandy, Isabelle
Conte *Travail*, publicat a *Nos contes de Le Petit Journal*.

FIS 826

3.4

Comú de la Massana

1922/11/27, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Le sphinx*, publicat a *Nos contes*.

FIS 467

3.4

Jean-Claude Chevalier

1922/12/14, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Les mamans voyagent*, publicat a *Les mille et un matins*.
FIS 468
3.4
Jean-Claude Chevalier

1923, Bordeus
Sandy, Isabelle
Conte *Le Club des C.A.S.*, publicat a *Contes inédits de la Petite Gironde*.
FIS 470
3.4
Jean-Claude Chevalier

1923/01/08, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *L'étiquette*, publicat a *Nos contes*.
FIS 471
3.4
Jean-Claude Chevalier

1923/08/15, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Le chat noir*, publicat a *Conte du Journal*.
FIS 208
3.4
Jean-Claude Chevalier

1923/05/24, Bordeus
Sandy, Isabelle
Conte *Les corbeaux*, publicat a *Contes inédits de la Petite Gironde*.
FIS 475
3.4
Jean-Claude Chevalier

1923/06/15, s. l.
[Sandy, Isabelle]
Conte *Son autre visage*, publicat a *Les mille et un matins/Le matin*.
FIS 476
3.4
Jean-Claude Chevalier

1924/05/02, Bordeus
Sandy, Isabelle
Conte *Le sauveteur malchanceux*, publicat a *Contes inédits de La Petite Gironde*.
FIS 491
3.4
Jean-Claude Chevalier

1924/06/04, Tolosa
Sandy, Isabelle
Conte *Lilas*, publicat a *Les contes de la Victoire*.
FIS 493
3.4
Jean-Claude Chevalier

1924/08/08 - 1943/08/07, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Mourillo, chien de contrebandier*, publicat a *Les mille et un matins/Le matin* i dinou anys més tard a *Le pays d'Olmes*.
FIS 496
3.4
Jean-Claude Chevalier

1924/08/14, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Le barrage*, publicat a *Conte du Journal*.
FIS 497
3.4
Jean-Claude Chevalier

1924/11/13, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *L'attrait du mystère*, publicat a *Nos contes*.
FIS 501
3.4
Jean-Claude Chevalier

1925/04/10, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Vendredi Saint*, publicat a *Conte du Journal*.
FIS 508
3.4
Jean-Claude Chevalier

1925/08/22, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le réveille-matin*, publicat a *Les contes du Petit Journal*.
FIS 511
3.4
Jean-Claude Chevalier

1925/08/23, Cherbourg
Conte *Vacances*, publicat a *Le Réveil illustré*.
FIS 512
3.4
Jean-Claude Chevalier

1925/09/30 - 1936/06/10, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *La danse et la mort*, publicat a *Conte du Journal* i a *Les contes de l'ami du peuple*.
FIS 514
3.4
Jean-Claude Chevalier
Comú de la Massana

1925/12/15, París
Sandy, Isabelle
Conte *Cinema*, publicat a *Les contes du Petit Journal*.
FIS 517
3.4
Jean-Claude Chevalier

1925/12/25, París
Sandy, Isabelle
Conte *Cadeau de Noël*, publicat a *Conte du Journal*.

FIS 518

3.4

Jean-Claude Chevalier

1926/01/27, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *La légende des méchants*, publicat a *Les contes du Petit Journal*.

FIS 520

3.4

Jean-Claude Chevalier

1926/08-09/26-25, París
Sandy, Isabelle
Conte *L'auto rouge*, publicat a *Les contes du <P. J.>* i a *Nos contes*.

FIS 527

3.4

Jean-Claude Chevalier

1926/09/29, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *L'orage*, publicat a *Nos contes et nouvelles*.

FIS 529

3.4

Jean-Claude Chevalier

1926/11/09, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *La c[a]ompagne*, publicat a *Conte du Journal*.

FIS 531

3.4

Jean-Claude Chevalier

1926/12/23, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Chez les Gueules cassées*, publicat a *Conte du Journal*.

FIS 532

3.4

Jean-Claude Chevalier

1927/04/24, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Au son des cloches*, publicat a *Conte du Journal*.

FIS 535

3.4

Jean-Claude Chevalier

1927/06/03, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *La chanson de tous les hommes...*, publicat a *Conte du Journal*.

FIS 537

3.4

Jean-Claude Chevalier

1928/04, París
Revista *La Revue de la famille*, en la qual hi ha un conte inèdit d'Isabelle Sandy, *L'âne et la mégère*.

FIS 139

3.4

Jean-Claude Chevalier

1929/03/31, Bordeus
Sandy, Isabelle
Conte *Ratou*, publicat a *Contes de La Petite Gironde*.

FIS 561

3.4

Jean-Claude Chevalier

[1929/04], s. l.
Sandy, Isabelle
Relat *Le mauvais joueur*, publicat a la *Revue Franco-Nipponne*.

FIS 562

3.4

Jean-Claude Chevalier

1929/06/26, Bordeus
Sandy, Isabelle
Conte *L'égoïste*, publicat en l'apartat *Contes et nouvelles de La Petite Gironde*.

FIS 565

3.4

Jean-Claude Chevalier

Post. 1929/08/25, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Le rire*, publicat a *Conte du Journal* i *Les contes de la Victoire*.

FIS 567

3.4

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1929/12/25, s. l.
Sandy, Isabelle
Relat publicat *Rayon de lune*.

FIS 569

3.4

Jean-Claude Chevalier

[1930], Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Voyage d'agrément*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 574

3.4

Jean-Claude Chevalier

[1930], Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *La maison nettoyée*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 575

3.4

Jean-Claude Chevalier

[1930], Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Le goitre*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 576

3.4

Jean-Claude Chevalier

[1930], Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *L'éméute*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 577

3.4

Jean-Claude Chevalier

[1930], Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Le fantôme emprisonné*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 578

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930, s. l.
Sandy, Isabelle
Original mecanografiat del conte *La folle des Pyrenees*.

FIS 570

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930/01/17, Marsella
Conte *Le soleil passe...*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 579

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930/01/30, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *La mère pauvre*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 580

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930/02/21, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Le jouet*, publicat a *Les contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 581

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930/03/23, Marsella
Conte *La ruse*, publicat a *Les contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 583

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930/03/23, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Un bon coeur*, publicat a *Les contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 584

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930/05/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Poulot, mon gosse!...*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 585

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930/05/23, Marsella
Conte *L'homme aux cinq cents vies...*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 586

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930/07, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *La tentation*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 588

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930/07/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Un homme susceptible*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 589

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930/08/05, s. l.
Sandy, Isabelle
Relat *L'étrange aventure d'Anita Lorrey*, publicat a la revista *Revivre* —núm. 5, pàg. 26.

FIS 590

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Le panier*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 591

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930/10/04, Marsella
Conte *Bains de soleil*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 592

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930/11/13, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Une âme simple*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 593

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930/11/19, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Le fraude*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 594

3.4

Jean-Claude Chevalier

1930/12/23, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Roses de Noël*, publicat a *Nos contes de Le Petit Marseillais*.

FIS 596

3.4

Jean-Claude Chevalier

1931/01/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Excès de prudence*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marsellais*.

FIS 598

3.4

Jean-Claude Chevalier

1931/01/23, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Soleil du soir*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marsellais*.

FIS 599

3.4

Jean-Claude Chevalier

1931/02/31, Bordeus
Sandy, Isabelle
Conte *Le diamant*, publicat a *Le Petit Marsellais*.

FIS 602

3.4

Jean-Claude Chevalier

1931/04/24, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *La bonté*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marsellais*.

FIS 603

3.4

Jean-Claude Chevalier

1931/05/20, s. l.
Sandy, Isabelle
Relat *L'homme machine*, publicat a la premsa.

FIS 604

3.4

Jean-Claude Chevalier

1931/05/25, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Printemps*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marsellais*.

FIS 605

3.4

Jean-Claude Chevalier

1931/06/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Le paon*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marsellais*.

FIS 606

3.4

Jean-Claude Chevalier

1931/07/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *L'image révélatrice*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marsellais*.

FIS 608

3.4

Jean-Claude Chevalier

1931/08/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *L'arrangement*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marsellais*.

FIS 609

3.4

Jean-Claude Chevalier

1931/08/23, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Le pays*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marsellais*.

FIS 611

3.4

Jean-Claude Chevalier

1931/09/23, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *La grotte*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marsellais*.

FIS 613

3.4

Jean-Claude Chevalier

1931/11/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Une femme sensible*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marsellais*.

FIS 614

3.4

Jean-Claude Chevalier

1931/11/24, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *La porte rouge*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marsellais*.

FIS 615

3.4

Jean-Claude Chevalier

1931/12, s. l.
Sandy, Isabelle
Original i fotocòpia del conte de Nadal *La vierge d'or*.

FIS 915

3.4

Comú de la Massana

Jean-Claude Chevalier

[1932 - 1939], s. l.
Sandy, Isabelle
Contes publicats a diversos diaris francesos: *Une visite*, *Le vieux chapeau*, *L'intruse*, *Histoire d'un vieil électeur*, *Le chêne maudit*, *Jalousie*, *Les maïs*, *Les chiens perdus*, *Les moineaux*, *Pax...*, i *Mélancolie*.

FIS 824-825; 827-835

3.4

Comú de la Massana

1932/01/09, Marsella
Conte *Le mystère de la forêt*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marsellais*.

FIS 617

3.4

Jean-Claude Chevalier

1932/01/23, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Trop facile!*, publicat a *Nos contes inédits de Le Petit Marseillais*.
FIS 618
3.4
Jean-Claude Chevalier

1932/04/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Le péché*, publicat a *Nos contes inédits de Le Petit Marseillais*.
FIS 622
3.4
Jean-Claude Chevalier

1932/04/27, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Chômage*, publicat a *Conte du Journal*.
FIS 624
3.4
Jean-Claude Chevalier
Comú de la Massana

1932/05/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Le cierge*, publicat a *Nos contes inédits de Le Petit Marseillais*.
FIS 625
3.4
Jean-Claude Chevalier

1932/05/23, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Éducation moderne*, publicat a *Nos contes inédits de Le Petit Marseillais*.
FIS 627
3.4
Jean-Claude Chevalier

1932/05/25, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Fatigue*, publicat a *Conte du Journal*.
FIS 628
3.4
Jean-Claude Chevalier

1932/06/23, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Rencontre*, publicat a *Nos contes inédits de Le Petit Marseillais*.
FIS 629
3.4
Jean-Claude Chevalier

1932/06/24, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Le paradis des bêtes*, publicat a *Conte du Journal*.
FIS 630
3.4
Jean-Claude Chevalier

1932/07/24, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *Chômage*, publicat a *Conte du Journal*.
FIS 631
3.4
Jean-Claude Chevalier

1932/09/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Pauvreté*, publicat a *Nos contes inédits de Le Petit Marseillais*.
FIS 633
3.4
Jean-Claude Chevalier

1933/01/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Les pigeons*, publicat a *Nos contes inédits de Le Petit Marseillais*.
FIS 636
3.4
Jean-Claude Chevalier

1933/02/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Le héros*, publicat a *Nos contes inédits de Le Petit Marseillais*.
FIS 637
3.4
Jean-Claude Chevalier

1933/03/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *La voleuse*, publicat a *Nos contes inédits de Le Petit Marseillais*.
FIS 639
3.4
Jean-Claude Chevalier

1933/05-09/18-09, s. l.
Sandy, Isabelle
Dos contes publicats en dos diaris francesos: *Simplement... i L'occasion passe...*
FIS 836-837
3.4
Comú de la Massana

1933/05/19, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Printemps neigeux*, publicat a *Nos contes inédits de Le Petit Marseillais*.
FIS 642
3.4
Jean-Claude Chevalier

1933/06/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Les buis*, publicat a *Nos contes inédits de Le Petit Marseillais*.
FIS 644
3.4
Jean-Claude Chevalier

1933/07/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *La grande peur de Mme Nicolle*, publicat a *Nos contes inédits de Le Petit Marseillais*.
FIS 645
3.4
Jean-Claude Chevalier

1933/10/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *La trouvaille*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marseillais*.
FIS 648
3.4
Jean-Claude Chevalier

1933/12/11, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Le chien perdu*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marseillais*.
FIS 649
3.4
Jean-Claude Chevalier

1933/12/25, s. I.
Sandy, Isabelle
Relat *Le rêve*, publicat a *Le Devoir national*.
FIS 651
3.4
Jean-Claude Chevalier

1934/02-04/28-13, s. I.
Sandy, Isabelle
Contes publicats en diversos diaris francesos: *La leçon d'amour* –1934/02/28_3–, *Tardive rencontre* i *Le retour de l'enfant*.
FIS 838-840
3.4
Comú de la Massana

1934/08/09, Marsella
Conte *Le troisième fiancé*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marseillais*.
FIS 654
3.4
Jean-Claude Chevalier

1934/09/10, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *L'enfant de l'assistance*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marseillais*.
FIS 655
3.4
Jean-Claude Chevalier

1934/11/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Le billet de retour*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marseillais*.
FIS 656
3.4
Jean-Claude Chevalier

1935/01/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Fâcheuse rencontre*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marseillais*.
FIS 659
3.4
Jean-Claude Chevalier

1935/02/25, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Le magot*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marseillais*.
FIS 662
3.4
Jean-Claude Chevalier

1935/03/08, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Un guérisseur est né*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marseillais*.
FIS 663
3.4
Jean-Claude Chevalier

1935/04/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *La veuve*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marseillais*.
FIS 664
3.4
Jean-Claude Chevalier

1935/06, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *La femme aux perles*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marseillais*.
FIS 667
3.4
Jean-Claude Chevalier

1935/06/03, París
Sandy, Isabelle
Conte *L'agneau noir*, publicat a *Le Conte du Journal*.
FIS 668
3.4
Jean-Claude Chevalier
Comú de la Massana

1935/07-12/15-21, s. I.
Sandy, Isabelle
Contes publicats en diversos diaris francesos: *Capricieuse*, *Cerisiers sauvages*, *La ruse de l'innocent*, *La terre et l'amour*, *Le bouledogue*, *Vieillir* –1935/10/23_2– i *La croix de bois*.
FIS 841-847
3.4
Comú de la Massana

1935/11/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *L'épouvante*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marseillais*.
FIS 670
3.4
Jean-Claude Chevalier

1935/12/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Rencontre au septième*, publicat a *Nos contes inédits* de *Le Petit Marseillais*.
FIS 673
3.4
Jean-Claude Chevalier

1936/01/09, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Le voisin*, publicat a *Nos contes inédits de Le Petit Marseillais*.

FIS 676

3.4

Jean-Claude Chevalier

1936/02-12/21-19, s. l.
Sandy, Isabelle
Contes publicats en diversos diaris francesos: *Le secret des aïeules*, *L'enfant méchant* –1936/04/18_2–, *Deux amoureux dans la tourmente* –1936/06/18_2–, *L'enfant pleure*, *Maternité*, *L'abandon*, *La fête pyrénéenne*, *Malentendu*, *Les marionettes*, *L'autre jeunesse*, *La ville [Fille] trop bien gardée* –1936/08/28_4–, *Le vent de la mort*, *Un homme excellent*, *Nocturne* –1936/10/13_2–, *Âme d'enfant*, *Confidences d'un vieux cheval* –1936/11/20_2–, *Plaisirs de jeunesse...*, i *Le père Adam au Zoo* –1936/12/18-19_3.

FIS 848-865

3.4

Comú de la Massana

1936/03/10, Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *Le mort qui dansait*, publicat a *Nos contes inédits de Le Petit Marseillais*.

FIS 677

3.4

Jean-Claude Chevalier

[1936/04/09], Marsella
Sandy, Isabelle
Conte *L'incendie*, publicat a *Nos contes inédits de Le Petit Marseillais*.

FIS 678

3.4

Jean-Claude Chevalier

1936/09/09 - 1943/07/24, Lavelanet
Sandy, Isabelle
Relat *Le guide andorran*, publicat el 1936 a *Les contes de l'ami du peuple* i el 1943 a *Le pays d'Olmes*.

FIS 740

3.4

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1937/06-11/23-08, París
Sandy, Isabelle
Contes publicats a diversos diaris francesos: *Le petit fils* –1937/01/09_2–, *La fontaine* –1937/01/28_4–, *Vengeance*, *Leurs secrets* –1937/02/18_3–, S.V.P., *Gouttes de pluie* –1937/03/26_3–, *Âme d'enfant* –1937/04/21_4–, *Le pigeon et le moineau* –1937/05/21_2–, *Les ânes du paradis* –1937/06/23_3–, *Politesse* –1937/10/11_2–, *Le visiteur nocturne* –1937/11/09_1– i *Le saint en promenade* –1937/12/07_2.

FIS 866-877

3.4

Comú de la Massana

1937/12/22, París
Sandy, Isabelle
Relat *Le petit Noël des misérables... / Gosses et Bêtes de la Zone*, publicat a la revista *Vu et lu*.

FIS 972

3.4

Jean-Claude Chevalier

1938/01-12/08-14, París
Sandy, Isabelle
Contes publicats a *Le Conte du Journal*: *A touffe de gui* –1938/01/08_3, *Le médecin* –1938/02/03_1–, *La graine noire* –1938/02/16_2–, *Margaridou* –1938/03/23_3–, *Douceur du monde* –1938/06/16_3–, *Le chien et son secret* –1938/10/20_2–, *Les bourgeois* –1938/11/10_2– i *Attente* –1938/12/14_2.

FIS 878-885

3.4

Comú de la Massana

Ant. 1938/12/26, s. l.
Sandy, Isabelle
Original i publicació del relat *La leçon des Rois Mages*.

FIS 582

3.4

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1939/01-04/25-12, s. l.
Sandy, Isabelle
Contes publicats en diversos diaris francesos: *Il est revenu* –1939/01/25_2–, *L'abandonnée* –1939/02/17_3–, *La mère écrit* –1939/03/18_2– i *Le chef sous l'étoile*.

FIS 886-889

3.4

Comú de la Massana

1939/06/23, París
Sandy, Isabelle
Conte *L'oiseau s'envole*, publicat a *Le Conte du Journal*.

FIS 704

3.4

Jean-Claude Chevalier

1940, París
Conte *La lettre*, publicat a *Le Conte du Journal*.

FIS 709

3.4

Jean-Claude Chevalier

1940/01/26, París
Sandy, Isabelle
Conte *Dors bien, petit soldat...*, publicat a *Le Conte du Journal*.

FIS 711

3.4

Jean-Claude Chevalier

1940/03/02, París
Sandy, Isabelle
Conte *Le coeur et la machine*, publicat a *Le Conte du Journal*.

FIS 713

3.4

Jean-Claude Chevalier

1940/03/25, París
Sandy, Isabelle
Conte *Cadeau de Pâques*, publicat a *Le conte du Journal*.

FIS 715

3.4

Jean-Claude Chevalier

1940/04/19, París
Sandy, Isabelle
Conte *Simplicité*, publicat a *Le conte du Journal*.

FIS 666

3.4

Jean-Claude Chevalier

1940/06/20, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte publicat *Les confitures reviennent!*

FIS 718

3.4

Jean-Claude Chevalier

1940/08/17, París
Sandy, Isabelle
Conte *Quand il revint porter l'espérance*, publicat a *Le conte du Journal*.

FIS 720

3.4

Jean-Claude Chevalier

1940/10/26, París
Sandy, Isabelle
Conte *Il reviendra*, publicat a *Le conte du Journal*.

FIS 721

3.4

Jean-Claude Chevalier

[1941], s. l.
Sandy, Isabelle
Llibre de contes: *Les contes du jeudi*, editat per *Le Secours National*, amb il·lustracions de Roger Roux.

FIS 237

3.4

Jean-Claude Chevalier

1941/08/21-24, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte publicat *Le berger passionné*.

FIS 732

3.4

Jean-Claude Chevalier

1943/10/02, París
Sandy, Isabelle
Conte *Les anges de la radio*, publicat a *Conte inédit*.

FIS 742

3.4

Jean-Claude Chevalier

1944/02/19, Lavelanet
Sandy, Isabelle
Relat *Mon ami Primet* publicat a *Le pays d'Olmes*.

FIS 743

3.4

Jean-Claude Chevalier

1944/03/03, Lió
Sandy, Isabelle
Relat *Violettes sous la neige*, publicat a *Le Journal*.

FIS 744

3.4

Jean-Claude Chevalier

1944/04/08, Lavelanet
Relat *Au son des cloches*, publicat a *Le pays d'Olmes*.

FIS 746

3.4

Jean-Claude Chevalier

1944/05-06/18-04, Lió – Foix
Sandy, Isabelle
Relat *Ascension*, publicat a *Le Journal* i *L'Avenir de l'Ariège*.

FIS 748

3.4

Jean-Claude Chevalier

1948/01/24, Pàmies
Conte *J'ai hai*, publicat a *Contes d'Ariège* del diari *La Tribune Libre*.

FIS 759

3.4

Jean-Claude Chevalier

1951/05/16, París
Sandy, Isabelle
Conte *L'ordre du destin*, publicat a *Le conte de l'Aurore*.

FIS 772

3.4

Jean-Claude Chevalier

1954/09, s. l.
Sandy, Isabelle
Relat mecanografiat *Notre Cardinal*, precedit per unes notes de treball.

FIS 779

3.4

Jean-Claude Chevalier

1910, s. l.
Fotocòpia de *Voyage en Andorre - Journal*.

FIS 312

3.5

Jean-Claude Chevalier

1911/09/03, Foix
Diari *La République de l'Ariège* –núm. 3.327–, en el qual apareix publicat un article d'Isabelle Sandy, "*Causerie sur les animaux*".

FIS 316

3.5

Jean-Claude Chevalier

1913/08/02-30, Tolosa – París
Article en resposta a la pregunta formulada pel diari *Le Télégramme de Toulouse*: "...Comment un français, une française peuvent prilsarer la Défense nationale?"

FIS 323

3.5

Jean-Claude Chevalier

1920/03/06, París
Sandy, Isabelle
Crònica *Encore le retour à la terre*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 370
3.5
Jean-Claude Chevalier

1920/03/26, París
Sandy, Isabelle
Crònica *Venceslas Gasztowtt*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 373
3.5
Jean-Claude Chevalier

1920/04/07, París
Sandy, Isabelle
Crònica *Monsieur Tournère à Paris*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 376
3.5
Jean-Claude Chevalier

1920/04/24, París
Sandy, Isabelle
Crònica *De Delphes à nos jours*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 379
3.5
Jean-Claude Chevalier

1920/05/07, París
Sandy, Isabelle
Crònica *Une exécution sommaire en Ukraine*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 382
3.5
Jean-Claude Chevalier

1920/05/15, París
Sandy, Isabelle
Crònica *Les braves gens*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 383
3.5
Jean-Claude Chevalier

1920/07/10, s. I.
Sandy, Isabelle
Escrit a *Les contes de la Renaissance, Le coeur du Maître*, de la revista *La Renaissance politique, littéraire, économique*.
FIS 389
3.5
Jean-Claude Chevalier

1920/07/21, París
Sandy, Isabelle
Crònica *"Plaidoyer pour la douceur"*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 392
3.5
Jean-Claude Chevalier

1920/08/11, París
Sandy, Isabelle
Crònica *Le Pèlerinage d'Iasna-Gora*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 395
3.5
Jean-Claude Chevalier

1920/09/29, París
Sandy, Isabelle
Crònica *La crise des pâtres*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 404
3.5
Jean-Claude Chevalier

1920/10/20, París
Sandy, Isabelle
Crònica *En voyage*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 409
3.5
Jean-Claude Chevalier

1920/11/06, París
Sandy, Isabelle
Crònica *Les amitiés françaises*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 412
3.5
Jean-Claude Chevalier

1920/11/30, París
Sandy, Isabelle
Crònica *Les exilés*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 419
3.5
Jean-Claude Chevalier

1920/12/28, París
Sandy, Isabelle
Crònica *À propos de Coulon*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 425
3.5
Jean-Claude Chevalier

1921, París
Sandy, Isabelle
Crònica *Choses de Turquie*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 428
3.5
Jean-Claude Chevalier

1921/01/05, París
Sandy, Isabelle
Crònica *Clémence Royer*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 431
3.5
Jean-Claude Chevalier

1921/03/16, París
Sandy, Isabelle
Crònica *Un chant dans la cour*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 440
3.5
Jean-Claude Chevalier

1921/03/24, París
Sandy, Isabelle
Crònica *La foire du Vendredi Saint*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 441
3.5
Jean-Claude Chevalier

1921/04/07, París
Sandy, Isabelle
Crònica *Les enfants au bain*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 443
3.5
Jean-Claude Chevalier

1921/04/09, París
Sandy, Isabelle
Crònica *La protection de l'enfance*, publicada en *Les chroniques du Rappel*.
FIS 444
3.5
Jean-Claude Chevalier

1921/04/14, París
Sandy, Isabelle
Crònica *Il y a printemps et printemps*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 445
3.5
Jean-Claude Chevalier

1921/04/26, París
Sandy, Isabelle
Crònica *Le coeur des autres*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 446
3.5
Jean-Claude Chevalier

1922, París
Sandy, Isabelle
Crònica *La grande ombre*, publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 450
3.5
Jean-Claude Chevalier

1922, París
Sandy, Isabelle
Crònica "Les prophéties modernes", publicada a *Les chroniques du Rappel*.
FIS 451
3.5
Jean-Claude Chevalier

1922/08/28, s. l.
Sandy, Isabelle
Article L'Andorre al diari *Le Rappel*.
FIS 75
3.5
Jean-Claude Chevalier

Post. 1922, s. l.
Sandy, Isabelle
L'Andorre: publicació en la qual l'autora descriu Andorra, a partir de la seva pròpia vivència.
FIS 101
3.5
Jean-Claude Chevalier

1923/12/13, París
Sandy, Isabelle
Article de premsa Les Ariégeois en l'apartat "Les Grandes Enquêtes de 'Paris-Soir'. De quoi se compose Paris?". El segueix un article sobre Isabelle Sandy.
FIS 481
3.5
Jean-Claude Chevalier

1926/08/09, París
Parer d'Isabelle Sandy en resposta a una enquesta feta per Gaston Picard, i publicat en l'article "Si on pouvait... aimer d'amour un paysage. Enquête pour les jours chauds".
FIS 525
3.5
Jean-Claude Chevalier

1926/08/15, París
Parer d'Isabelle Sandy en resposta a una enquesta feta pel diari *Ève*, i publicat en l'article "Les grandes enquêtes d'Ève. La femme préfère-t-elle encore le Roman sentimental? La femme est-elle plus autobiographe que l'homme?".
FIS 526
3.5
Jean-Claude Chevalier

1927/05/19, París
Sandy, Isabelle
Relat *Marioune* publicat a *Paris-Matinal*.
FIS 536
3.5
Jean-Claude Chevalier

1927/06/03, s. l.
Sandy, Isabelle
Conte *La chanson de tous les hommes...*, publicat a *Conte du Journal*.
FIS 537
3.4
Jean-Claude Chevalier

1927/10/16, París
Article de premsa en el qual es transmet l'opinió d'Isabelle Sandy a la pregunta formulada per *La Femme de France*: "Les hommes sont-ils plus infidèles que les femmes?".
FIS 540
3.5
Jean-Claude Chevalier

1928, s. l.
Sandy, Isabelle
Original mecanografiat de l'escrit "*Nos frères les animaux*". Conté correccions i anotacions a mà.
FIS 544
3.5
Jean-Claude Chevalier

1930, París
Sandy, Isabelle
Escrit mecanografiat –incomplet. Conté algunes correccions fetes a mà.
FIS 573
3.5
Jean-Claude Chevalier

1930/03/13 - 1954/09/26, París – Tolosa

Recull de premsa sobre l'activitat sociocultural d'Isabelle Sandy: escrits – opinions, reflexions, pròlegs, etc. –, com a col·laboradora –conferències, premis literaris, nits literàries, militant d'F.R.F, etc. – i escriptora.

FIS 610

3.5

Jean-Claude Chevalier

1932/12/20 - 1935/02/20, París

Escrit "Le cheval aux enfers" d'Isabelle Sandy, publicat a la revista *Le défenseur des animaux* –núm. 7–, a la portada de la qual apareix una fotografia, *Mme Isabelle Sandy et son fils entourés des pigeons de l'Eglise Notre-Dame-des Victoires à Paris*. Conté el núm. 9 de la revista, amb la mateixa fotografia a la portada.

FIS 210

3.5

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1933/04, Bordeus

Sandy, Isabelle

Article de premsa *Dialogues modernes et conclusion...*

FIS 640

3.5

Jean-Claude Chevalier

1933/05, s. l.

Sandy, Isabelle

Article de premsa "Deux belles régions encore inconnues: L'Ariège et l'Andorre", publicat a la revista *Le Petit Écho de la Mode*.

FIS 197

3.5

Jean-Claude Chevalier

1933/05/28, s. l.

Sandy, Isabelle

Article de premsa "Les mères contre les monstres...", publicat a *La Tribune de Minerva*.

FIS 643

3.5

Jean-Claude Chevalier

1935, París

Article de premsa "À propos du rapt du petit Claude. Debout les mères!"

FIS 657

3.5

Jean-Claude Chevalier

1935/04/16 - 1945/11/25, París – Lió –Tolosa

Sandy, Isabelle

Recull d'articles de premsa sobre temes d'actualitat: "Paysans de France", "L'égalité des hommes est-elle possible?", "Les sans-haine", "Justes paroles", "Le paysan cet inconnu", "Une grande espérance. L'humanité au seuil d'un Âge Nouveau", "La Fête des Mères... misères de ce temps de misère et d'espérance", "Bonheur Français", "Ils reviendront", "Ils nous rapporteront la France...", "Un grand ami des russes", "La fontaine du souvenir", "Propos autour de la fontaine", "Bonheur, rescapes de l'enfer", "Le corbeau" i "Mon village".

FIS 24

3.5

Jean-Claude Chevalier

1935/06/21, París

Sandy, Isabelle

Article de premsa "Sous le signe des lettres et des arts: la grande amitié de la petite Belgique pour la France".

FIS 669

3.5

Jean-Claude Chevalier

1937/10-11/31-08, París

Recull de premsa sobre els aiguats a Andorra. Conté un article escrit per Isabelle Sandy: "L'Andorre menacée - Les inondations dans les Pyrénées", publicat al diari *Le Journal*. Conté un altre article: "Pour les sinistrés de l'Ariège".

FIS 226

3.5

Jean-Claude Chevalier

1938/04/27 - 1941/10/08, París

Sandy, Isabelle

Articles de premsa: "Drame espagnol au seuil de l'Andorre", "Un paradis aux portes de l'enfer. Le miracle d'Andorre où la bonne volonté de tous permet de résoudre le délicat problème de l'hospitalité aux réfugiés espagnols" i "Villages d'Andorre".

FIS 692

3.5

Jean-Claude Chevalier

1938/04/18, s. l.

Crònica *Plaidoyer pour la vie* publicada a *Journal*.

FIS 968

3.5

Jean-Claude Chevalier

[1939], s. l.

Sandy, Isabelle

Article de premsa "Gens du comté de Foix à qui la montagne et l'avalanche font têtes dures mais coeurs chauds" en l'apartat "À propos des récentes catastrophes pyrénéennes".

FIS 973

3.5

Jean-Claude Chevalier

1940/08/08, Bordeus

Sandy, Isabelle

Fragment de *Le pays de Foix* publicat en l'apartat *Provinces françaises de La Petite Gironde*.

FIS 719

3.5

Jean-Claude Chevalier

1940/11/28 - 1941/03/02, Tolosa

Sandy, Isabelle

Escrits: "Le village à reconstruire", "Terres incultes", "Mainteneurs et reconstituteurs du village", "Le village sauveur" i "Le village vivra-t-il?", publicats a *Le Grand écho du Midi*.

FIS 723

3.5

Jean-Claude Chevalier

1941/02/06-09, s. I.
Article de premsa “Les livres reviennent”, publicat a *L’Avenir de l’Ariège*.

FIS 41

3.5

Jean-Claude Chevalier

1941/05/01, Benac
Sandy, Isabelle
Article de premsa “Les sabots de Bethmale”.

FIS 728

3.5

Jean-Claude Chevalier

1941/05/25, s. I.
Sandy, Isabelle
Article de premsa “Lettre d’une mère au Maréchal”.

FIS 729

3.5

Jean-Claude Chevalier

1941/08/18, s. I.
Sandy, Isabelle
Article de premsa “Provinces”.

FIS 731

3.5

Jean-Claude Chevalier

1941/12, s. I.
Article de premsa en el qual es transmet l’opinió d’Isabelle Sandy a l’enquesta *Le rôle de la femme dans la France nouvelle*.

FIS 971

3.5

Jean-Claude Chevalier

1944/11/27, Tolosa
Sandy, Isabelle
Article de premsa “Pour vous Mesdames Il était une fois...”, publicat a *La Victoire*.

FIS 753

3.5

Jean-Claude Chevalier

1945/05/13, Tolosa
Sandy, Isabelle
Article “Le soleil se lève”, publicat al diari *Le Cri Public* –núm. 38.

FIS 268

3.5

Jean-Claude Chevalier

1946, s. I.
Sandy, Isabelle
Article de premsa “L’Andorre il y a 23 ans”.

FIS 755

3.5

Jean-Claude Chevalier

1950/09/16, s. I.
Sandy, Isabelle
Article de premsa “Lectures”, publicat a *La Dépêche de Toulouse*.

FIS 725

3.5

Jean-Claude Chevalier

1952/04/13 – 1956/03/04, Luchon
Sandy, Isabelle
Articles sobre els Pirineus: “Le pays de Foix”, “Les Pyrénées” i “Le bonheur de la montagne”, publicats a *Le petit Commingeois*.

FIS 776

3.5

Jean-Claude Chevalier

[1965], s. I.
Sandy, Isabelle
Article de premsa *Les impressions d’une candidate*.

FIS 974

3.5

Jean-Claude Chevalier

1967/10/08 – 1972/07/23, s. I.
Sandy, Isabelle
Articles de premsa: “Isabelle Sandy, qui la fit connaître et aimer, évoque L’Andorre éternelle” –2– i “Tout le charme du Moyen Âge évoqué par Isabelle Sandy. L’Andorre... il y a cinquante ans”.

FIS 819

3.5

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1973/12/19, s. I.
Còpia de l’article “On demande des dieux”, d’Isabelle Sandy, en tràmits de publicació.

FIS 970

3.5

Jean-Claude Chevalier

192., Tolosa
Text mecanografiat –incomplet– de la conferència [d’Isabelle Sandy] sobre l’Arieja, amb motiu de la gran manifestació de T.S.F organitzada a Foix pel Radio-Club de Foix.

FIS 925

3.6

Comú de la Massana

1925/09/15, Tolosa
Text de la conferència pronunciada per Isabelle Sandy a la Societat T.S.F dels P.T.T de Tolosa.

FIS 131

3.6

Jean-Claude Chevalier

1926 – 1932/03, París
Text mecanografiat de la conferència d’Isabelle Sandy *Comment arriver en littérature*, i publicació d’aquest text al butlletí mensual d’*Action Sociale de la Femme et Association du Livre Français*.

FIS 133

3.6

Jean-Claude Chevalier

1929/11/12, Versailles
P. du Page, René
Escrit sobre la conferència d’Isabelle Sandy *La superstition*, publicat a *Les nouvelles de Versailles*, en l’apartat *Les conférences de 1929 (suite)*.

FIS 189

3.6

Jean-Claude Chevalier

[Post. 1929/12/27] - 1945/12/27, Tolosa
Articles de premsa sobre la intervenció d'Isabelle Sandy "L'Andorre telle que je l'ai vue" en el cicle de conferències organitzades per *Le Cri Public*. Conté el cartell publicitari.

FIS 157

3.6

Jean-Claude Chevalier
Comú de la Massana

1932/08/26, Tolosa
Text de la conferència radiofònica *L'Évolution littéraire* pronunciada per Isabelle Sandy a T.S.F Toulouse-Pyrénées.

FIS 612

3.6

Comú de la Massana
Jean-Claude Chevalier

1933/05, Arieja
Moulis, Adelin
Article de premsa sobre la conferència pronunciada per Isabelle Sandy *Voyage en Ariège et en Andorre*.

FIS 192

3.6

Jean-Claude Chevalier

1934/10/23, Tolosa
Text de la conferència radiofònica: *Isabelle Sandy et le Comté de Foix*, a l'estació Toulouse-Pyrénées.

FIS 198

3.6

Jean-Claude Chevalier

1937, s. l.
Targeta del club *George Sand*: invitació a un acte literari en el qual participa Isabelle Sandy.

FIS 222

3.6

Jean-Claude Chevalier

1937, s. l.
Text de la conferència d'Isabelle Sandy: "L'Andorre et les leçons de la montagne".

FIS 223

3.6

Jean-Claude Chevalier

1941/11/13, Foix
Sandy, Isabelle
Manuscrit original del text de la conferència *La génération de la famille*.

FIS 898

3.6

Comú de la Massana

1956/09-10, Pàmies
Extracte del discurs d'Isabelle Sandy en la inauguració de l'exposició artística i literària de Pàmies, publicat en la revista *Vent nouveau*.

FIS 784

3.6

Jean-Claude Chevalier
Comú de la Massana

1958/04/12, s. l.

Text de la conferència d'Isabelle Sandy: *Une leçon de bonheur: l'Andorre*.

FIS 293

3.6

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), s. l.

Sandy, Isabelle

Recull de poemes manuscrits.

FIS 905

3.7

Comú de la Massana

1910/05/03 - 1911/06/12, s. l.

Sandy, Isabelle. Recull incomplet de poemes manuscrits.

FIS 313

3.7

Jean-Claude Chevalier

1910/08/15, París

Revista *L'Echo Littéraire Artistique et Scientifique*, en la qual apareix publicat –pàg. 2095– el sonet *Indifférence* d'Isabelle Sandy.

FIS 314

3.7

Jean-Claude Chevalier

1911, Foix

Fotocòpia de la publicació *La Sainte, Ste. Germaine de Pibrac*, recull de poemes.

FIS 315

3.7

Jean-Claude Chevalier

1912 - 1922/03/11, s. l.

Sandy, Isabelle

Recull original manuscrit de poemes.

FIS 897

3.7

Comú de la Massana

Aprox. 1940/06, s. l.

Carta publicada d'un grup de persones, adreçada als soldats, entre les quals hi ha Pierre Xardel i Isabelle Sandy.

FIS 717

3.7

Jean-Claude Chevalier

1944/10/01, s. l.

Sandy, Isabelle

Poema publicat *O Liberté honneur de l'homme*.

FIS 751

3.7

Jean-Claude Chevalier

Post. 1957/08/03, Seix

Article de premsa sobre l'exposició literària i artística de Seix. Hi apareixen Isabelle Sandy –poema i foto– i Pierre Xardel, poeta –discurs i foto.

FIS 785

3.7

Jean-Claude Chevalier

4. Context històric

1913/10/05 – 1917/03/11, París

Revista: *Les Annales politiques et littéraires*.

FIS 324 (a-b)

4

Jean-Claude Chevalier

Post. 1922/07/10, s. l.

Recull de dades familiars de dos famílies.

FIS 322

4

Jean-Claude Chevalier

s. d. (s. XX), s. l.

Article de premsa: “Une femme, encore, repousse l’obsession de la guerre et des haines séculaires”, redactat per Pierre Cazals, diputat de l’Arieja, arran de la publicació d’una novel·la d’Isabelle Sandy.

FIS 163

4.1

Jean-Claude Chevalier

1911/09/24, Foix

Diari *La République de l’Ariège* –núm. 3329–, en el qual apareixen publicats uns articles sobre M. Delcassé.

FIS 317

4.1

Jean-Claude Chevalier

1914/08/01, Tolosa

Fotocòpia d’un article de *La Dépêche* sobre la situació política del moment.

FIS 326

4.1

Jean-Claude Chevalier

1915, Mirecourt

Article *Les diverses familles spirituelles de la France, les traditionalistes*.

FIS 329

4.1

Jean-Claude Chevalier

1920/03 – 1922/10/12, s. l.

Recull de premsa sobre l’afer judicial *Bernadin*.

FIS 922

4.1

Comú de la Massana

1922/07/29, Agen

Beauverge, A. de

Article de premsa sobre les dones periodistes: *Mauvaise Confraternité. Les femmes journalistes - Presque toutes ont beaucoup de talent et les journalistes qui ne les admettent pas dans leurs associations ne font de tort qu’à eux-mêmes*.

FIS 99

4.1

Jean-Claude Chevalier

1922/09/10 – 1928/09/18, Foix

Recull de premsa sobre les “*Fêtes du Costume Ariégeois*”.

FIS 463

4.1

Jean-Claude Chevalier

1923 – 1968, París

Full documental sobre Andorra, enviat pel reporter Schelder de *L’Illustration*. Conté un sobre i dos fotografies –documents descrits.

FIS 120

4.1

Jean-Claude Chevalier

1923/04-06/15-10, París

Articles de “notre enquête sur le village de France” publicats a la *Chronique Agricole du <Petit Parisien>*.

FIS 474

4.1

Jean-Claude Chevalier

1923/11, Marsella

Diari *Les Alpes et La Provence...*, núm. 11, 23è any.

FIS 479

4.1

Jean-Claude Chevalier

[1925] – 1926, s. l.

Article de premsa “En Andorre”.

FIS 502

4.1

Jean-Claude Chevalier

1926/05/26 – 1983/02/27, s. l.

Articles de premsa –originals i fotocòpies– sobre Andorra: “La vie en fantaisie, Le Duc d’Andorre”, “La mort de l’Andorre”, “Andorre la jeune”, “Autour d’une polémique sur l’Andorre”, “Le 14 juillet en Andorre”, “Un îlot de paix. Aux vallées d’Andorre”, “L’Andorre et nous”, “Andorre 1945”, “Lettre d’Andorre: Andorra et ses hommes d’airain” –1957– i “L’Andorre à Matabiau”.

FIS 523

4.1

Jean-Claude Chevalier

Comú de la Massana

1926/08/28, Tolosa

Tresserre, François

Article de premsa “Chroniquette. Après Font-Romeu”.

FIS 528

4.1

Jean-Claude Chevalier

1926/10/21, Niça

Martin, Théo

Article de premsa “Le droit des femmes de lettres”.

FIS 530

4.1

Jean-Claude Chevalier

Post. 1927, Rennes
Article de premsa “Le suicide de Pleugueneuc. Comment nait un scandale anticlérical. Où l’on a pris un ancien instituteur laïque pour un curé”, en el qual es fa referència a la novel·la d’Isabelle Sandy *Les soutanes vertes*.

FIS 533

4.1

Jean-Claude Chevalier

1928/01, París
Mapa de Foix.

FIS 545

4.1

Jean-Claude Chevalier

1928/01/29, s. l.
Article de premsa: *L’Andorre rivale de Monte-Carlo*.

FIS 546

4.1

Jean-Claude Chevalier

1928/09/02, s. l.
Thelen, Miriam
Article de premsa: “A l’exposition de Cologne. Les femmes et la Presse.”

FIS 138

4.1

Jean-Claude Chevalier

1928/11/01 – 2010/07/30, s. l.
Recull de premsa relatiu al desenvolupament de la situació política.

FIS 988

4.1

Jean-Claude Chevalier

1932/03/10 – 1941/08/12, s. l.
Recull de premsa referent al regionalisme.

FIS 597

4.1

Jean-Claude Chevalier

1935, s. l.
L’Andorre. Excursion Ax-les-Thermes_Andorre et retour: article inclòs en el llibret informatiu *Services touristiques d’Auto-Cars, Saison d’Été, Chemins de fer Paris-Orléans-Midi*.

FIS 209

4.1

Jean-Claude Chevalier

1938, s. l.
Articles de premsa sobre l’estació de ràdio d’Encamp.

FIS 228

4.1

Jean-Claude Chevalier

1938/03/06-13, París
Díptic informatiu –imprès– sobre *Semaine de la bonté*.

FIS 923

4.1

Comú de la Massana

1939/02/06-08, París
Crouquet, Roger
Dos articles de premsa publicats a *Le Petit Journal* i referents a la situació d’Andorra, sota el títol genèric “À la frontière de la guerre La coprincipauté d’Andorre. Terre ardente et libre”.

FIS 233

4.1

Jean-Claude Chevalier

[1940], s. l.
Cartell i targetes de propaganda del mariscal Pétain.

FIS 306

4.1

Jean-Claude Chevalier

[Ant. 1941/08/12], s. l.
Fragment d’un escrit relatiu a un projecte cultural a Andorra.

FIS 238

4.1

Jean-Claude Chevalier

1946/11, s. l.
Article de premsa sobre l’afer de Ràdio Andorra: “Ici Radio-trahison. Doulcet comparaitra-t-il seul devant la justice française?”

FIS 275

4.1

Jean-Claude Chevalier

Post. 1947/01, s. l.
Fragment de l’article de premsa “La Mémoire de la Principauté”, de Maurice Vincent, en relació amb l’afer de Ràdio Andorra.

FIS 277

4.1

Jean-Claude Chevalier

1947/10/30, Tolosa
Original i còpia de la carta mecanografiada a François Mauriac.

FIS 758

4.1

Jean-Claude Chevalier

1954/08/16-21, París
Article de premsa “De la Principauté d’Andorre à l’Enclave de Llívia”, publicat a l’apartat “Voyages” del diari *La vie judiciaire*.

FIS 921

4.1

Comú de la Massana

1924/06/01, s. l.
Hervieu, Marcel
Article de premsa *L’Enquête: un Ecrivain doit-il être riche?*, publicat a la *IV République*.

FIS 492

4.2

Jean-Claude Chevalier

1924/08, Tolosa
Escrit *Foix chez les poètes*, publicat a *La Dépêche de Toulouse*.

FIS 495

4.2

Jean-Claude Chevalier

1925/09/28, París

Article "L'histoire et la légende", publicat a *Écho de Paris* en l'apartat "*À travers les livres*".

FIS 513

4.2

Jean-Claude Chevalier

1926 - 1927; 1941, Tolosa

Dos exemplars de la revista *Escòlo deras Pirineos*. En el de 1926, hi ha un article sobre Isabelle Sandy.

FIS 519

4.2

1928/03 - 1930/02/25, París

Dossier sobre *Le Banquet des <Ariégeois de Paris>*. Al diari *L'Arièjo* -núm. 5,6-, se cita *Le Chant des Ariégeois. Poésie d'Isabelle Sandy*.

FIS 548

4.2

Jean-Claude Chevalier

1928/08/15, s. l.

Núm. 26 de la revista *Parures*.

FIS 554

4.2

Jean-Claude Chevalier

1929/07/21 - 1941/10/27, s. l.

Recull de premsa relatiu al desenvolupament de la literatura francesa.

FIS 989

4.2

Jean-Claude Chevalier

1931/02, s. l.

Article de la revista *Ciné Amateur: Essai de tourisme cinématographique*, redactat per André Schelcher.

FIS 162

4.2

Jean-Claude Chevalier

1933, s. l.

Article de premsa de *Régis - Leroi* sobre "*Le prix littéraire <Minerva>*".

FIS 194

4.2

Jean-Claude Chevalier

1936 - 1943/02/12, s. l.

Recull de premsa sobre el món del cinema: obra i tècnica.

FIS 693

4.2

Jean-Claude Chevalier

1936, s. l.

Beauclair, Dominique

Còpia de la peça de teatre *Le dieu fou ou Le miracle de Montségur*.

FIS 20

4.2

Jean-Claude Chevalier

1936/09, París

Butlletí mensual de L'action régionaliste, organe mensuel de la Fédération Régionaliste Française, núm. 9 / any XXXVI. Conté un escrit de Charles-Brun.

FIS 212

4.2

Jean-Claude Chevalier